

TÜRKİYE
İNSAN HAKLARI VE
EŞİTLİK KURUMU

ENGELLİ BİREYLERİN ULAŞIM HİZMETLERİNE ERİŞİMDE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR (ULAŞIM HİZMETLERİNİN ERİŞİLEBİLİRLİĞİ) RAPORU

2024

YÖNETİCİ SUNUŞU

Uluslararası insan hakları normlarının yerel-ulusal ölçekte yapılandırılan koruyucu mekanizmalar üzerinden kurumsal güvenceye kavuşturulması düşüncesi, küresel ölçekte yaygınlaşma eğilimi göstermektedir. Bu duruma koşut biçimde uluslararası insan hakları normlarının yerel ölçekte uygulanmasını temin etmek amacıyla 'ulusal insan hakları kurumları' kurumsal yapısına kavuşturulmuştur. Ulusal insan hakları kurumlarından beklenen görevlerin etkin biçimde yerine getirilebilmesini temin etmek amacıyla 20 Aralık 1993 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Paris Prensipleri kabul edilmiştir. Paris Prensipleri, ulusal insan hakları kurumlarına yönelik minimum standartlar setini belirlemektedir. Bu prensiplere uygun nitelikleri taşıyan ulusal insan hakları kurumları, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi ile ayrımcılıkla mücadele etme açısından önemli bir kurumsal aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde ulusal insan hakları kurumu olarak Paris Prensipleri'ne uygunluğu kabul edilen tek kurum, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumudur (TIHEK).

TIHEK, 20/4/2016 tarihli ve 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu uyarınca kurulmuş olup, Kurumun; insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, ayrımcılıkla mücadele ve ulusal önleme mekanizması olmak üzere üç temel görevi bulunmaktadır. Bu doğrultuda 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu'nda "insan haklarının korunmasına, geliştirilmesine, ayrımcılığın önlenmesine ve ihlallerin giderilmesine yönelik çalışmalar yapmak"; "insan

hakları ve ayrımcılıkla mücadele konularında kitle iletişim araçlarını da kullanarak bilgilendirmek"; "kamuoyunu bilgilendirmek, düzenli yıllık raporlar dışında, gerek görüldüğünde görev alanına ilişkin özel raporlar yayımlamak" Kurumun görevleri arasında sayılmıştır.

Engelli bireylerin tam ve diğer bireylerle eşit ve etkin biçimde topluma katılımlarının ve hizmetlere erişimlerinin sağlanması, insan hakları ve ayrımcılıkla mücadele normlarının bir gereği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde engelli bireyler tarafından kamu kurum ve kuruluşları, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, gerçek kişiler, özel hukuk tüzel kişileri ve bunlar tarafından yetkilendirilenler tarafından sunulan hizmetlere erişilebilirlik konusunda birtakım sorun alanlarıyla karşılaştığı görülmektedir.

Engelli bireyler tarafından erişilebilirliğin sağlanması için sunulması gereken önemli hizmetlerden birisi ulaşım hizmetleridir. 6701 sayılı Kanun kapsamında kamu kurum ve kuruluşları, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, gerçek kişiler, özel hukuk tüzel kişileri ve bunlar tarafından yetkilendirilenler tarafından yürütülen ulaşım hizmetlerinden faydalanan, faydalanmak üzere başvuran veya bilgi almak isteyen engelli bireylere yönelik herhangi bir ayrımcılığın yapılması yasaklanmıştır. Ayrıca ulaşım hizmetlerinin planlanmasından, sunulmasından ve denetlenmesinden sorumlu olan kişiler ve kurumlar, ulaşım faaliyetlerine erişim konusunda farklı engelli grupların ihtiyaçlarını dikkate alarak makul düzenlemeler yapmakla da yükümlü kılınmıştır.

Engelli bireylerin ulaşım hizmetlerinde yaşadıkları sorun alanlarını tespit etmek ve buna yönelik çözüm önerileri sunmak amacıyla TİHEK tarafından "Engelli Bireylerin Ulaşım Hizmetlerine Erişimde Karşılaştıkları Sorunlar (Ulaşım Hizmetlerinin Erişilebilirliği) Raporu" başlıklı söz konusu tematik rapor hazırlanmış olup 18/7/2024 tarihli ve 2024/678 sayılı Kurul Kararı ile kabul edilmiştir. Rapor'da, engelli bireyler tarafından ulaşım hizmetlerine erişilebilirlik konusunda Türkiye'nin durumu ve karşılaşılan sorun alanları tespit edilerek sorun alanlarına yönelik birtakım çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

Raporun hazırlık sürecinde katılımcı paydaşlık temelinde etkin katılımları ve çalışmalarlarıyla Kurumumuza katkı sağlayan ilgili bütün kamu kurum ve kuruluşlarının çalışanlarına, sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerine, akademisyenlere ve Kurumumuzun değerli personeline şükranlarımı sunarım.

Prof. Dr. Muharrem KILIÇ
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Başkanı

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
BAŞLANGIÇ	6
A. YASAL DAYANAK VE RESEN İNCELEME KARARI	6
B. YÖNTEM VE KISITLAR.....	7
C. KAMU KURUM VE KURULUŞLARINDAN, ÜNİVERSİTELERDEN VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARINDAN TALEP EDİLEN BİLGİ VE BELGELER	7
ENGELLİ BİREYLER VE ERİŞİLEBİLİRLİK	10
A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	10
1. Engelli Birey Kavramı.....	10
2. Erişilebilirlik ve Evrensel Tasarım Kavramları	13
3. Engellilik Temelinde Ayrımcılık Yasağı	18
B. ULUSLARARASI HUKUK DÜZEYİNDE ERİŞİLEBİLİRLİK	20
1. BM Düzeyinde Erişilebilirlik.....	21
2. Avrupa Konseyi Düzeyinde Erişilebilirlik.....	29
3. AB Düzeyinde Erişilebilirlik	39
C. TÜRK HUKUK SİSTEMİNDE ERİŞİLEBİLİRLİK	41

1. Genel Olarak.....	41
2. Engelli Bireyler Açısından Erişilebilirlik Hakkının Ulusal Mevzuata Yansıması.....	42

TÜRKİYE'DE ENGELLİ BİREYLER BAKIMINDAN ULAŞIM HİZMETLERİNİN ERİŞİLEBİLİRLİĞİ..... 50

A. TÜRKİYE'DE ULAŞIM HİZMETLERİNİN ERİŞİLEBİLİRLİĞİNE İLİŞKİN MEVZUAT.. 50

B. TÜRKİYE'DE ULAŞIM HİZMETLERİNİN ERİŞİLEBİLİRLİĞİNE İLİŞKİN MEVCUT DURUM..... 56

C. TÜRKİYE'DE ULAŞIM HİZMETLERİNİN ERİŞİLEBİLİRLİĞİNE İLİŞKİN KAMU KURUM VE KURULUŞLARININ ÇALIŞMALARI..... 59

1. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı	59
2. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı	70

D. TÜRKİYE'DE ULAŞIM HİZMETLERİNİN ERİŞİLEBİLİRLİĞİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR 76

1. Bilgi ve Farkındalık Eksikliği.....	76
2. Ücretsiz ve İndirimli Seyahat Hakkında Yaşanan Sorunlar	78
3. Ulaşım Araçlarının İçinin ve Durak, İstasyon Gibi Yerlerin Erişilebilirlik Araç ve Mekanizmaları Bakımından Yetersizliği.....	80
4. Ulaşım Araçlarının ve Durak, İstasyon Gibi Yerlerin Yapısından Kaynaklanan Sorunlar	81
5. 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun'dan Kaynaklanan Sorunlar.....	83
6. Fiziki Çevreye Erişilebilirliğin Sağlanmamasından Kaynaklanan Sorunlar	84
7. Diğer Sorunlar	84

SONUÇ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ 87

KAYNAKÇA..... 90

KISALTMALAR

AA	: Anadolu Ajansı
AB	: Avrupa Birliği
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK	: Avrupa Konseyi
ASHB	: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
AYM	: Anayasa Mahkemesi
B. No:	: Başvuru Numarası
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CRPD	: Engelli Kişilerin Haklarına Dair Komite
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
E.	: Esas
EHİS	: Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme
E.T.	: Erişim Tarihi
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
K.	: Karar

NHRC	: National Human Rights Commission
OHCHR	: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi
para.	: Paragraf
s.	: Sayfa
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TDK	: Türk Dil Kurumu
TİHEK	: Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
TSE	: Türk Standartları Enstitüsü
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNESCAP	: Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu

GİRİŞ

GİRİŞ

Engelli bireyler bakımından ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğini konu alan bu Raporun konusunun ölkesel, bölgesel ve küresel çaptaki önemini anlaşılabilirliği adına engelli bireylerin dünya ve Türkiye nüfusu içerisindeki oranının belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Ne var ki dünya ve Türkiye nüfusu içerisindeki engelli nüfusa ilişkin güncel oranları gösteren geniş kapsamlı bir çalışmanın bulunmadığı dikkat çekmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 2002-2004 yıllarında uygulanan bir hane halkı araştırması olan Dünya Sağlık Araştırması'na göre 18 yaş ve üzeri dünya nüfusunun % 15.6'sı, Küresel Hastalık Yükü Araştırması 2004 tahminlerine göre ise 15 yaş ve üzeri dünya nüfusunun % 19.4'ü engelli bireylerden oluşmaktadır. Küresel Hastalık Yükü Araştırması'nda 15 yaş altı nüfusun da dikkate alınmasıyla birlikte dünya nüfusundaki engelli bireylerin oranı % 15.3'ü bulmaktadır ki 2004 verilerine göre bu oran 1 milyara yakın insanı içermektedir. Dünya Sağlık Araştırması kapsamına giren 18 yaş ve üzeri engelli bireylerin % 2.2'sinde, Küresel Hastalık Yükü Araştırması kapsamına giren 15 yaş ve üzeri engelli bireylerin % 3.8'inde (bu oran, tüm yaş gruplarının dâhil olduğu durumda % 2.9'dur) ciddi işlev güçlüğü veya kuadripleji, ağır depresyon ve görme engeli gibi ağır engellilik durumları görülmektedir.¹ Öte yandan, sayıları 1 milyarı aşan engelli nüfusunun yaklaşık % 80'i ise gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır.²

Türkiye'de yaşayan engelli bireylerin toplam nüfus içerisindeki oranını belirlemek amacıyla 2002 yılında Başbakanlık tarafından yapılan çalışmaya göre Türkiye'de yaşayan engelli bireylerin toplam nüfus içerisindeki oranı, % 12.29'dur.³ Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni'nde yer alan Nüfus ve Konut Araştırması'nda engellilik, "görme, duyma, konuşma, yaşlılarına göre öğrenme/basit dört işlem yapma, hatırlama/dikkatini toplama alanlarıyla hareket güçlüğü (yürüme, taşıma, tutma ve merdiven inip çıkma) alanlarında" tanımlanmış ve engelli nüfusuna ilişkin oranlar bu alanların en az birinde çok zorlandığını veya hiç yapamadığını belirten kişilerden en az bir engeli olanlar dikkate alınarak belirlenmiştir. Genel Müdürlük tarafından Mart 2023 tarihli Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni'nde yer

- 1 Detaylı bilgi için bkz. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), Dünya Bankası, Dünya Engellilik Raporu, <https://static.ohu.edu.tr/uniweb/media/portallar/engelsizuniversite/duyurular/1345/diwnu3i5.pdf>, 2011, s. 30-32, (E.T. 29.05.2023).
- 2 Anadolu Ajansı (AA), "DSÖ: Dünya Genelinde 1 Milyardan Fazla Engelli Bulunuyor", <https://www.aa.com.tr/tr/saglik/dso-dunya-genelinde-1-milyardan-fazla-engelli-bulunuyor/2436449>, (E.T. 29.05.2023).
- 3 Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, "Türkiye Özürlüler Araştırması", <https://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014899.pdf>, s. 5, (E.T. 29.05.2023).

alan veriler, 2011 yılında yapılan "Nüfus ve Konut Araştırması"ndan faydalanılarak hazırlanmıştır. Buna göre 3 yaş ve üzerindeki Türkiye nüfusunun % 6.9'u; "görme, duyma, konuşma, yaşlılarına göre öğrenme/basit dört işlem yapma, hatırlama/dikkatini toplama alanlarıyla hareket güçlüğü (yürüme, taşıma, tutma ve merdiven inip çıkma) alanlarından en az birinde" çok zorlandığını veya hiç yapamadığını belirtmiştir.⁴

Türkiye ve dünya nüfusu içerisinde ciddi bir oranı bulunan engelli bireylerin topluma etkin katılımının sağlanması, insan hakları hukuku ve ayrımcılıkla mücadele bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda yönelik ulusal ve uluslararası düzeyde engelli bireylerin insan haklarından tam ve diğer bireylerle eşit bir biçimde faydalanması için birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Engelli bireylere yönelik ulusal düzenlemelerin başında Türkiye Cumhuriyeti Anayasası gelmektedir. Anayasa'nın 10'uncu maddesine göre "Kanun önünde eşitlik" başlıklı 10'uncu maddesine göre: "Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. (...) Çocuklar, yaşlılar, özürllüer, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz. (...)". Bunun dışında Anayasa'nın 42'nci, 49'uncu, 50'nci, 61'inci gibi muhtelif maddelerinde de engelli bireylere yönelik düzenlemelere yer verilmiştir. Anayasa'nın 90'ıncı maddesi uyarınca Türkiye'nin tarafı olduğu ve usulüne uygun yürürlüğe konulan uluslararası sözleşmeler, engelli bireylere yönelik ulusal düzenlemeler arasında Anayasa'dan sonra gelmektedir. Ayrıca başta 7/7/2005 tarihli ve 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun ile 20/4/2016 tarihli ve 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu olmak üzere engelli bireylere yönelik ulusal düzeyde çıkarılan birçok kanun ve diğer hukuki kaynaklar da bulunmaktadır.

Erişilebilirlik kavramı bağımsız bir şekilde ilk olarak Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşmesi (EHİS) ile kabul edilmiş ve dünyada olduğu gibi Türkiye'de de erişilebilirliğe ilişkin düzenlemeler bu Sözleşme'nin kabulüyle hız kazanmıştır. Herkes için geçerli bir ilke olan erişilebilirlik, özellikle engelli ve yaşlı bireyler gibi dezavantajlı gruplar bakımından büyük önem taşımaktadır. Ulusal hukukumuzda ise erişilebilirlik, ağırlıklı olarak engelli bireylerle ilgili düzenlemelerde karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede başta 5378 sayılı Kanun olmak üzere erişilebilirliğe ilişkin hükümleri de kapsayan bazı birtakım düzenlemeler yürürlüğe girmiştir. Ulusal ve uluslararası düzenlemeler doğrultusunda devletlerden engelli bireylerin hizmetler ile

4 Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni Mart 2023, www.aile.gov.tr/media/134536/eyhgm_istatistik_bulteni_mart_23.pdf, s. 4-6, (E.T. 29.05.2023).

hak ve özgürlüklere erişimi konusunda gerekli tedbirleri alması beklenmektedir. Bu kapsamda fiziki çevreden ulaşım, bilgi ve iletişime sunulan hizmetler ve istihdama kadar geniş bir alanda erişilebilirliğin sağlanması konusunda devletlere çeşitli yükümlülükler yüklenmiş ve erişilebilirliğin sağlanması toplumsal yaşama katılımın bir ön koşulu olarak görülmüştür. Ayrıca EHİS ve diğer düzenlemelerde bir ilke olarak ele alınsa da erişilebilirliğin aynı zamanda bir hak olduğu kabul edilmektedir.

Engelli bireylerin erişilebilirlik kapsamında birçok zorlukla karşılaştığı önemli hizmetlerden biri ise ulaşım hizmetleridir. Gerek seyahat özgürlüğü gerek diğer hak ve özgürlüklerden faydalanılabilmesinin sağlanması bakımından taşıdığı önem nedeniyle ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda Türkiye'de ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinin sağlanmasına yönelik ilgili idarelerce çalışmalar yapılmış, bu kapsamda erişilebilirliğin sağlanmasına önem verilmiştir. Erişilebilirlik çalışmalarının planlı, programlı ve standartlara uygun bir şekilde yürütülmesi, uygulamalara hız verilmesi, bu kapsamda fiziksel, dijital ve zihinsel dönüşümün sağlanması ve erişilebilirlik kültürünün oluşturulması için Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip ERDOĞAN tarafından 9 Ocak 2020 tarihinde "2020 Erişilebilirlik Yılı" ilan edilmiştir. Bunun dışında Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", ASHB tarafından ise "2030 Engelsiz Vizyon Belgesi" ve "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı" belgeleri hazırlanmıştır. Ancak yapılan tüm bu düzenlemelere ve çalışmalara rağmen Türkiye'de ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği konusunda birtakım sorunlarla karşılaşıldığına şahit olunmaktadır. Bu bağlamda işbu Rapor; Türkiye'de engelli bireyler bakımından ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinin durumunu, karşılaşılan sorunları ve çözüm önerilerini ortaya koymak amacıyla Kurumumuzca hazırlanmıştır.

Rapor giriş bölümü dışında iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Rapor'un yasal dayanakları ve resen inceleme kararı üzerinde durulmakta, Rapor'un hazırlanış sürecindeki yöntem ve kısıtlar ile kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşlarından talep edilen bilgi ve belgeler ele alınmıştır.

Rapor'un birinci bölümünde engelli bireyler ve erişilebilirlik konusunun kavramsal ve hukuksal çerçevesi ele alınmıştır. Bu çerçevede ilk olarak engelli bireyler, erişilebilirlik ve evrensel tasarım kavramları üzerinde durulmuş, sonrasında engellilik temelinde ayrımcılık yasağı incelenmiştir. Erişilebilirlik konusunun hukuksal çerçevesi açısından ise öncelikle Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği düzeyinde erişilebilirlik ele alınmış, sonrasında erişilebilirliğin Türk hukuk sistemindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Rapor'un ikinci bölümünde ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinin hususunun

ulusal mevzuattaki yeri tespit edilmeye çalışılmış, sonrasında ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinde Türkiye'nin mevcut durumu, bu kapsamda görevli olan ilgili Bakanlıklarca yapılan birtakım faaliyetler üzerinde durulmuştur. Daha sonrasında çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarından, üniversitelerden ve sivil toplum kuruluşlarından Kurumumuzca talep edilen bilgi ve belgeler doğrultusunda ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinde karşılaşılan belli başlı sorun alanları ve sorunlar tespit edilmiştir.

Sonuç ve çözüm önerilerinin ele alındığı Rapor'un sonuç bölümünde ise Kurumumuzca ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinin sağlanması konusunda birtakım çözüm önerileri sunulmuştur.

BAŞLANGIÇ

BAŞLANGIÇ

A. YASAL DAYANAK VE RESEN İNCELEME KARARI

TİHEK, 6701 sayılı Kanun ile 2016 yılında kurulmuştur. Kurumun başlıca görevlerinden biri, Anayasa'da ve Türkiye'nin tarafı bulunduğu temel insan hakları sözleşmelerinde yasaklanan ayrımcılıkla etkin mücadeledir. TİHEK'in inceleme yetkisi kapsamına giren ayrımcılık yasağına ilişkin temeller, mezkûr Kanun'un 3'üncü maddesinde belirlenmiştir. Mezkûr Kanun'un "Eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı" başlıklı 3'üncü maddesinin ikinci fıkrasına göre: "... cinsiyet, ırk, renk, dil, din, inanç, mezhep, felsefi ve siyasi görüş, etnik köken, servet, doğum, medeni hâl, sağlık durumu, engellilik ve yaş temellerine dayalı ayrımcılık yasaktır.". Bu çerçevede mezkûr Kanun'da sayılan ayrımcılık temellerinden biri de engellilik halidir. Kanun'da sayılan temellere dayalı yapılan ayrımcılıkla mücadele kapsamında TİHEK'e çeşitli görevler verilmiştir. Kurum; mezkûr Kanun'un 9'uncu maddenin birinci fıkrasının (a) bendine göre: "İnsan haklarının korunmasına, geliştirilmesine, ayrımcılığın önlenmesine ve ihlallerin giderilmesine yönelik çalışmalar yapmak", (b) bendine göre: "İnsan hakları ve ayrımcılıkla mücadele konularında kitle iletişim araçlarını da kullanarak bilgilendirmek", (g) bendine göre: "Ayrımcılık yasağı ihlallerini resen veya başvuru üzerine incelemek, araştırmak, karara bağlamak ve sonuçlarını takip etmek", (I) bendine göre: "Kamuoyunu bilgilendirmek, düzenli yıllık raporlar dışında, gerek görüldüğünde görev alanına ilişkin özel raporlar yayımlamak" ile görevlendirilmiştir.

Birleşmiş Milletler'e (BM) göre "erişilebilirlik", herkese eşit erişim olanağının tanınması ile ilgili bir husustur. Toplum içinde yer alan yapılara ve hizmetlere erişim olanağı tanınmadıkça engelli bireyler, topluma tam anlamıyla dâhil edilemeyecektir. Çoğu toplumda, engelli bireylerin karşılaştığı sayısız engel bulunmaktadır.⁵ Bu nedenle erişilebilirliğin etkin bir şekilde sağlanması amacıyla gerekli ve uygun tedbirlerin alınması, ayrımcılık yasağının ve insan haklarının bir gereğidir. Erişilebilirliğin sağlanması gerektiği hizmetlerden biri de ulaşım hizmetidir. Bu Rapor, ulusal ve uluslararası mevzuat da gözetilerek ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği konusunda Türkiye'deki mevcut durumun, karşılaşılan sorunların ve çözüm önerilerinin ortaya konulması amacıyla Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu tarafından alınan 15/3/2022 tarihli ve 2022/181 sayılı resen inceleme kararı sonucunda hazırlanmıştır.

5 United Nation Enable, "Accessibility: A guiding principle of the Convention", un.org/esa/socdev/enable/disacc.htm, (E.T. 25/05/2023).

B. YÖNTEM VE KISITLAR

Bu rapor, üç temel bölümden oluşmaktadır. Rapor'un birinci bölümünde; öncelikle TİHEK'in yasal dayanakları ve Rapor'un temel amacı ele alınmış, daha sonrasında yöntem ve kısıtları ile engelli bireylerle ilgili çalışmaları bulunan kamu kurum ve kuruluşlarından, sivil toplum kuruluşlarından (STK) ve üniversitelerin ilgili birimlerinden istenen bilgi ve belgelerin kapsamı belirlenmiştir. İkinci bölümünde engelli bireyler ve erişilebilirlik ile ilgili kavramsal ve hukuksal çerçeve incelenmiştir. Bu kapsamda öncelikle "engelli bireyler" ve "erişilebilirlik" kavramları ele alınmış, engellilik temelinde ayrımcılık yasağı incelenmiş, daha sonrasında ulusal ve uluslararası düzeyde erişilebilirlik ile ilgili yasal düzenlemeler üzerinde durulmuştur. Rapor'un üçüncü bölümünde ise ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinde Türkiye'deki mevcut durum ve karşılaşılan sorunlar ele alınmıştır. Ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği konusunda ulaşılan sonuçlara ve çözüm önerilerine ise Rapor'un sonuç bölümünde yer verilmiştir.

Ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği konusunda Türkiye genelindeki mevcut durum hakkında güncel bilgileri içeren yeterli bir çalışmanın yokluğu dikkat çekmektedir. Bu konudaki önemli ve en geniş kapsamlı güncel çalışma, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının 2021-2025 yılları için hazırlanan "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı"nda yer almaktadır. Strateji ve Eylem Planı'na göre büyükşehir ve il belediyeleri tarafından sunulan ulaşım hizmetlerinin erişilebilirlik kriterlerine uygunluğu ile ilgili anket sorularının yöneltilmesi ve görüşlerinin alınması için 30 büyükşehir ve 51 il belediyesine ilgili Bakanlıkça yazılar yazılmış ve bu çalışmalara 23 büyükşehir ve 29 il belediyesi katkı sağlamıştır. İstanbul dâhil olmak üzere Bakanlık çalışmasına katkı sağlayan tüm belediyeler, Türkiye nüfusunun yaklaşık dörtte üçüne hizmet etmektedir.⁶ Dolayısıyla bu Rapor'da Türkiye'deki mevcut durumun tespitine ilişkin değerlendirmelerde Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının bu çalışması esas alınmıştır.

C. KAMU KURUM VE KURULUŞLARINDAN, ÜNİVERSİTELERDEN VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARINDAN TALEP EDİLEN BİLGİ VE BELGELER

6701 sayılı Kanun'un 9'uncu maddesinin birinci fıkrasının (n) bendi uyarınca TİHEK, "İnsan haklarının korunması ve ayrımcılıkla mücadele kapsamında faaliyet yürüten kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, meslek kuruluşları ve üniversitelerle işbirliği yapmak" ile görevli kılınmıştır. Bu göreve dayanılarak TİHEK tarafından ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği konusunda çalışmaları

6 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", <https://www.uab.gov.tr/uploads/announcements/erisilebilir-ulasim-stratejisi-ve-eylem-planı-2021/erisilebilir-ulasim-stratejisi-ve-eylem-planı-2021-2025.pdf>, s. 35, (E.T. 25/05/2023).

bulunan kamu kurum ve kuruluşlarına, STK'ye ve Üniversitelerin engellilik alanında faaliyet gösteren Uygulama ve Araştırma Merkezlerine yazılar yazılmış, ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğine ve engelli bireylerin karşılaştıkları sorunlara ilişkin mevcut çalışmaları ve varsa tespit, görüş, öneri ve diğer her türlü bilgi ve belgenin sunulması istenmiştir.

Ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği konusunda Türkiye'nin mevcut durumunu, sorunlarını ve bu sorunlara karşı çözüm önerilerini ele almayı hedefleyen bu Rapor; Kurum yazılarına geri dönüş sağlayan ilgili kamu kurum ve kuruluşlarından, STK'den ve Üniversitelerin Uygulama ve Araştırma Merkezlerinden gelen cevaplardan faydalanılmak suretiyle hazırlanmıştır.

ENGELLİ BİREYLER VE ERİŞİLEBİLİRLİK

ENGELLİ BİREYLER VE ERİŞİLEBİLİRLİK

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Engelli Birey Kavramı

Engellilik kavramı, BM Genel Kurulunca 13 Aralık 2006'da kabul edilerek 3 Mayıs 2008'de yürürlüğe giren ve Türkiye'nin 30 Mart 2007'de imzaladığı EHİS'in "Giriş" bölümünde gelişen bir kavram olarak ele alınmış, Dünya Engellilik Raporu'nda da "... karmaşık, dinamik, pek çok boyutu bulunan ve tartışmalı bir olgu"⁷ şeklinde ifade edilmiştir. Bu kapsamda engellilik kavramının uluslararası alanda kabul görmüş ortak bir tanımı bulunmamakta olup bu kavramın anlamı değişime uğramış ve uğramaya da devam edecektir.⁸ Toplumda kişilerin üstlendiği varsayılan rollere bağlı olarak bir ülkede veya yerde engelli birey olarak değerlendirilen bir kişinin diğer bir ülkede veya yerde engelli birey olarak değerlendirilmeyebileceğine dikkat etmek gerekir. Engellilik algısı ve gerçekliği, kültürel hususların yanı sıra mevcut teknolojilere, yardımlara ve hizmetlere de bağlıdır.⁹

Türk Dil Kurumu (TDK) Sözlükleri'ne göre engellilik kavramı, "engelli olma durumu" ifade etmektedir. Engelli kavramı ise "engelli olan, maniâli" ve "doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal veya sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri çeken (kimse)" olarak iki farklı şekilde tanımlanmıştır.¹⁰

Ulusal mevzuatta engelliliğe ilişkin çeşitli tanımlamalara yer verilmiştir. Örneğin; 5378 sayılı Kanun'un "Tanımlar" başlıklı 3'üncü maddesinin birinci fıkrasının (c) bendine göre engelli kavramı "fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeyde kayıplarından dolayı topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını kısıtlayan tutum ve çevre koşullarından etkilenen bireyi";¹¹ (e) bendine göre engellilik durumu ise "bireyin engelliliğini ve engellilikten kaynaklanan özel gereksinimlerini, uluslararası yöntemleri temel alarak belirleyen derecelendirmeler,

7 DSÖ, Dünya Bankası, s. 3.

8 Burcu Ayhan Ekenci, Uluslararası Hukuk Sisteminde Engellilerin Erişilebilirlik Hakkı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Aralık 2017, s. 20.

9 United Nations Enable, "What Is Disability and Who Are Persons With Disabilities?", <https://www.un.org/esa/socdev/enable/faqs.htm>, (E.T. 12/7/2023).

10 Türk Dil Kurumu (TDK), "TDK Sözlükleri", <https://sozluk.gov.tr>, (E.T. 12/6/2023).

11 Benzer tanıma 6701 sayılı Kanun'un "Tanımlar" başlıklı 2'nci maddesinin birinci fıkrasının (f) bendinde de yer verilmiştir.

sınıflandırmalar ve tanılamaları” ifade etmektedir. 27/5/1983 tarihli ve 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu'nun 3'üncü maddesinin birinci fıkrasının (c) bendine göre engelli “doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle normal yaşamın gereklerine uymama durumunda olup; korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyacı olan kişi”dir.

Engellilik kavramı uluslararası düzenlemelerde de ele alınmış ancak ulusal düzenlemelerden farklı olarak uluslararası düzenlemelerde “engelli bireyler” kavramı tercih edilmiştir. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Bildirgesi'nde engelli bireyler, “doğuştan veya sonradan fiziksel veya zihinsel yeteneklerdeki bir eksiklik sonucu olarak özel veya sosyal yaşamın gerekliliklerini kısmen veya tamamen kendi başına karşılayamayan kişi” olarak tanımlanmıştır.¹² Doğrudan engelli bireylerin haklarını düzenleyen en geniş kapsamlı uluslararası sözleşme niteliğini haiz EHİS'in 1'inci maddesinde ise engelli kavramının “diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri” içerdiği ifade edilmiştir. 1980 yılında DSÖ, sağlık bakımından fiziksel, psikolojik veya anatomik açıdan noksanlığı ifade eden “yetersizlik-impairment”, bir yetersizliğin sonucu olarak bir bireyin diğer bireylere kıyasla bir yetenekten yoksun kalınmasını veya kısıtlanmayı ifade eden “yeteriyitimi-disability” ve yaş, cinsiyet, kültür gibi faktörlere bağlı bir yetersizlik veya yeteriyitimi sebebiyle normal bir faaliyette bulunma potansiyelini kısıtlayan dezavantajlı bir durumu ifade eden “engellilik-handicap” olarak üç ayrı sınıflandırma yapmıştır.¹³ DSÖ'nün bu sınıflandırması engellilik durumunun kişisel trajik bir durum olduğunu düşündürmesi gerekçesiyle eleştirilmiştir.¹⁴ Ayrıca bu sınıflandırmanın sosyal modele uygun olmadığı, tıbbi modeli yansıttığı ve değiştirilmesi gerektiği ileri sürülmüştür. 2001 yılına gelindiğinde DSÖ tarafından Uluslararası Fonksiyonel Sınıflandırma (International Classification of Functioning) olarak yeni bir sistem kurulmuştur.¹⁵

Engellilik durumu, tarihsel süreçte çeşitli açılardan farklı modellerle

12 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (OHCHR), “Declaration on the Rights of Disabled Persons”, <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-disabled-persons>, (E.T. 23/7/2023).

13 DSÖ, “International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps”, https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/41003/9241541261_eng.pdf, s. 27-29, (E. T. 13/7/2023).

14 Detaylı bilgi için bkz. Selda Çağlar, Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Kamu Hukuku Bilim Dalı Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 12.

15 Detaylı bilgi için bkz. Yener Şişman, Engellilik Alanındaki Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Mevcut Durum, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 2023, 58(3), s.2450-2451.

açıklanmaya çalışılmıştır. Orta Çağ sonuna kadar süren ve engellilik durumundan bireyi sorumlu tutan Ahlaki Model anlayışında engelli bireylerin ahlaki eksiklikleri, içinde buldukları ailenin veya topluluğun kusurlu davranışları nedeniyle tanrıarca cezalandırıldıklarına inanılmış¹⁶ ancak bu inanış sonradan ortadan kalkmıştır.¹⁷ Engellilik durumunun engelli bireyin kendisinde bulunan bir bozukluktan ve hastalıktan kaynaklandığını ileri süren Tıbbi Modele göre engellilik, trajik bir olaydır. Bu modelde engellilik durumunun normale dönmesi için tedavi ağırlıklı yaklaşımın benimsenmesi gerektiği ileri sürülmüş ve engellilik durumunun bireydeki hastalıktan veya bozukluktan kaynaklandığının kabul edilmesi nedeniyle çözüm tıp biliminde aranmıştır.¹⁸ Tıbbi model; ayrımcılık ve eşitsizlik doğurması, engelli bireylerin sahip olduğu insan haklarını ve özgürlüklerini dikkate almaması ve onları yalnızlaştırması sonuçları doğurması bakımından eleştirilmiştir.¹⁹ Tıbbi modelin aksine engellilik durumu ile ilgili sorunu toplumda gören model, Sosyal Modeldir. Bu modele göre engelliliğin sebebi toplumdur ve toplum tarafından gerekli olanaklar sunulmaması nedeniyle engelli bireyler toplumda dezavantajlı durumdadır. Engelli bireylerin dezavantajlı durumlarının düzeltilmesi için toplumdaki engellerin ortadan kaldırılması gerekir.²⁰ Engelli bireylerdeki fonksiyonel durumlardan ziyade toplumdaki ayrımlara odaklanan İnsan Hakları Modelinde engellilik durumları gözetilmeden bütün insanların eşit olduğu savunulmuştur.²¹ Günümüzde engellilik durumunun toplumdaki kaynaklanması ve engellilik durumu gözetilmeden herkesin eşit sayılması, engellilik durumu nedeniyle yaşanan olumsuzlukların insan hakları ihlali sayılması gibi gerekçelerle günümüzde geçerli olan modellerin sosyal ve insan hakları modeli olduğu söylenebilir.

Öğretide insan odaklı bir bakış açısından hareketle her bireyin yeteneğini kısıtlayabilen bir engelin var olabileceği, engellilik durumunun kapsamını belirleyen kesin bir ölçütün bulunmasına gerek olmadığı, değişken ve belirsiz nitelikler taşıyan çeşitli engeller üzerinden insanlar arasında bir farklılaştırmanın yapılmaması

16 Erem İlter, Birleşmiş Milletler Özürlü Kişilerin Hakları Sözleşmesi'nin Türkiye'nin Özürlülük Politikalarına Katkısı, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara, 2009'dan aktaran; Ekenci, s. 26.

17 Naci Münci Çakmak, Türk Kamu Hukuku Açısından Engellilerin Hukuki Statüsü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (İdare Hukuku) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 62.

18 Ekenci, s. 27.

19 Çağlar, Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, s. 16.

20 Çakmak, s. 62-63.

21 Çakmak, s. 66.

gerektiği, hukuk kurallarıyla engellilik durumunun kaldırılabilmesi ileri sürülmüş²² olmakla beraber sosyal yaşamda yer alan engellilik kavramı, engelli bireylerin sahip oldukları insan haklarının güvence altına alınabilmesi için hukuk düzenine yerleşmiş durumdadır.²³ Engelli bireyleri ifade etmek üzere “engelli”, “malul”, “sakat”, “özürlü” gibi başka kelimeler de kullanılmıştır. BM’ye göre dünyanın birçok yerinde belirli koşullara ve farklılıklara sahip insanlara karşı olumsuz basmakalıp sözler, davranışlar ve ön yargılar bulunmaktadır. Engelli bireyleri ifade etmeye yönelik kullanılan dil ise negatif basmakalıp davranışların kalıcılığında önemli bir rol oynamıştır. Bu kapsamda “sakat”, “zihinsel engelli” gibi kavramlar küçük düşürücü bir nitelik taşıdığı ifade edilmiş, bunun dışında “tekerlekli sandalyeye bağlı”, “engelli/özürlü” gibi ifadeler de kişilerin “birey olma” özelliğini değil, engelini vurgular nitelik taşıdığı belirtilmiştir.²⁴ İnsan hakları modelinden hareketle engellilik durumunun bir insan hakları konusu olarak görülmesi ve toplumda yer alan çeşitli engeller sebebiyle dezavantajlı konumda bulunan kişilerin birey olma özelliğini açıkça ortaya koyması sebebiyle işbu Rapor’da “engelli birey” kavramı tercih edilmiştir.

2. Erişilebilirlik ve Evrensel Tasarım Kavramları

Sosyal bir varlık olarak insan, belirli çevrelere ulaşmaya ve hizmetlerden faydalanmaya çalışırken toplumda birçok engelle karşı karşıya kalmaktadır. Bu engellerden özellikle engellilik, yaşlılık gibi sebeplerden dolayı dezavantajlı konumda bulunan insanlar ciddi bir şekilde etkilenmekte, sahip olduğu insan haklarından gereği gibi faydalanamamaktadır. Bu kapsamda üzerinde en çok durulan kavram ise erişilebilirliktir.²⁵ Çağlar’a göre erişilebilirlik “İnsan yapımı ve doğal fiziksel çevre başta olmak üzere, ekonomik, sosyal ve kültürel çevreye ulaşabilme, bu çevrelerde verilen hizmetlerden yararlanma ve katkıda bulunma olanaklarına sahip olmayı”²⁶ ifade etmektedir. Demirkan ise erişilebilirliğin;

“... farklı gereksinimleri olan kişilerin evlerinden çıkabilmeleri, başkalarına ihtiyaç duymadan çeşitli binalara ve açık alanlara ulaşabilmeleri ve bunları kullanabilmeleri olarak tanımlanmaktadır. Bütün bireylerin toplumsal yaşama katılabilmeleri için erişilebilirlik, yapıları çevrede ve kent ölçeğinde gereken tüm fiziksel

22 Çakmak, s. 67-69.

23 Benzer şekilde Çakmak, mevcut sosyal yaşamda geçerli olması nedeniyle engelli haklarını kavram olarak kabul etmek zorunda kaldığını ifade etmiştir. Bkz. Çakmak, s. 5.

24 United Nations Enable, “What Is Disability and Who Are Persons With Disabilities?”.

25 Bazı kaynaklarda “erişilebilirlik” kavramı “erişim”, “ulaşılabilirlik” gibi kavramlar da kullanılmaktadır.

26 Selda Çağlar, “Engellilerin Erişilebilirlik Hakkı ve Türkiye’de Erişilebilirlikleri”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/624016>, s. 542, (E. T. 16/7/2023).

ve mimari tedbirlerin alınmasını kapsar. Kaldırımlarda, yaya geçitlerinde, parklarda, çocuk oyun alanlarında, kamunun hizmet verdiği ve kamu kullanımına açık tüm binalarda ve ulaşım hizmetlerinde erişilebilirlik tedbirlerinin alınması, yalnızca engelliler için değil hareketlerinde kısıtlılık yaşayan yaşlılar, hamileler, çocuklar, bebek arabalıları, çok uzun veya çok şişman kişiler için de büyük önem taşıyan bir gereklilik..."²⁷

olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda erişilebilirlik; başta çeşitli sebeplerden dolayı hareket kısıtlılığı yaşayan bireyler olmak üzere topluma tam ve eşit katılımlarının sağlanabilmesi amacıyla bütün bireyler için geçerli olmakla beraber yasal düzenlemelerde genel olarak engelli bireylerle birlikte açıkça ele alınan bir kavram haline gelmiştir.

Erişilebilirlik kavramı bazı ulusal ve uluslararası düzeyde mevzuatta ve çalışmalarda tanımlanmaya çalışılmıştır. 5378 sayılı Kanun'un "Tanımlar" başlıklı 3'üncü maddesinin birinci fıkrasının (f) bendine göre erişilebilirlik, "binaların, açık alanların, ulaşım ve bilgilendirme hizmetleri ile bilgi ve iletişim teknolojisinin, engelliler tarafından güvenli ve bağımsız olarak ulaşılabilir ve kullanılabilir olması"nı ifade eder.²⁸ Mezkûr Kanun'un 4'üncü maddesinin birinci fıkrasının (d) bendine göre bağımsız yaşamın, topluma tam ve etkin katılımın engelli bireylerce gerçekleştirilmesi için erişilebilirliğin sağlanması esastır. Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (UNESCAP) tarafından erişilebilirlik "engelli bireyler de dâhil olmak üzere kişiler tarafından (fiziksel, görsel, işitsel ve/veya bilişsel düzeylerde) kolaylıkla ulaşılabilen veya kullanılabilen hizmetlerin ve şeylerin ölçüsü veya koşulu" olarak tanımlanmıştır.²⁹ DSÖ ve Dünya Bankası tarafından hazırlanan Rapor'a göre erişilebilirlik "...bir çevreye, hizmete veya ürüne başta engelli bireyler olmak üzere mümkün olduğunca çok insanın ulaşabilmesi..."³⁰ anlamına gelmektedir.

Engellilik durumu, her insanın yaşamı boyunca karşılaşılabileceği bir durumdur. Bununla birlikte engelli bireylerin toplumsal yaşama diğer bireylerle tam ve eşit bir şekilde katılımlarının sağlanması düşüncesi, diğer insan haklarına

27 Halime Demirkan, "Mekanlarda Erişilebilirlik, Kullanılabilirlik ve Yaşanabilirlik", <http://www.mimarlarodasiankara.org/dosya/dosya36.pdf>, s. 1, (E. T. 16/7/2023).

28 Benzer tanıma 20/7/2013 tarihli ve 28713 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliği'nin 3'üncü maddesinin birinci fıkrasının (b) bendinde de yer verilmiştir.

29 Statement of recommendations, www.unescap.org/tan aktaran; National Human Rights Commission (NHRC), "Disability Manual", <https://nhrc.nic.in/sites/default/files/NHRC-Book-Disability.pdf>, s. 23, (E. T. 18/7/2023).

30 DSÖ, Dünya Bankası, s. 315.

kıyasla geç bir tarihte ortaya çıkmıştır. Bunun bir sonucu olarak günümüzde, engelli bireylerin insan haklarından tam ve eşit bir şekilde faydalanarak toplumsal yaşama katılmaları amaçlandığı ölçüde gerçekleştirilememiştir. Okula ve iş yerine dâhil olma, bir topluluk içerisinde bağımsız bir şekilde yaşama, oy verme, spor ve kültürel faaliyetlere katılma, sosyal korumadan faydalanma, adalete erişim, tıbbi tedaviyi onaylama veya reddetme, banka hesabı açma ve bir mülk satın alma gibi serbest bir şekilde yasal yükümlülükler içerisine girme gibi engelli bireylere ait haklar genellikle görmezden gelinmektedir. Öte yandan, engelli bireylerin önemli bir kısmı ise ötekileştirilmiş ve yoksul bir şekilde gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır.³¹

Engellilik durumuna bakış açısı zamanla değişmiş ve birey ile çevre arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak görülmüştür. BM'ye göre engellilik durumu kişiden değil, toplumdan kaynaklanmaktadır. Tekerlekli sandalye kullanan bir birey, engeli ile ilgili durumundan değil, erişimini engelleyen erişilemez otobüsler veya iş yerindeki merdivenler gibi çevresel faktörler nedeniyle istihdam konusunda zorluklarla karşılaşabilmektedir. Farklı öğrenim kapasitesindeki öğrencilere adapte olamayan öğretmenlerin, okul yönetimlerinin ve muhtemelen ebeveynlerin davranışları nedeniyle zihinsel engeli bulunan bir çocuk, okula gitme konusunda problemler yaşayabilmektedir.³² Bu nedenle toplumda engelli bireylerin yaşama diğer bireylerle eşit, tam ve etkin katılımlarının sağlanması ve insan haklarının korunması için engelli bireylerin erişim imkânlarının sağlanması büyük önem arz etmektedir.

Engelli bireyler de dikkate alınarak düzenlemeler yapılması ve farklı imkânlar sunulması düşüncesi, Endüstri Devrimi ile artan kentleşmenin sonucunda ortaya çıkmıştır. Kentlerin yeniden inşa edilmesi ihtiyacı ise 2. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisinin bir sonucu olarak doğmuş ve bu süreçte herkes için kullanılabilir, ulaşılabilir çevre fikri benimsenmeye başlanmış, erişilebilirlik bölge plancılarının öncelikli hedefleri arasında yerini almıştır.³³ Kavramsal olarak ise erişilebilirlik ilk kez Nugent tarafından gerçekleştirilen "American Standard Specifications for Making Buildings and Facilities Accessible to and Usable by the Physically Handicapped-Amerikan Standardı A117.1 Yapıları Fiziksel Engellilere Göre Erişilebilir ve Kullanılabilir Yapma" isimli çalışmalarında yer almış ve bu çalışmada engelli bireylerce yapılara erişilebilirlik

31 OHCHR, "About the Human Rights of Persons With Disabilities", <https://www.ohchr.org/en/disabilities/about-human-rights-persons-disabilities>, (E.T. 16/7/2023).

32 United Nations Enable, "What Is Disability and Who Are Persons With Disabilities?".

33 Gürünay Ökten, Evrensel Tasarım İlkeleri Doğrultusunda Engelsiz Üniversite Kampüslerinin Tasarlanması ve Biçimlenmesi Üzerine Bir Araştırma, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sanatta Yeterlik Tezi, Ankara, 2018, s. 104-105.

standartlarının temelleri atılmıştır.³⁴

Bu alanda en önemli uluslararası düzenleme olarak kabul edilen EHİS'de erişilebilirlik açık bir şekilde bir insan hakkı olarak değil, genel bir ilke veya kapsayıcı bir şart olarak ele alınmıştır. Bu durum erişilebilirliğin normatif niteliği hakkındaki tartışmaları beraberinde getirmişse³⁵ de Engelli Kişilerin Haklarına Dair Komite (CRPD) tarafından erişilebilirlik bir hak olarak nitelendirilmiş,³⁶ Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesince 2014 yılında verilen bir görüşte erişilebilirliğe ilişkin EHİS'in 9'uncu maddesinin kendi başına bir insan hakkı oluşturduğu ifade edilmiştir.³⁷ Bu kapsamda erişilebilirliğin herkesin bağımsız ve güvenli bir şekilde bir yere, fiziki bir çevreye, ulaşım sistemine, bilgilendirilme dâhil her türlü bilgi ve iletişim sistemlerine erişebilmesini ve binalar ile hizmetlerden herkesin birbiriyle eşit ve tam bir şekilde faydalanabilmesini sağlayan bir hak ve araç olduğu söylenebilir.³⁸ Bireyler, mekânlara ulaşabildikçe ve gerekli bilgileri edinip kullanabildikçe hareket, düşünce ve ifade özgürlüğüne sahip olabilecek; toplumsal yaşama tam katılım sağlayarak sahip olduğu insan haklarından ve hizmetlerden herkesle eşit bir şekilde gerekli faydayı sağlayabilecektir. CRPD'nin 2 No'lu Genel Yorumu'nda bu durum "fiziksel çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemleri dahil bilgi ve iletişime ve kamuya açık diğer tesis ve hizmetlere erişimleri olmaksızın engelli bireyler içinde buldukları topluma katılımıda eşit fırsatlara sahip olamazlar."³⁹ olarak ifade edilmiştir. Erişilebilirliğin sağlanamadığı bir ortamda eğitim, sağlık, çalışma gibi temel insan haklarının varlığından bahsedilemez. Nitekim Çocuk Hakları Komitesinin engelli çocukların haklarına ilişkin 9 No'lu Genel Yorumu'nda da fiziksel erişilebilirliğin sağlanamaması halinde

34 Detaylı bilgi için bkz. Peter Blanck ve Michael Morris ve Richard Duncan ve William N. Myhill, Accessibility Standards for Multifamily Housing Report on Approaches with Focus On Slope, Reach, Tolerance and Measurement, The Blanck Group, LLC, May 26, 2010, s. 7 vd.

35 Andrea Broderick, "Of Rights and Obligations: The Birth of Accessibility", <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/13642987.2019.1634556?needAccess=true&role=button>, s. 393, (E.T. 17/7/2023).

36 Engelli Kişilerin Haklarına Dair Komite (CRPD), "Day of General Discussion on 'Article 9 of CRPD-The Right to Accessibility' (Unedited Version)", Fourth Session-7/10/2010, <https://www2.ohchr.org/SPdocs/CRPD/DGD7102010/Outline.doc>, (E.T. 18/7/2023).

37 European Economic and Social Committee, "Opinion of the European Economic and Social Committee ON 'Accessibility as a human right for persons with disabilities' (2014/C 177/03)", <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:52013IE3000>, (E.T. 17/7/2023).

38 Benzer yönde bkz. United Nations Department of Economic and Social Affairs, "Accessibility and Development: Mainstreaming Disability in the Post-2015 Development Agenda", https://www.un.org/disabilities/documents/accessibility_and_development.pdf, s. 3, (E.T. 18/7/2023).

39 CRPD, "General Comment No. 2 (2014)", <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/033/13/PDF/G1403313.pdf?OpenElement>, s. 1, para. 1, (E.T. 18/7/2023).

engelli çocukların dışlanmalarına ve sağlık, eğitim gibi hizmetlere erişim konusunda tehlikeyle karşılaşmalarına sebep olduğu belirtilmiştir.⁴⁰

Engelli bireylerin haklarına dair söylemler, engellilikten kaynaklanan farklılıkların dikkate alınmadığına yönelik yaygın uygulamayı da ön plana çıkarmıştır. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi (OHCHR) tarafından yaptırılan bir çalışmada; eğitim, iş, aile, sosyal etkileşim gibi günlük yaşamın her alanına erişimin ağırlıklı olarak engelli olmayan bireyler dikkate alınarak belirlendiği kaydedilmiştir.⁴¹ Ancak, erişilebilirliğin sadece engelli olmayan bireyler dikkate alınarak değil, farklı özelliklere sahip bütün insanlar tarafından kullanabilecek bir şekilde planlanması ve uygulanması gerekmektedir.

Erişilebilirliğin tamamlayıcı bir unsuru olarak "evrensel tasarım"⁴² kavramı ortaya çıkmıştır. Evrensel tasarım kavramının ortaya çıkmasının temelinde engelli bireylerin sayısının artması, satın alma gücündeki artış, uzun yaşam süreleri, yardımcı teknolojilerin yetersiz kalması, ihtiyaçların karşılanamaması gibi sebepler yatmaktadır.⁴³ Evrensel tasarımda öncelikli amaç çevreyi, ürünleri ve sistemleri mümkün olabildiğince herkes için kullanılabilir kılmak, engeller yaratmamak ve etkin kaynak kullanımı ile hedefe ulaşmayı olabildiğince kolaylaştırmaktır.⁴⁴ Bu kavram 1980'li yıllarda Mimar Ronald L. Mace tarafından "uyarlama ya da özel tasarıma ihtiyaç duymadan mümkün olan en geniş kapsamlı biçimde tüm insanlar tarafından kullanılabilir olacak ürünlerin ve çevrenin tasarımı" şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁵ 1997 yılında Mace önderliğinde Kuzey Karolina Eyalet Üniversitesi'nde yapılan çalışma ile "Adil Kullanım", "Kullanımda Esneklik", "Basit ve Sezgisel Kullanım", "Algılanabilir Bilgi", "Hata İçin Tolerans", "Düşük Fiziksel Güç Gereksinimi" ve "Yaklaşım ve Kullanım İçin Uygun Boyut ve Mekân" olmak üzere 7 evrensel tasarım ilkesi belirlenmiştir.⁴⁶

Evrensel tasarıma ilişkin tanımlardan en önemli olanı EHİS'de yer almaktadır.

40 Committee on the Right of the Child, "General Comment No: 9 (2006)", https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F9&Lang=en, s. 11, para. 39, (E.T. 24/7/2023).

41 NHRC, s. 23.

42 Bazı kaynaklarda evrensel kavram yerine "herkes için tasarım", "kapsayıcı tasarım", kullanıcı odaklı tasarım" gibi kavramlar da kullanılmıştır.

43 Edward Steinfeld, "The Concept of Universal Design", Center for Inclusive Design and Environmental Access, School of Architecture and Planning SUNY / Buffalo, USA'dan aktaran; Ökten, s. 106.

44 Edward Steinfeldi Jordana Maisel ve Danise Levine, "Universal design: creating inclusive environment", John Wiley and Sons Ltd, 1998, s. 3'ten aktaran; Ekenci, s. 32.

45 Ekenci, s. 33.

46 Detaylı bilgi için bkz. Ökten, s. 114-122.

EHİS'in "Tanımlar" başlıklı 2'nci maddesine göre evrensel tasarım, "ürünlerin, çevrenin, programların ve hizmetlerin özel bir ek tasarıma veya düzenlemeye gerek duyulmaksızın, mümkün olduğunca herkes tarafından kullanılabilir şekilde tasarlanması" anlamına gelmekte olup bazı engellilik grupları için ihtiyaç duyulan yardımcı cihazların tasarımı gerekliliğini dışlamayacağı da ifade edilmiştir. Dünya Engellilik Raporu'nda ise evrensel tasarım; "bireylerin çeşitliliğine ve yetilere cevap verir bir şekilde çevre, ürün ve sistemlerin tasarımı ve uygulanması aracılığıyla kullanılabilirlik, güvenlik, sağlık ve sosyal katılımı artırıcı bir süreç" olarak nitelendirilmiştir.⁴⁷ Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025'te evrensel tasarım "insanlar ve sahip oldukları kabiliyetler arasındaki farklılığı dikkate alarak mekânların, ürünlerin ve sistemlerin tasarlanması ve işletilmesi vasıtası ile kullanılabilirliği, güvenliği, sağlığı ve sosyal katılımı artıran bir süreç" olarak ele alınmış ve "uyarlama ve özel tasarım, söz konusu çeşitliliğe cevap vermek üzere esas olabilecek özel tasarımlar ve seçenekler sunmanın bir parçası" olduğu ifade edilmiştir.⁴⁸

Bütün bireyler bakımından geçerli olan erişilebilirlik, engelli bireylerin hakları bakımından dünya çapında tartışılan baskın endişelerden biri haline gelmiş ve engelli bireylerin bütün insan haklarından ve temel özgürlüklerden eşit ve etkili faydalanmasının, erişilebilirliğin tam anlamıyla sağlanmasıyla güvence altına alınabileceği, ayrımcılık yapmama ve makul düzenleme ilkelerinin uygulanmasıyla da desteklenebileceği ifade edilmiştir.⁴⁹ Sonuç olarak engelli ve engelli olmayan bireyler, hizmetlere ve çevreye erişimleri konusunda kıyaslandıklarında birbirleriyle eşit değillerdir. Engelli bireyler ancak erişilebilirliğin güvence altına alınması halinde diğer bireylerle eşit ölçüde sosyal kurumlara ve çevreye ulaşabilecek, etkileşim kurabilecek ve sahip oldukları insan haklarından gereği gibi faydalanabilecektir.

3. Engellilik Temelinde Ayrımcılık Yasağı

Engelli bireylere yönelik ayrımcılık yasağı ihlallerinin temelinde toplumun engelliliğe bakış açısı ve gerekli düzenlemelerin yapılmaması bulunmaktadır. Günümüzde engelli bireyler, toplumsal yaşama diğer bireylerle eşit bir şekilde katılımlarını sınırlayan engeller ve ayrımcı muameleler ile karşılaşmaktadır. EHİS'in 2'nci maddesine göre engelliliğe dayalı ayrımcılık:

"...siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda

47 DSÖ, Dünya Bankası, s. 186.

48 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", s. 17.

49 NHRC, s. 23.

insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlamayı kapsamaktadır. Engelliliğe dayalı ayrımcılık makul düzenlemelerin gerçekleştirilmemesi dâhil her türlü ayrımcılığı kapsar." olarak tanımlanmıştır. Bu tanım, 5378 sayılı Kanun'un "Tanımlar" başlıklı 3'üncü maddesiyle de benimsenmiştir.

Engelli bireylere yönelik ayrımcılık doğrudan ve dolaylı ayrımcılık şeklinde gerçekleşebileceği gibi makul düzenleme yapmama şeklinde de ortaya çıkabilir. 5378 sayılı Kanun'da doğrudan ayrımcılık "engelliliğe dayalı ayrımcılık temeline dayanan ve engellinin hak ve özgürlüklerden karşılaştırılabilir durumdakilere kıyasla eşit şekilde yararlanmasını engelleyen, kısıtlayan veya zorlaştıran her türlü farklı muamele", dolaylı ayrımcılık ise "görünüşte ayrımcı olmayan her türlü eylem, işlem ve uygulamalar sonucunda engelliliğe dayalı ayrımcılık temeliyle bağlantılı olarak, engellinin hak ve özgürlüklerden yararlanması bakımından nesnel olarak haklılaştırılmayan dezavantajlı bir konuma sokulması" şeklinde tanımlanmıştır. Mezkûr Kanun makul düzenlemeyi "engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçüsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve tedbirler" olarak nitelendirmiştir. Doğrudan ve dolaylı ayrımcılık ile makul düzenleme kavramları hakkında 6701 sayılı Kanun'da da benzer tanımlara yer verilmiştir.

İlk bakışta makul düzenleme ile erişilebilirlik kavramlarının aynı anlama geldiği izlenimi oluşmakla birlikte bu iki kavram birbirinden farklıdır. Bu farklılıklar CRPD'nin 2 No'lu Genel Yorumu'nda belirlenmiştir. Bu bağlamda erişilebilirlik gruplarla ilgili olup Taraf Devletler'e herhangi bir talep olmaksızın erişilebilirliği sağlamaya yönelik "ex ante (tahmin edilen)" bir görev yükler. Makul düzenleme ise bireylere yönelik "ex nunc (geleceğe yönelik)" bir görevdir, diğer bir deyişle belirli durumlarda engelli bireylerin ihtiyaç duyduğu anda uygulanabilir nitelik taşır. İlgili tarafa ağır yük getirmesi halinde makul düzenleme yapma sorumluluğundan kurtulmak mümkün iken aşamalı olarak erişilebilirlik sağlama görevinden tasarruf tedbirleri gerekçesiyle kaçınılamaz. Taraf Devletler'in erişilebilirlik standartlarına uygunluk yükümlülüğünü yerine getirmiş olmalarına rağmen bir bireye özel bir imkânın getirilmesi söz konusu olabilir. Örneğin nadir bir engele sahip olan bireyler için Taraf Devletler'in makul düzenleme yükümlülüğü doğabilir ve bu bireyler, ilgililerden makul düzenleme yapılmasını talep edebilir.⁵⁰ CRPD'nin 4 No'lu Genel Yorumu'nda da erişilebilirliğin aşamalı uygulanan

50 CRPD, "General Comment No. 2 (2014)", s. 7-8, para. 25-26.

bir grup standartlara dayandığı ve nüfus gruplarını ilgilendirdiği, erişilebilirliğin sağlanmamasında orantısızlık veya aşırı yük gerekçelerinin ileri sürülemeyeceği ifade edilmiştir. Makul düzenlemenin ise erişilebilirliğin tamamlayıcısı bir nitelik taşıdığı ve bireylerle ilgili olduğu belirtilmiş, erişilebilirlik yükümlülüğü yerine getirilmiş olsa dahi makul düzenleme yapılmasının talep edilebileceği kabul edilmiştir.⁵¹

Erişilebilirliğin sağlanmaması sonucunda engelli bireyler, sahip oldukları insan haklarından tam ve diğer bireylerle eşit bir şekilde faydalanamayacaktır. Bu kapsamda erişilebilirliğin sağlanmaması halinde engellilik temelinde ayrımcılık yasağının ihlal edildiği söylenebilir. CRPD'nin 2 No'lu Genel Yorumu'na göre de erişilebilirlik "...engelli bireylerin bağımsız yaşayabilmeleri ve topluma eşit ve tam olarak katılabilmeleri için ön koşul olduğundan fiziksel çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojilerine ve kamuya açık tesis ve hizmetlere erişime izin verilmemesi ayrımcılık bağlamında görülmelidir".⁵²

B. ULUSLARARASI HUKUK DÜZEYİNDE ERİŞİLEBİLİRLİK

Geçmişten günümüze insan haklarının birçoğu, uluslararası kuruluşların öncülüğüyle ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelerin bir parçası haline gelmiştir. Engelli bireylerin sahip olduğu erişilebilirlik hakkının da yasal düzenlemelere bağlanması uluslararası kuruluşların faaliyetleri neticesinde gerçekleştirilmiş ve bağlayıcı nitelikte olsun veya olmasın çeşitli uluslararası çalışmalara konu edilmiştir. Bununla birlikte engelli bireylerin erişilebilirlik hakkının tam anlamıyla güvence altına alınmasında bağlayıcı nitelikte uluslararası sözleşmelerin kabul edilmesi ve devletlere çeşitli hukuki yükümlülüklerin getirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu kapsamda Türkiye başta BM bünyesinde kabul edilenler olmak üzere birçok bağlayıcı nitelikte uluslararası sözleşmeye taraf olmuştur. 1982 Anayasası'nın 90'inci maddesinin beşinci fıkrası ile usulüne uygun bir şekilde yürürlüğe konulan uluslararası sözleşmeler ve kanun arasındaki ilişki bağlamında bazı düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre, usulüne uygun yürürlüğe konulmuş olan uluslararası sözleşmeler kanun hükmünde olmakta ve Anayasa'ya aykırılığı ileri sürülememektedir. Temel hak ve özgürlüklere ilişkin bir uluslararası sözleşme ile bir kanunun aynı konuda farklı hükümler barındırması halinde uyumsuzluklar uluslararası sözleşmeler esas alınarak çözümlenir. Türkiye'nin tarafı olduğu uluslararası sözleşmelere konu olan haklardan biri de toplumsal yaşama katılımın ve diğer insan haklarının tam ve eşit kullanılmasının

51 CRPD, "General Comment No. 4 (2016)", <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G16/263/00/PDF/G1626300.pdf?OpenElement>, s. 8, para. 29, (E.T. 16/7/2023).

52 CRPD, "General Comment No. 2 (2014)", s. 7, para. 23.

bir ön koşulu olarak görülen erişilebilirlik hakkıdır. Birçok insan hakkının tam ve eşit kullanılmasının bir ön koşulu olarak görülen erişilebilirlik hakkı, uluslararası insan hakları hukuku alanında özellikle BM tarafından ele alınan bir konu haline gelmiştir.

1. BM Düzeyinde Erişilebilirlik

BM bünyesinde imzalanan uluslararası sözleşmelerin birçoğunda erişilebilirlik için “erişim” ve “ulaşılabilirlik” kavramları tercih edilmiştir. Bazı uluslararası sözleşmelerde ise erişilebilirlik hususu ayrımcılık yasağı ve eşitlik bağlamında ele alınmıştır.⁵³ Rapor'un bu kısmında BM'nin engelli bireylere yönelik çalışmaları üzerinde genel olarak durulmuş, daha sonrasında erişilebilirlikle ilgili BM'nin başlıca sözleşmeleri ve çalışmaları ele alınmıştır.

a. BM'nin Engelli Bireylere Yönelik Çalışmaları

Uluslararası insan hakları hukukunda engelli bireylerin hakları BM dâhil olmak üzere birçok uluslararası kuruluş tarafından geç bir dönemde ele alınmıştır. Bununla birlikte diğer birçok insan hakkında olduğu gibi BM, engelli bireylerin hakları ile ilgili çalışmalar yapan uluslararası kuruluşların başında gelmektedir. 1948'li yıllardan günümüze kadar BM ve BM'ye bağlı organlar tarafından engelli bireylere yönelik birtakım çalışmalar yapılmıştır.⁵⁴ Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), DSÖ, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) gibi kuruluşların yürüttüğü eğitim ve rehabilitasyon çalışmalarına engelli bireylerin de dahil edilmesi amaçlanmıştır. Bunlar dışında ILO, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu (UNESCO) gibi kuruluşların faaliyet gösterdiği mesleki rehabilitasyon, istihdam, eğitim, kalkınma gibi alanlarda ayrımcılığın önlenmesini ve fırsat eşitliğinin sağlanmasını amaçlayan çalışmalar yapılmıştır. UNESCO'nun çalışmalarına örnek olarak 1960 yılında “Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme”, 1981 yılında “Dünya Eğitim, Önleme ve Katılım Faaliyetleri ve Stratejileri Konferansı-Sundberg Bildirgesi”, 1990 yılında “Herkes İçin Eğitim Dünya Bildirgesi” ve 1994 yılında “Özel Eğitim Dünya Konferansı: Eğitim ve Kalite-Salamanca Bildirisi” sayılabilir.⁵⁵

1948'li yıllardan günümüze kadar BM tarafından birçok uluslararası bildirme ve sözleşme hazırlanmış ve yürürlüğe girmiş ancak 1970'li yıllara kadar doğrudan engelli

53 Çağlar, “Engellilerin Erişilebilirlik Hakkı ve Türkiye'de Erişilebilirlikleri”, s. 545.

54 Bu dokümanlara erişim için bkz. ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, “Engelliler Konusunda Uluslararası Dokümanlar”, <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/sayfalar/1-2-engelliler-konusunda-uluslararasi-dokumanlar/>, (E.T. 18/7/2023).

55 ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, “Engelliler Konusunda Uluslararası Dokümanlar”.

bireylere yönelik bir metin hazırlanmamıştır. BM tarafından engellilik ile ilgili durumun ilk kez ifade edildiği uluslararası metin İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'dir (İHEB). Bildirge'nin 25'inci maddesinde herkesin sağlık ve yeterli yaşama standartlarına sahip olma hakkı olduğu belirtilmiş; bu hakkın "hastalık", "sakatlık", "yaşlılık" veya "kendi denetimi dışındaki koşullardan kaynaklanan başka geçimini sağlayamama" durumlarının varlığı halinde güvenlik hakkını da kapsayacağı kabul edilmiştir. İHEB dışında engellilik durumuna açıkça yer verilmemekle birlikte engelli bireyler dâhil bütün bireylere ait insan haklarını düzenleyen uluslararası metinlere Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ve Uluslararası Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi örnek olarak sayılabilir.

Doğrudan engelli bireylerin haklarını ilgilendiren çalışmalar ise 1970'li yıllardan itibaren hız kazanmış, engelli bireylerin haklarına dikkat çekmek için bazı kararlar alınmıştır. BM tarafından alınan bir kararla 1981 yılı, engelli bireylerin topluma katılımlarını sağlamak ve toplumları bilinçlendirmek amacıyla Uluslararası Engelliler Yılı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca fırsat eşitliğine, önlemeye ve rehabilitasyona yönelik bir eylem planı yapılması çağrısında bulunulmuştur.⁵⁶ BM Genel Kurulu tarafından 3 Aralık 1982 tarihli toplantıda önlemeyi, rehabilitasyonu ve fırsat eşitliğini amaçlayan Dünya Eylem Programı hazırlanmış,⁵⁷ her yılın 10-16 Mayıs tarihleri arasındaki hafta Engelliler Haftası ilan edilmiştir. Birleşmiş Milletler Engelliler On Yılı olarak kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler Engelliler On Yılı'nın kapanış toplantısının yapıldığı 1992 yılında, her yılın 3 Aralık günü Dünya Engelliler Günü olarak kabul edilmiştir. Aynı toplantıda engelli bireylerin büyük bir çoğunluğunun gelişmekte olan ülkelerde yaşıyor olması nedeniyle 1993-2002 yılları Asya-Pasifik Engelliler On Yılı olarak kabul edilmiş⁵⁸ ve UNESCAP tarafından Asya-Pasifik bölgesinde yaşayan engelli bireylerin haklarının korunması ve kapsayıcı bir toplumun oluşturulması amacıyla bölgesel eylem planı niteliğindeki 10 yıllık programlamaların uygulanmasına başlanmış, Türkiye'nin bu sürece katılımı ise 1997 yılında Özürlüler İdaresi Başkanlığının kuruluşunun ardından 1998 yılında gerçekleşebilmiştir. 2002 yılında yapılan kapanış toplantısında Asya-Pasifik Engelliler On Yılı sürecinin 2012 yılına kadar uzatılması kararı alınmış, 2013 yılında ise 2013-2022 yıllarını kapsayan Asya-Pasifik Bölgesinde Engelli Bireyler İçin Hakların Hayata Geçirilmesine Yönelik Incheon Stratejisi isimli 10

56 United Nations Enable, "The International Year of Disabled Persons 1981", <https://www.un.org/esa/socdev/enable/disidydp.htm>, (E.T. 20/9/2023).

57 Bu dokümana erişim için bkz. ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Engelliler Konusunda Uluslararası Dokümanlar".

58 UNESCAP, Asian and Pasific Decade of Disabled Persons, 1993-2002: The Starting Point, <https://repository.unescap.org/bitstream/handle/20.500.12870/4381/ESCAP-1993-RP-Asian-Pacific-decade-disabled.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, s. i, (E.T. 29/3/2024).

yıllık üçüncü programlama dönemi başlamış, 2022 yılında yapılan toplantı ile 2023-2032 yılları arasında Incheon Stratejisi'nin uygulanmasının devam edilmesine karar verilmiştir.⁵⁹

BM tarafından doğrudan engelli bireylerle ilgili birtakım düzenlemeler ve sözleşmeler de kabul edilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak 20 Aralık 1971 tarihinde eğitim, rehberlik, rehabilitasyon gibi hakları içeren Zihinsel Engelli Bireylerin Hakları Hakkında Bildirge yayımlanmıştır. BM Genel Kurulu tarafından 9 Aralık 1975 tarihinde yayımlanan Engelli Hakları Bildirgesi ile engelli bireylerin haklarında din, dil, ırk, cinsiyet, ideolojik, yaş, aile gibi sebeplerle ayırım yapılmayacağı ifade edilmiştir. 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen Çocuk Hakları Sözleşmesi ile engelli çocukların eğitim, sağlık, rehabilitasyon gibi hizmetlere erişim hakları kabul edilmiş, topluma aktif katılımları için koruyucu düzenlemelerin yapılması güvence altına alınmıştır. 15 Mart 1990 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından Engelliler Alanında İnsan Kaynakları Geliştirme Eylem Planı için Tallinn Çerçevesi kabul edilmiş, 20 Aralık 1993 tarihinde ise engelli bireylerin eşit katılımını amaçlayan Engelliler için Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar belirlenmiştir.⁶⁰ BM bünyesinde engelli bireyleri insan haklarının bir öznesi olarak ele alan, engellilik politikalarına yön verme konusunda hukuki bağlayıcılığı bulunan temel belge niteliğini haiz uluslararası sözleşme olan EHİS ise 13 Aralık 2006 tarihinde kabul edilmiştir.

b. BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme Öncesi Erişilebilirlik

EHİS'ten önce BM bünyesinde kabul edilen birçok uluslararası sözleşmede ve bildirmede bütün bireylerin eşit olduğu kabul edilmiş, ayrımcılık yasaklanmıştır. Ayrıca Taraf Devletler, uluslararası sözleşmelere konu insan haklarının bütün bireyler bakımından tam ve eşit kullanımının sağlanması konusunda gerekli tedbirlerin alınmasına ilişkin yükümlülükler üstlenmiştir. Bu dönemde erişilebilirlik, diğer hakların bir unsuru veya aracı olarak kabul edilmiş, eşitliği sağlamak ve ayrımcılığı engellemek gibi işlevler üstlenmiştir.⁶¹

BM tarafından doğrudan ve kapsamlı bir şekilde düzenlenmemekle birlikte engelliliğe ilişkin durumun ilk ifade edildiği uluslararası metin olan İHEB'de engelli bireylerin erişimi ile ilgili husus açıkça zikredilmemekle beraber bütün insanların özgür bir şekilde doğdukları ve haklarını kullanma konusunda birbirleriyle eşit

59 ASHB, "E-Bülten (Ekim 2022)", https://www.aile.gov.tr/media/122746/ekim2022_ebulten.pdf, s. 73-74, (E.T. 18/7/2023).

60 Bu dokümanlara erişim için bkz. ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Engelliler Konusunda Uluslararası Dokümanlar".

61 Çağlar, "Engellilerin Erişilebilirlik Hakkı ve Türkiye'de Erişilebilirlikleri", s. 545.

oldukları ifade edilmiştir. Erişilebilirlik Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 12'nci maddesinde herkes tarafından ulaşılabilir fiziksel ve zihinsel sağlık standardına sahip olma hakkı, 13'üncü maddesinde eşit olarak herkesin yararlanmasına açık olan eğitim hakkı, 15'inci maddesinde kültürel yaşama katılma hakkı gibi düzenlemelerde, hakkın bir unsuru veya aracı olarak yer almıştır. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin 14 No'lu Genel Yorumu'nda hiçbir ayırım gözetilmeksizin sağlık hizmetlerinin, ürünlerinin ve binalarının herkes tarafından erişilebilir olması gerektiği, erişilebilirliğin ayrımcılık yapmama, fiziki erişim, ekonomik erişim ve bilgiye erişim olmak üzere dört boyutunun bulunduğu ifade edilmiştir;⁶² kültürel yaşama katılma hakkına ilişkin 21 No'lu Genel Yorumu'nda ise fiziksel ve finansal erişimden bahsedilerek yaşlılık, engellilik ve yoksul kimseler için erişimin sağlanmasının esas olduğu kabul edilmiştir.⁶³

CRPD'nin 2 No'lu Genel Yorumu'nda Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin eşitlik temelinde her yurttaşın kamu hizmetine girme hakkına ilişkin 25'inci maddesinin (c) bendinin erişim hakkının insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerdeki temelini oluşturabileceği ifade edilmiştir.⁶⁴ Erişilebilirlik, Birleşmiş Milletler Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'nin 5'inci maddesinde düzenlenen insan haklarının bir unsuru olarak ele alınmış olmakla beraber özellikle (f) bendinde "Ulaşım araçları, oteller, restoranlar, kafeteryalar, tiyatrolar ve parklar gibi halkın kullanımı için tasarlanmış yerlere ve hizmetlere eşit olarak ulaşma hakkı" güvence altına alınan haklar arasında yerini almıştır. CRPD'nin 2 No'lu Genel Yorumu'na göre bu düzenleme erişilebilirliğin müstakil bir hak olarak anılması bakımından uluslararası insan hakları hukukunda bir örnek teşkil etmektedir.⁶⁵

BM Engelli Bireyler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar Bildirisi'nin erişilebilirliğe ilişkin 5 No'lu kuralında fiziki çevreye, bilgiye erişim ele alınmış; bunun dışında diğer kurallarda da erişilebilirlik diğer insan haklarının bir unsuru ve aracı olarak yer almıştır. BM Standart Kurallar Bildirisi'nin 5 No'lu kuralının açıklamasında açıkça ifade edilmiştir ki "Devletler toplumun her alanında fırsat eşitliği sürecinde erişilebilirliğin önemini tanımalıdır". Bu kural ile fiziksel çevreye, bilgi ve iletişime erişilebilirliğin sağlanması amacıyla devletler tarafından eylem alanlarının ve

62 Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, "General Comment No. 14 (2000)", https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2FC.12%2F2000%2F4&Lang=en, s. 4, para. 12, (E.T. 19/7/2023).

63 Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, "General Comment No. 21 (2009)", https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2FC.12%2FGC%2F21&Lang=en, s. 5, para. 16, (E.T. 19/7/2023).

64 CRPD, "General Comment No. 2 (2014)", s. 1, para. 2.

65 CRPD, "General Comment No. 2 (2014)", s. 1, para. 3.

tedbirlerin ortaya konması gerekliliği vurgulanmıştır.⁶⁶

Görüldüğü üzere bu dönemde BM bünyesindeki birçok uluslararası sözleşmede erişilebilirliğin sağlanması genel olarak başlı başına bir hak ve ilke olarak yer almamış, kimisinde bir hak unsuru veya aracı olarak ele alınmış, kimisinde ise devletlere yerine getirmesi gereken bir yükümlülük olarak yüklenmiştir. BM bünyesinde erişilebilirliği özellikle engelli bireylerle bağdaştırarak kapsamlı, bağımsız bir ilke olarak ele alan ve kavramsallaştıran ilk sözleşme EHİS'dir.

c. BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmesi'nde Erişilebilirlik

13 Aralık 2006 tarihinde kabul edilen EHİS, engelli bireyleri esas alan ve insan haklarının bir öznesi olarak kabul eden, engelli bireylere yönelik izlenen politikalar konusunda devletleri bağlayan temel ve en kapsamlı insan hakları belgesi olarak ön plana çıkmaktadır. Bu sözleşme Avrupa Birliği'nin (AB) bir hukuki kişilik olarak Birlik sıfatıyla imzaladığı ilk uluslararası sözleşme⁶⁷ olmasının yanı sıra 21'inci yüzyılın da ilk insan hakları belgesi olduğu söylenebilir. EHİS'le ilgili çalışmalara 2001 yılında başlanmış, 13 Aralık 2006 tarihinde ise kabul edilmiştir. Türkiye, EHİS'yi 30 Mart 2007 tarihinde imzalamış ve 18/12/2008 tarihli ve 5825 sayılı Kanun ile Sözleşme'nin onaylanmasının uygun bulunması suretiyle ulusal mevzuatının bir parçası haline getirmiştir. Ayrıca Sözleşme hükümlerinin ihlal edildiğine ilişkin başvurularla ilgili Ek İhtiyari Protokol de 3/12/2014 tarih ve 6574 sayılı Kanun ile ulusal hukukumuzda aktarılmıştır.

Engelli bireylere yönelik tıbbi modeli esas alan ve BM bünyesinde kabul edilen diğer metinlerin aksine EHİS, engellilik durumunu çevre ile olan etkileşim ve toplum davranışı kaynaklı ele almıştır. EHİS'in temel amacının engelli bireyler için yeni haklar getirmek yerine eğitim, istihdam, sağlık gibi var olan insan haklarının engelli bireylerce de diğer bireylerle eşit ve etkin bir şekilde kullanılmasını teminat altına almak olduğu ileri sürülmüştür.⁶⁸ Bu kapsamda EHİS; engelli bireylerin kendi seçimlerini yapma özgürlüklerini, insanlık onuru ve bireysel özerkliklerine saygıyı, ayrımcılık yapılmamasını, topluma tam ve eşit katılımlarını, fırsat eşitliğini, erişilebilirliği, kadın-erkek eşitliğini, engelli çocukların gelişim kapasitesine ve kendi kimliklerini koruyabilme haklarına saygı duyulmasını sağlamak gibi genel ilkelere dayanmaktadır. Sözleşme'de hukuk önünde engelli bireyler dâhil olmak üzere

66 ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Engelliler Konusunda Uluslararası Dokümanlar".

67 Avrupa Komisyonu, "EU ratifies UN Convention on disability rights", https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_11_4, (E.T. 26/2/2024).

68 Broderick, s. 393.

herkesin eşit olduğu, ayrımcılığın yasaklandığı, insan haklarını kullanma konusunda ayrımcılık yapılmadan herkesin eşit korunma ve yararlanma hakkı olduğu kabul edilmiş, eşitliği sağlamak ve ayrımcılığı önlemek için engelli bireylere yönelik makul düzenleme tedbirlerinin alınması öngörülmüştür. Bu kapsamda Sözleşme amaçlarını gerçekleştirmek üzere engelli bireylerin fiili eşitliğini sağlamaya yönelik alınan özel tedbirlerin ayrımcılık yasağını ihlal etmeyeceği ifade edilmiştir. Bu Sözleşme ile engelli bireylere yönelik ayrımcılığın önlenmesi, engelli bireyler tarafından hâlihazırda var olan ve Sözleşme'de açıkça tanınan insan haklarından, temel özgürlüklerden eksiksiz faydalanılabilmesi ve bu hak ve özgürlüklerin güçlendirilmesi, erişilebilirliğin sağlanması konularında Taraf Devletler yükümlü kılınmıştır. Fiziksel, sosyal ve kültürel çevreye, sağlık ve eğitim hizmetlerine, bilgi ve iletişime erişilebilirliğin sağlanmasının engelli bireyler için önemli olduğu Taraf Devletler tarafından açık bir şekilde kabul edilmiştir. Erişilebilirliğe ilişkin temeller Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde ve Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'nde bulunmakla birlikte bu uluslararası sözleşmelerin kabul edildikleri dönemde internetin bulunmaması sebebiyle sözleşmelerde bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik erişilebilirlikle ilgili düzenlemeler yer almamıştır. Bu açıdan yeni haklar yaratılmamış olmakla beraber engelli bireylerin bilgi ve iletişim teknolojilerine erişilebilirlik hakkı ilk EHİS kapsamında ele alınmıştır.⁶⁹

Erişilebilirlik, EHİS'in çeşitli düzenlemelerinde kendine yer bulmuştur. Örneğin EHİS'in 3'üncü maddesinde genel ilkeler arasında erişilebilirlik sayılmıştır. Bunun dışında erişilebilirlik Sözleşme'nin adalete erişime ilişkin 13'üncü maddesi, bilgiye erişime ilişkin 21'inci maddesi, sağlık hizmetlerine erişime ilişkin 25'inci maddesi gibi düzenlemelerinde bir yükümlülük olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak erişilebilirlikle ilgili getirilen en önemli düzenleme, EHİS'in 9'uncu maddesidir. Bu madde ile engelli bireylerin erişilebilirlik hakkı ilk kez bağımsız, doğrudan ve açık bir şekilde düzenlenmiş, temel bir ilke olarak kabul edilmiştir.

Erişilebilirlik hakkının açıkça tanınması ve temel bir ilke olarak kabul edilmesi ile engelli bireylerin bağımsız bir şekilde yaşayabilmesi ve toplumsal yaşamın her alanına tam ve eşit katılımlarının sağlanması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda EHİS'in 9'uncu maddesinde Taraf Devletler; fiziki çevreye, ulaşım, bilgi ve iletişim teknolojilerini de kapsayacak şekilde bilgi ve iletişim olanaklarına, kırsal ve kentsel bölgelerde halka açık sunulan tesislere ve hizmetlere erişim konusunda gerekli tedbirleri almakla yükümlendirilmiştir. Devletlerin tedbir alma yükümlülükleri yollar, okullar, binalar, ulaşım araçları, iş yerleri gibi yerler de dâhil olmak üzere diğer kapalı

69 CRPD, "General Comment No. 2 (2014)", s. 5, para. 14.

ve açık alanlar ile elektronik hizmetler, acil hizmetler ve diğer bilgi iletişim araçları ile diğer hizmetlere erişilebilirliğin sağlanmasına kadar genişletilmiştir. Bu yükümlülükler, erişim önündeki engellerin tespit edilmesini ve ortadan kaldırılmasını kapsamaktadır.

Erişilebilirliğe ilişkin kamuya açık veya kamunun hizmetine sunulan tesislerde ve hizmetlerde asgari standartlar ile rehber ilkelerin geliştirilmesi ve duyurulması gerekir. Bu standartların ve rehber ilkelerin geliştirilmesinde Taraf Devletler engelli bireylerin de ihtiyaçlarını karşılamak üzere evrensel tasarımdan faydalanarak mümkün olduğunca az değişiklik ve düşük maliyet gerektiren tesis, ekipmân, hizmet ve üründen faydalanılmasını desteklemelidir. Ayrıca geliştirilen standart ve rehber ilkelerin uygulamaları da izlenmelidir. Buna ek olarak bu tesisleri işleten veya hizmetleri sunan özel girişimlerin de engelli bireyler için erişilebilirliğin sağlanmasını dikkate almaları sağlanmalıdır. Erişilebilirlikle ilgili engelli bireylerin karşılaştığı sorunlar konusunda ilgili kişiler eğitilmeli; kamuya açık binalarda ve tesislerde görme engelli bireyler için Braille alfabesi, anlaşılması kolay işaretlemeler, erişimi kolaylaştırmak için rehberler, okuyucular ve profesyonel işaret dili tercümanları dâhil canlı yardımlar ve araçlar sağlanmalıdır. Ayrıca bilgiye erişim için uygun nitelikte yardımlar ve destekler sunulması teşvik edilmeli, internet dâhil yeni bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemlerine erişilebilirlik özendirilmelidir. Son olarak en başından itibaren erişilebilir bilgi ve iletişim teknolojileri ve sistemlerinin tasarımları, geliştirilmeleri, dağıtımları teşvik edilerek asgari maliyetle erişilebilirlik sağlanmalıdır. Bunların gerçekleştirilebilmesi amacıyla gerekli tedbirlerin Taraf Devletlerce alınması EHİS'in 9'uncu maddesinin ikinci fıkrası uyarınca beklenmektedir.

Görüldüğü üzere erişilebilirlik Sözleşme kapsamında oldukça geniş bir şekilde ele alınmış; fiziki çevre, ulaşım araçları, bilgi ve iletişim, kamuya sunulan hizmetler gibi geniş bir alanda erişilebilirliğin sağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca erişilebilirlik EHİS'in başta "Bağımsız Yaşayabilme ve Topluma Dâhil Olma" başlıklı 19'uncu maddesi olmak üzere birçok hakkın ön koşulu olarak görülmektedir. Erişilebilirliğin sağlanması ayrımcılık yasağının bir gereği olup gerek kamu kuruluşları gerek özel kuruluşlar tarafından yerine getirilmesi gereken temel yükümlülüktür. Aksi durum, ayrımcılık yasağının ihlali olarak değerlendirilmektedir.⁷⁰

d. BM 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (Küresel Amaçlar)

Diğer bireylerden daha yoksul olmaları, eğitim ve iş yaşamında karşılaştıkları olumsuzluklar sebebiyle engellilik bir kalkınma sorunu olarak ele alınmış ve kalkınma hedefleri arasında engelli bireyler de dikkate alınmıştır. 2000 yılında kararlaştırılan ve

70 CRPD, "General Comment No. 2 (2014)", s. 4, para. 13.

189 ülke tarafından onaylanan BM Binyıl Kalkınma Hedefleri ile yoksul ve dışlanmış bireylerin ihtiyaçlarını karşılamayı hedefleyen 8 adet kalkınma hedefi belirlenmiş, bu hedeflere 2015 yılına kadar ulaşılması amaçlanmıştır. Engellilik durumuna ilk kez değinen 2010 yılında Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu'nda engellilik durumu ile eğitimde dışlanma arasındaki bağlantıya dikkat çekilmiştir.⁷¹

Binyıl Kalkınma Hedefleri programının yerini almak üzere 2012 yılında Rio'da düzenlenen BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda Üye Ülkeler tarafından bir dizi sürdürülebilir kalkınma planının geliştirilmesine ilişkin sürecin başlatılması kararlaştırılmıştır. Sürdürülebilir Kalkınma Planı'nda; çevresel, ekonomik ve sosyal olmak üzere sürdürülebilir kalkınmanın 3 boyutunun ele alınması ve BM'nin 2015 sonrası için küresel kalkınma programına uyumlu olması planlanmıştır.⁷² 2015 yılına kadar sürmesi planlanan Binyıl Kalkınma Hedefleri'nden sonra 2030 yılının sonuna kadar gerçekleştirilmesi planlanan hedefleri ortaya koyan 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, Eylül 2015 tarihinde kabul edilmiştir. Ayrıca 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve EHİS uygulamasının desteklenmesinde BM sistemine imkân sağlayan "United Nations Disability Inclusion Strategy" 2019 yılında kabul edilmiştir.⁷³

Yoksulluğun ortadan kaldırılması, eşitsizliğin giderilmesi gibi amaçları bulunan bu kalkınma hedefinde 17 temel amaç belirlenmiştir. 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin eğitim, büyüme ve istihdam, eşitsizlik, yerleşimlerin erişilebilirliği, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ilişkin verilerin toplanması ve izlenmesi ile ilgili hedeflerde engelliliğe ilişkin atıflarda bulunulmuştur. Örneğin;

- Katılımcı ve Eşitlikçi Nitelikli Eğitim ile Hayat Boyu Öğrenim Fırsatlarının Teşvikine İlişkin Hedef 4: Eğitimin ve mesleki eğitimin tüm aşamalarına engelli bireyler de dâhil olmak üzere bütün dezavantajlı grupların eşit bir şekilde erişimlerinin sağlanmasına odaklanılmıştır. Ayrıca engelli bireylere duyarlı eğitim tesislerinin tasarlanması ve geliştirilmesi hedeflenmiş; herkes için güvenli, şiddetsiz, katılımcı ve etkili öğrenim imkânının sağlanması amaçlanmıştır.⁷⁴

71 DSÖ, Dünya Bankası, s. 10-12.

72 Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümü, "Sustainable Development Goals (SDGs) and Disability", <https://social.desa.un.org/issues/disability/sustainable-development-goals-sdgs-and-disability>, (E.T. 19/7/2023).

73 Detaylı bilgi için bkz. Birleşmiş Milletler, "United Nations Disability Strategy", https://www.un.org/en/content/disabilitystrategy/assets/documentation/UN_Disability_Inclusion_Strategy_english.pdf, s.3, (E.T. 19/7/2023).

74 Birleşmiş Milletler, "Transforming Our World: The 2030 Agenda For Sustainable Development", <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>, s. 19, para. 4.5, 4.a, (E.T. 20/7/2023).

- Hedef 8: Sürdürülebilir ve katılımcı ekonomik büyümeyi, tam ve üretici istihdamı ve insana yaraşır işi teşvik etmek için engelli bireyler de dâhil olmak üzere kadın-erkek olarak tüm bireyler için tam ve üretici istihdamın, insana yaraşır iş yaşamının gerçekleştirilmesi ve eşit işe eşit ücretin elde edilmesi amaçlanmıştır.⁷⁵
- Hedef 10: Engellilik de dâhil olmak üzere birçok statüden bağımsız olarak sosyal, ekonomik, siyasi katılımcılığın teşvik edilerek uygulanması ve ülkeler içindeki ve arasındaki eşitsizliğin azaltılması için mücadele edilmesi amaçlanmıştır.⁷⁶
- Hedef 11: Şehirlerin ve yerleşimlerin kapsayıcı, güvenli ve sürdürülebilirliğe uygun olması gerektiği ifade edilmiştir. Bu amaçla Üye Ülkeler tarafından herkes için güvenli, engelli bireylerin ihtiyaçlarına özel önem göstererek ekonomik, erişilebilir ve sürdürülebilir ulaşım sistemlerinin ve trafik güvenliğinin sağlanması, özellikle toplu taşımanın yaygınlaştırılması gerekir. Buna ek olarak özellikle engelli bireyler için güvenli, kapsayıcı, erişilebilir, yeşil ve kamusal alanlara evrensel erişim sağlanmalıdır.⁷⁷
- Hedef 17: Uygulama araçlarının güçlendirilmesi ve küresel ortaklığı yeniden canlandırmak için Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ilişkin verilerin toplanması ve izlenmesi kritik önem taşımaktadır. Engellilik gibi özelliklere göre ayrıştırılmış, yüksek kaliteli, zamanında ve güvenilir verilerin kullanılabilirliğinin önemli ölçüde artırılmasını sağlamak amacıyla az gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan küçük ada devletler de dâhil olmak üzere gelişmekte olan ülkelere kapasite geliştirme desteğinin artırılması konusunda Üye Ülkelere çağrıda bulunulmuştur.⁷⁸

2. Avrupa Konseyi Düzeyinde Erişilebilirlik

Avrupa Konseyi (AK); insan haklarını, hukukun üstünlüğünü ve çoğulcu demokrasiyi korumak ve güçlendirmek, çeşitli konularda ortaya çıkan sorunlara çözümler üretmek, ortak bir Avrupa anlayışının oluşmasını ve gelişmesini sağlamak üzere kurulan bir ülkeler topluluğu olarak nitelendirilebilir. Uluslararası insan hakları alanında AK tarafından kabul edilen uluslararası metinlerin başında ağırlıklı olarak medeni ve siyasi haklara yönelik Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ile sosyal ve ekonomik haklara yönelik Avrupa Sosyal Şartı gelmektedir. Bu sözleşmelerle tanınan insan hakları ihlalinin denetim mekanizmaları olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ve Avrupa Sosyal Haklar Komitesi tarafından verilen bazı

75 Birleşmiş Milletler, "Transforming Our World: The 2030 Agenda For Sustainable Development", s. 22, para. 8.5.

76 Birleşmiş Milletler, "Transforming Our World: The 2030 Agenda For Sustainable Development", s. 23, para. 10.2.

77 Birleşmiş Milletler, "Transforming Our World: The 2030 Agenda For Sustainable Development", s. 24, para. 11.2, 11.7.

78 Birleşmiş Milletler, "Transforming Our World: The 2030 Agenda For Sustainable Development", 30, para. 17.18.

kararlarda erişilebilirliğin ele alındığı söylenebilir. Ayrıca AK'nin engelli bireylerin topluma katılımlarını sağlamaya yönelik başka çalışmaları da bulunmaktadır. Bu çalışmaların başında "Engelliler Eylem Planı 2006-2015" ve "Engellilik Stratejisi 2017-2023" gelmektedir.

a. Engelliler Eylem Planı 2006-2015

AK tarafından engelli bireylere yönelik yapılan çalışmalardan biri 2006-2015 yıllarını kapsayacak şekilde çıkarılan "Engelliler Eylem Planı"dır. 10 yıllık bu eylem planı ile amaçlanan engelli bireylerin herkes gibi tam vatandaşlığa, fırsat eşitliğine, eşit hakka ve şansa sahip olmasını, ayrımcılığa uğramamasını ve topluma aktif bir şekilde dâhil olmasını sağlamaktır. Eylem Planı ile kapsamlı bir çerçeve sunulmuş, ülkelerin kendilerine özgü koşullarına uyum sağlayacak şekilde hazırlanmıştır.⁷⁹ Engelliliğe yönelik bir tanımlama faaliyetine girilmemiş, engelliliğin tanımı her ülkenin kendi meselesi ve ulusal politikası olarak görülmüştür. Eylem Planı; ayrımcı olmayan, fırsat eşitliğine dayanan, kadın-erkek eşitliğini esas alan, tüm engelli bireylerin topluma tam katılımlarının sağlanmasını amaçlayan, engelliliği bir insan çeşitliliği olarak kabul eden ve farklılıklara saygı duyan, bireysel veya toplumsal yaşamlarına etki eden karar alma süreçlerine engelli bireylerin katılımının sağlanmasını hedefleyen, insan onurunu ve bireysel özerkliği esas alan temel ilkeleri içermektedir.⁸⁰

Ayrımcılığın her türünü yasaklayacak şekilde hazırlanan bu Eylem Planı'nda engelli bireylerin ayrıca cinsiyet, azınlık, göçmenlik, çocukluk gibi sebeplerle iki kat daha fazla ayrımcılıkla yüzleştikleri ifade edilmiş ve bunlar üzerinde de durulmuştur.⁸¹ Engelli bireylerin ihtiyaçları için yapılması gerekenler bu Eylem Planı'nda sayılmış ve 15 eylem alanı belirlenmiştir. Bu alanlar; siyasi ve toplumsal yaşama katılım, kültürel yaşama katılım, bilgi ve iletişim, eğitim, istihdam ve mesleki rehberlik-eğitim, yapıllı çevre, ulaşım, toplumsal yaşam, sağlık, rehabilitasyon, sosyal koruma, yasal koruma, şiddet ve istismara karşı koruma, araştırma ve geliştirme, bilinçlendirme olarak

79 Avrupa Konseyi, "Recommendation Rec(2006)5 of the Committee of Ministers to Member States on the Council of Europe Action Plan to Promote the Rights and Participation of People with Disabilities in Society: Improving the Quality of Life of People with Disabilities in Europe 2006-2015", <https://rm.coe.int/1680595206>, s. 8, (E.T. 20/7/2023).

80 Avrupa Konseyi, "Recommendation Rec(2006)5 of the Committee of Ministers to Member States on the Council of Europe Action Plan to Promote the Rights and Participation of People with Disabilities in Society: Improving the Quality of Life of People with Disabilities in Europe 2006-2015", s. 10-11.

81 Detaylı bilgi için bkz. Avrupa Konseyi, "Recommendation Rec(2006)5 of the Committee of Ministers to Member States on the Council of Europe Action Plan to Promote the Rights and Participation of People with Disabilities in Society: Improving the Quality of Life of People with Disabilities in Europe 2006-2015", s. 30-33.

sayılabilir.⁸² Özetle;

- Demokratik toplumun devamını sağlama ve gelişimi amacıyla siyasi ve toplumsal yaşama katılım önemsenmiştir. Engelli bireylerin kendi geleceklerini şekillendirme imkânına sahip olmalarını sağlamak amacıyla siyasi ve toplum yaşamına katılım ile oy hakkı önem arz etmektedir.
- Engellilerin kültürel yaşama katılım sağlanması amaçlanmaktadır. Engelli bireylerin gerek kendileri için gerek içinde buldukları toplum yararına yaratıcı ve entelektüel potansiyellerini geliştirmeleri, bunlardan faydalanmaları ve kültürel yaşama katılım sağlanmaları amacıyla uygun tedbirler alınmalıdır.
- Bilgi ve iletişim konusu da eylem alanları arasında sayılmış, hatta bir ön koşul olarak görülmüştür. Kamu ve özel bilgi ile iletişim sağlayıcıları, engelli bireylerin ihtiyaçlarını gözetmeli; toplumdaki diğer bireylerle eşit bir şekilde engelli bireylerin de bilgi alışverişini sağlamalarını teminat altına almak amacıyla gerekli tedbirleri almalıdır.
- Bağımsızlık ve toplumsal kapsayıcılık için eğitim temel gerekliliklerden biridir. Eğitim, okul öncesi eğitimden profesyonel eğitime kadar tüm yaşam evrelerini ve hayat boyu eğitimi kapsar. Yerel topluluklarda engelli bireyleri desteklemek amacıyla birlikte çalışmak için normal eğitim ve uygun uzmanlık programları teşvik edilmelidir. Bu durum engelli olmayan bireylerin bilinçlenmesine de yardımcı olabilir.
- Toplumsal kapsayıcılık ve ekonomik bağımsızlık için istihdam, mesleki rehberlik ve mesleki eğitim kilit bir unsurdur. İstihdam konusunda ayrımcılık yapmama, pozitif tedbirler alınması, istihdam politikalarına engelli bireylerin dâhil edilmesi ile istihdama eşit erişim desteklenmelidir.
- Engelsiz yapılı çevre; toplumdaki fırsat eşitliğini, bağımsız yaşamı, aktif katılımı, istihdama erişimi destekler. Evrensel tasarım yoluyla yeni engellerin oluşturulması engellenebilir ve erişilebilir bir çevre sağlanabilir.
- Toplumun tüm katmanlarında erişilebilir ulaşım ağının geliştirilmesi ve uygulanması, bütün engelli bireyler için yolcu taşıma sistemlerinin erişilebilirliği konusunda önemli bir gelişim ile sonuçlanmalıdır. Ulaşım sistemlerinin erişilebilirliği; toplumda bağımsızlığın, iş yaşamının ve aktif katılımın ön koşuludur.
- Engelli bireyler mümkün olduğunca ve nerede, nasıl yaşadığını da kapsayacak şekilde bağımsız yaşayabilmelidir. Bunun yolu da toplumsal yaşama katılımının sağlanmasıyla mümkün olur. Toplumsal yaşamın iyileştirilmesi belirli stratejik politikaların izlenmesini ve kullanıcı odaklı, kişi merkezli destek yapıları ve toplum

82 Detaylı bilgi için bkz. Avrupa Konseyi, "Recommendation Rec(2006)5 of the Committee of Ministers to Member States on the Council of Europe Action Plan to Promote the Rights and Participation of People with Disabilities in Society: Improving the Quality of Life of People with Disabilities in Europe 2006-2015", s. 12-30.

temelli hizmetlerin koordineli yaklaşımını gerektirir.

- Herkes gibi engelli bireylerin de kaliteli ve saygılı sağlık hizmetlerine erişimi eşit olmalıdır. Sağlık hizmetlerinde bulunan profesyonellerin engellilik durumunda sosyal modele odaklanmaları önem taşımaktadır.
- Engelliliğin kötüye gitmesini önleme, sonuçlarını hafifletme ve engelli bireylerin bağımsızlığını desteklemek için uygun, erişilebilir ve toplum temelli programları içeren kapsamlı rehabilitasyon hizmeti uygulanmalıdır.
- Sosyal güvenlik, sosyal yardım ve desteği de kapsayacak şekilde engelli bireylerin sosyal koruma hizmetlerinden faydalanmaları ve eşit erişime sahip olmaları, yaşam kalitelerine katkı sağlayabilir.
- Ayrımcılıkla mücadele için engelli bireylerin diğer bireylerle eşit bir şekilde yasal koruma yollarından faydalanması ve ayrımcılığı önlemeye yönelik uygun yasal ve idari çerçevenin oluşturulması gerekmektedir.
- Toplumun şiddet ve istismar fillerini önleme ve bunlara karşı insanları koruma görevi bulunmaktadır. Bu nedenle şiddet ve istismara karşı koruma sağlayan ve mağdurlara uygun destek temin eden politikalar izlenmelidir.
- Araştırma ve geliştirme, istatistiksel bilgi toplama ve analiz, bilgiye ve delile dayalı politikaların tasarlanması ve uygulanması için önem taşır. Yeni oluşan sorunların tanımlanması ve çözüm üretimine yardımcı olması amacıyla güvenilir bilgiler yardımcı nitelik taşır.
- Eylem planının tamamını destekleyen kilit unsur bilinçlendirme faaliyetidir. Engelli bireylerin haklarının ve ihtiyaçlarının daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak için ayrımcı davranışlar, damgalamalar kaldırılmalı; engellilikle ilgili erişilebilir ve tarafsız bilgilendirme sağlanmalıdır. Engelli bireylere karşı negatif davranışların değiştirilmesi amaçlanmalı, kamu ve medya yayınları ile kaynaştırma sağlanmalıdır.

b. Engellilik Stratejisi 2017-2023

Bu Strateji ile Avrupa'da 2017-2023 yıllarını kapsayan zaman aralığında geçerli olmak üzere hak temelli belirli öncelikli alanlar belirlenmiştir. Ayrıca yerel ve ulusal düzeyde önceliklerin desteklenmesi için politikalar, faaliyetler ve tedbirler konusunda Üye Ülkelere ve ilgililere kılavuzluk edilmesi amaçlanmıştır. Bu Strateji'de AİHS, Avrupa Sosyal Şartı ve EHİS ile insan haklarının güvence altına alınarak engelli bireylerin eşit erişim ve yararlanma hakkına sahip oldukları kabul edilmiştir.⁸³

Bu Strateji ile engelli bireyler için eşitlik, fırsat eşitliği ve saygınlığın sağlanması amaçlanmış ve bunun bağımsızlığın, seçim yapma özgürlüğünün, yaşamın ve

83 Avrupa Konseyi, "Human Right: A Reality For All (Disability Strategy 2017-2023)", <https://rm.coe.int/16806fe7d4>, s. 7, (E.T. 20/7/2023).

toplumun her alanına etkili katılımın sağlanmasıyla mümkün olacağı ifade edilmiştir. Bu Strateji, Üye Ülkeler için yasal zorunluluklar yaratmamaktadır. Bu amaçlar hâlihazırda EHİS'in Üye Ülkelerce imzalanmasıyla kabul edilmiştir. AK tarafından ülkelerin ve diğer paydaşların çalışmalarını desteklemek ve kılavuzluk etmek için çıkarılan bu Strateji ile EHİS'in uygulanmasının sağlanması da amaçlanmaktadır.⁸⁴ Strateji'de ayrıca insan kaynakları ve finansal konuda yetersizliğe sebep olan siyasi isteksizlik gibi sebeplerin engelli bireylerin insan hakları ile temel özgürlüklerine saygının ve desteğin baltalanması riskini doğuracağı ifade edilmiştir.⁸⁵

Öncelikli olarak yaşamın her alanında engelli bireylerin gelişmelerini sağlamak için AK'nin çalışmalarında ve Üye Ülkeleri destekleyen bütün faaliyetlerde, izlenen politikalarda, düzenlemelerde dikkat edilmesi gereken ve en çok üzerinde durulan 5 ortak husus belirlenmiştir.⁸⁶ Bunlar;

- Katılım, İşbirliği ve Koordinasyon
- Evrensel Tasarım ve Makul Düzenleme
- Cinsiyet Eşitliği Perspektifi
- Çoklu Ayrımcılık
- Eğitim ve Öğretim

olarak ifade edilmiştir. Strateji'de belirlenen 5 hak temelli öncelik alanı ise şu şekilde sıralanabilir;⁸⁷

- Eşitlik ve Ayrımcılık Yapmama
- Farkındalığı Artırma
- Erişilebilirlik
- Kanun Önünde Eşitlik
- Kötüye Kullanmaya, Şiddete ve İstismara Maruz Kalmama Özgürlüğü

Strateji'de üzerinde durulan konulardan biri de erişilebilirlik olmuştur. EHİS ile paralel bir şekilde erişilebilirlik; insan haklarından faydalanılabilmesinin, topluma tam ve eşit bir şekilde katılımın ve katkının, toplumdaki eşitliğin, bağımsızlığın ve seçim yapma özgürlüğünün sağlanmasının bir ön koşulu olarak ele alınmıştır. Erişilebilirliğin sadece yapısal çevre ile sınırlı bir şekilde dar yorumlanmaması gerektiği, erişilebilirliğin hizmetlere ve ürünlere erişimi de kapsamı gerektiği, erişilebilirliğin EHİS'in bütün

84 Avrupa Konseyi, "Human Right: A Reality For All (Disability Strategy 2017-2023)", s. 10.

85 Avrupa Konseyi, "Human Right: A Reality For All (Disability Strategy 2017-2023)", s. 12.

86 Detaylı bilgi için bkz. Avrupa Konseyi, "Human Right: A Reality For All (Disability Strategy 2017-2023)", s. 13-16.

87 Detaylı bilgi için bkz. Avrupa Konseyi, "Human Right: A Reality For All (Disability Strategy 2017-2023)", s. 17-30.

hükümleriyle bağlantılı olduğu, bu nedenle de eşitlik ve ayrımcılık yapmama açısından ele alınması gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁸ Ayrıca Strateji'de bilgi ve iletişime erişim konusuna da özel önem verilmiş ve bu konuda bir dizi öneri⁸⁹ getirilmiştir;

- Engelli bireylerin bilgi, iletişim ve dijital çevre alanlarına nitelikli erişimi üzerine tartışmaların yapılması teşvik edilmelidir.
- Hükümetlerin, özel kuruluşların, medya ve internet üzerinden bilgi sağlayıcıların hizmetlerini engelli bireyler için erişilebilir kılmak amacıyla ürünlere, hizmetlere ve bilgilere erişimle ilgili yardımcı aletlerin yanında erişilebilirlik ve evrensel tasarım da desteklenmelidir.
- Ulusal ve yerel düzeyde (parlamentolar, yerel ve bölgesel otoriteler ile özel sektör paydaşları dâhil) ve AK'nin bütün iletişimlerinde, internet hizmetlerinde ve medya bültenlerinde; işaret dili, Braille alfabesi, kolay okunabilir metinler, diğer alternatif iletişim yolları gibi erişilebilir ve kullanıcı dostu araçların, modların, formatların kullanımı teşvik edilmelidir.
- Bağımsız AK izleme mekanizmalarınca izleme çalışmalarında, faaliyetlerinde ve yayınlarında işaret dili, Braille alfabesi, kolay okunabilir metinler, diğer alternatif iletişim yolları gibi erişilebilir ve kullanıcı dostu araçların, modların, formatların kullanımının göz önünde bulundurulması sağlanmalıdır.
- Bilgi ve iletişim teknolojilerinin güvenli ve sorumlu kullanımı ve zararlı etkilerinden korunma için engelli bireylerin bilgi ve öğrenme olanakları ile korunmalarına yönelik tedbirlerinin alınması sağlanmalıdır.
- Engelli bireylerin insan haklarına erişimlerini sağlamaya yönelik araçların ve politikaların oluşturulması ve geliştirilmesi amacıyla yaş ve cinsiyete dayalı ayrıştırılmış verilerin ve hedeflenen istatistiklerin toplanması desteklenmelidir.
- Özellikle bilgiye erişim konusunda olmak üzere erişilebilirlikle ilgili iyi uygulamalar tanımlanıp toplanmalı ve yaygınlaştırılmalıdır.

c. AİHM Kararlarında Erişilebilirlik

AİHS, AK tarafından insan haklarına dair kabul edilen ilk sözleşmedir ve AİHS'yi yorumlamak, uygulamak ve bu sözleşmede tanınan insan haklarına ilişkin ihlalleri denetlemek üzere 1959 yılında AİHM kurulmuştur. AİHS eğitim hakkı gibi bazı sosyal ve ekonomik haklar konusunda düzenlemeler yapmış olmakla beraber esas olarak kişisel ve siyasi hakları koruma altına almaktadır. Özellikle AİHS'nin ilk halinde

88 Detaylı bilgi için bkz. Avrupa Konseyi, "Human Right: A Reality For All (Disability Strategy 2017-2023)", s. 21-22.

89 Detaylı bilgi için bkz. Avrupa Konseyi, "Human Right: A Reality For All (Disability Strategy 2017-2023)", s. 21-23.

oldukça sınırlı sayıda insan hakkı kabul edilmiş ancak bu durumdan kaynaklanan eksiklikler farklı tarihlerde kabul edilen ek protokoller ve AİHM'nin geniş yorumlama yaklaşımı ile giderilmeye çalışılmıştır.

AİHS'nin 14'üncü maddesi ve Ek 12 No'lu Protokol ile ayrımcılık yasaklanmış, muhtelif maddelerinde birçok insan hakkı koruma altına alınmış ancak AİHS'de ve ek protokollerin hiçbirinde erişilebilirlik açıkça düzenlenmemiştir. Bununla birlikte AİHM tarafından belirli durumlarda Taraf Devletler'in etkili erişim sağlama yükümlülüklerinin bulunduğu kabul edilmiştir. Örneğin Çam v. Türkiye kararında AİHM, belirli bir dönem mevcut olan eğitim kurumlarına erişim sağlanmasının AİHS'nin Ek 1 No'lu Protokolü'nün 2'nci maddesinde tanınan eğitim hakkının ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰

AİHM, erişilebilirlikten ziyade ağırlıklı olarak erişilebilirliğin tamamlayıcı unsuru olan makul düzenleme yapma yükümlülüğünü dikkate alarak kararlar vermiştir. Örnek olarak; görme engelli bir bireyin konservatuara kaydının yapılmaması ile ilgili Çam v. Türkiye kararında AİHM, kuruluş yılı olan 1976 yılından itibaren konservatuarda görme engelli gençlerin eğitim alabilmesi için makul düzenlemelerle gerekli uyarlamaların yapılması konusunda herhangi bir girişimde bulunulmadığı, kaydın yapılmamasının tek sebebinin kişinin görme engeli olduğu, başkaca makul ve haklı sebebin ileri sürülmediği gerekçesiyle eğitim hakkının ve ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar vermiştir.⁹¹ 2020 yılında AİHM tarafından verilen G.L. v. İtalya kararına konu olayda; otizm teşhisi konulan başvurusunun kanun gereği özel destekten faydalandırılması gerekirken ilkokuldaki ilk yılında bu destekten faydalandırılmamış ve eğitim döneminin sonunda hazırlık sınıfını tekrarlamasına karar verilmiştir. Yeni eğitim dönemi öncesinde de belediyeden özel destek talebinde bulunulmuş ancak belediyeden kabul yönünde cevap gelmemiştir. Bu olay AİHM'ye taşınmış ve AİHM, yetkililer tarafından orantısız veya aşırı yük olmaksızın diğer bireylerle eşit ilkokul eğitimine katılım sağlanması konusunda başvurusunun gerçek ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik muhtemel çözüm yollarının araştırılmadığını ifade ederek ayrımcılık yasağının ve eğitim hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.⁹²

AİHM tarafından engellilik durumu, dolayısıyla ayrımcılık⁹³ kapsamında da

90 AİHM, Çam/Türkiye, B. No: 51500/08, 23/2/2016, para. 43.

91 AİHM, Çam/Türkiye, para. 68-69.

92 AİHM, G.L./İtalya, B. No: 59751/15, 10/10/2020.

93 Dolayısıyla ayrımcılık; bir kişinin cinsiyet, ırk, renk, dil, din, inanç, mezhep, felsefi ve siyasi görüş, etnik köken, servet, doğum, medeni hâl, sağlık durumu, engellilik ve yaş temelleri gibi özellikleri nedeniyle başka bir kişinin ayrımcılığa uğraması anlamına gelmektedir. Ulaş Karan, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Anayasa Hukuku Işığında Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık

ele alınmıştır. AİHM'in Guberina v. Hırvatistan kararına konu olayda başvuruçunun çocuğu engellidir. Çocuğunun ihtiyaçlarını karşılamayan dairelerini satarak başka bir ev satın almış ve evi satın aldıktan sonra vergi muafiyeti talebinde bulunmuştur. Başvuruçucu önceki dairenin ihtiyaçlarını karşılamadığını, engelli çocuğunun asansör olmadan 3 kat yukarı çıkmasının çok zor olduğunu, hatta imkânsız olduğunu ileri sürmüştür. Başvuruçunun talebi idare tarafından reddedilmiştir. AİHM'ye yapılan başvuruda başvuruçucu erişilebilirliğin, herkes için eşit olarak sağlanması gerektiği, bu konudaki bir muamele farklılığının ayrımcılık anlamına geleceği, makul düzenleme gereğince engelli kişilerin özel ihtiyaçlarına ilişkin olarak kullandıkları tanımları uyarlamayan yerel makamlarca durumları önemli ölçüde farklı olan kişilere farklı muamele etmemek suretiyle dolaylı ayrımcılık yapıldığını gösterdiğini ileri sürmüştür. AİHM; makul uyumlaştırma, erişilebilirlik ve ayrımcılık yasağı gibi hususların dikkate alınmasını Taraf Devletler'in yükümlülüğünde olduğunu kabul etmiş ve ayrımcı muamelede objektif ve makul bir gerekçe bulunmaması nedeniyle ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar verilmiştir.⁹⁴

AİHM'nin konuyla ilgili vermiş olduğu önemli kararlardan biri de Enver Şahin v. Türkiye kararıdır. Bu kararda AİHM, fiziki çevreye erişilebilirliği ayrımcılık yasağı kapsamında ele almıştır. Enver Şahin v. Türkiye davasına konu olayda, bir kaza nedeniyle fiziksel engeli bulunan başvuruçucu, öğrenimine devam edebilmek için gerekli bina düzenlemesinin yapılması yönünde üniversiteye talepte bulunmuş, üniversite tarafından verilen cevapla kısa vadede düzenleme yapılamayacağı, değişiklikler için bütçe ve zamana ihtiyacın bulunduğu ancak bir refakatçi desteğinin sağlanabileceği başvuruçucuya bildirilmiştir. Konuya ilişkin Elazığ İdare Mahkemesinde açılan davada başvuruçucu; üniversitenin 3194 sayılı İmar Kanun'un ek 1'inci maddesindeki yükümlülüğüne aykırı davrandığını, refakatçi desteğine ilişkin önerinin ise kendisini bağımlı biri haline getireceğini ileri sürmüştür. Başvuruçunun davası reddedilerek kesinleşmiş ve konuyla ilgili AİHM'ye başvuru yapılmıştır. AİHM'nin vermiş olduğu kararda EHİS'in ilgili hükümleri ele alınmış, erişilebilirlik ve makul düzenleme yükümlülükleri üzerinde durulmuş, engelli bireyler için bağımsız bir yaşamın önemine vurgu yapılmıştır. AİHM, başvuruçunun eğitim hakkı ve devletin bu hakkı karşılamadaki sınırlı kapasitesi arasında adil dengenin gözetilip gözetilmediğinin tartışılması gerektiği, Elazığ İdare Mahkemesi tarafından engelli bireylerle ilgili düzenlemelerin yetkililerce uygulanması gerektiğini onaylanmakla beraber üniversite binasının ilgili imar düzenlemesi öncesinde yapılması nedeniyle sessiz kalındığı, idarenin üniversitenin uyumlaştırmaya yönelik yeterli somut bir öneri

Yasağı, On İki Levha Yayınları, Nisan 2022, s. 267.

94 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Guberina v. Croatia, B. No: 23682/13, 12/9/2016.

sunamaması, ayrıca orantısız ve aşırı yük gerektirmeyecek önlemlerin de belirlenmeye çalışılmaması nedeniyle ayrımcılık yasağının ve eğitim hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir.⁹⁵ Enver Şahin v. Türkiye kararından görüldüğü üzere AİHM, haklara erişimin sağlanması gerektiğini açıkça kabul ederek AİHS'de açıkça düzenlenmemiş olan erişilebilirlik ve makul düzenleme yapma kavramlarını incelemeye değer bulmuş ve ayrımcılık yasağı kapsamında ele almıştır.

Ancak erişilebilirlik ve makul düzenleme yapma arasındaki farkın AİHM tarafından yeterli ölçüde ele alınmadığı söylenebilir. Enver Şahin v. Türkiye kararına karşı yazılan muhalefet şerhinde; makul düzenlemeye atıfta bulunularak başvuruçunun şikâyetinin kapsamının daraltıldığı, davanın makul düzenleme ile ilgili olmadığı, diğer engelli bireyler bakımından da yapılması gereken düzenlemelerin yapılmamasından şikâyetçi olduğu, bu açıdan başvurunun genele yönelik bir yükümlülük olan erişilebilirlikle ilgili olması nedeniyle eğitim hakkına ilişkin AİHS düzenlemesi açısından incelenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca EHİS ile AİHS'nin birbirleriyle tamamen örtüşmediği, adil denge dikkate alınmadan erişilebilirliğe ilişkin mutlak yükümlülüğün AİHS kapsamında devletlere yüklenemeyeceği, EHİS'in AİHS ile kabul edilen yükümlülükleri genişlettiği de belirtilmiştir. Bununla birlikte muhalefet şerhinde 5378 sayılı Kanun ile tanınan sürelerin bitmediği, başvuruçunun çok kısa bir süre içerisinde üniversitedeki değişikliklerin gerçekleştirilmesini talep ettiği, üniversitenin gerekli çalışmaların yapılacağını taahhüt ettiği gibi gerekçelerle eğitim hakkının ihlal edilmediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca başvuruçunun eğitimine devam etmesinde üniversitenin istekli olmasına rağmen başvuruçunun iletişimi keserek dava açması nedeniyle makul düzenleme yükümlülüğünün ve dolayısıyla ayrımcılık yasağının ihlal edilmediği ileri sürülmüştür.⁹⁶

d. Avrupa Sosyal Haklar Komitesi Kararlarında Erişilebilirlik

Avrupa Sosyal Şartı, 1961 yılında AK tarafından ekonomik ve sosyal hakların koruma altına alınmasını sağlamaya yönelik kabul edilen bir uluslararası metindir. Bu açıdan kişisel ve siyasi hakları düzenleyen AİHS'yi tamamlayıcı nitelik taşımaktadır. Türkiye, 3581 sayılı Kanun ile Avrupa Sosyal Şartı'nı iç hukukunun bir parçası haline getirmiştir. Avrupa Sosyal Şartı, 1996 yılında yeniden gözden geçirilmiş ve Türkiye, (Gözden Geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartı'nın bazı maddelerinin, fıkralarının ve bentlerinin onaylanmasını 5547 sayılı Kanun ile uygun bulmuştur. Avrupa Sosyal Haklar Komitesi ise Avrupa Sosyal Şartı'nın Taraf Devletlerce ihlal edilmesi halinde devreye girmektedir.

95 AİHM, Enver Şahin/Türkiye, B. No: 23065/12, 30/1/2018.

96 AİHM, Enver Şahin/Türkiye, Yargıç Lemmens'in Sunduğu Muhalefet Şerhi.

Avrupa Sosyal Şartı'nın 5'inci bölümünün E numaralı maddesi ile Şart'ta yer alan haklardan yararlanmada ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi ya da başka görüşler, ulusal ya da sosyal köken, sağlık, ulusal bir azınlığa mensubiyet, doğum ya da başka statüler gibi nedenlerle ayrımcılık yapılması yasaklanmıştır. Ayrıca AİHS'nin aksine Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nda erişilebilirlikle ilgili düzenlemelere yer verildiği söylenebilir. Örneğin; Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın "Toplumsal Dışlanma ve Yoksulluğa Karşı Korunma Hakkı" başlıklı 30'uncu maddesinde "toplumsal dışlanma ve yoksulluk durumunda yaşayan ya da bu duruma düşme tehlikesinde olan kişilerin ve ailelerinin, özellikle istihdam, konut, eğitim, öğrenim, kültür ile sosyal ve tıbbi yardım olanaklarına fiilen ulaşmalarını teşvik" niteliğinde önlemler alınması gerektiği Taraf Devletler tarafından taahhüt edilmiştir. Şart'ın 15'inci maddesi ile engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımına, bağımsızlığına ve sosyal bütünleşmesine ilişkin düzenlemeler getirilmiştir. Mezkûr düzenlemede eğitim, istihdam, yerleştirme ile destekleme hizmetlerinin sağlanmasını ve iletişim ile hareket engellerinin üstesinden gelinmesini, barınma, ulaşım, kültürel etkinlikler gibi konularda engelli bireylerin toplumla tam olarak bütünleşmelerini ve toplum yaşamına katılmalarını teşvik etmeye yönelik Taraf Devletlerce tedbirler alınması gerekliliğine yer verilmiştir.

Avrupa Sosyal Haklar Komitesine 2018 yılında Avrupa Engelliler Forumu ve Inclusion Europe tarafından yapılan başvuru ile özellikle çocukların eğitime dâhil edilmesini de içerecek şekilde engelli bireylerin eşit ve etkili bir şekilde sosyal destek hizmetlerine ve tesislerine etkili erişim, toplumsal refah hizmetlerine katılım, yoksulluk ve sosyal dışlanmadan korunma, barınma hakkından faydalanma, sağlık hakkının korunması gibi konularda gerekli tedbirlerin uygulanmasında Fransa'nın yetersiz kaldığı iddia edilmiştir. Avrupa Sosyal Haklar Komitesi tarafından Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın "Sağlığın Korunması Hakkı" başlıklı 11'inci maddesinin, "Özürlülerin Toplumsal Yaşamda Bağımsız Olma, Sosyal Bütünleşme ve Katılma Hakkı" başlıklı 15'inci maddesinin ve "Ailenin Sosyal, Yasal ve Ekonomik Korunma Hakkı" başlıklı 16'ncı maddesinin ihlal edildiğine oy birliği ile karar verilmiştir. Bu kararda erişilebilirlikle ilgili BM'nin ve AK'nin uluslararası çalışmaları dikkate alınmış, Fransa'nın erişilebilirliğe yönelik yasal düzenlemeleri incelenmiştir. Kararda Fransız yetkililerin makul bir süre içerisinde gerekli tedbirleri almadığı, yetkililerin koordineli bir şekilde politika geliştirmedeği tespit edilmiştir.⁹⁷ Benzer bir şekilde 2002 yılında Otizm-Avrupa tarafından otizmlili çocukların ve yetişkinlerin eğitim imkânlarına erişiminde Fransa'nın yetersiz kalması ile ilgili yapılan başvuruda Şart ile tanınan hakların ve ayrımcılık yasağının ihlal edildiği iddia edilmiştir. Komite tarafından yapılan

97 Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, European Disability Forum and Inclusion Europe/Fransa, Complaint No. 168/2018.

incelemede; bir haktan faydalandırılması karmaşık ve pahalı bir yol gerektiriyorsa makul süre içerisinde, ölçülebilir bir süreçte ve kaynakların azami ölçüde kullanımıyla tutarlı ölçüde Şart'ın hedeflerinin gerçekleştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasının beklendiği, Fransa'da engelli bireylere ilişkin yasanın 1975 yılında kabul edildiği ancak otizmli bireylere eğitim hakkının sağlanmasında yeterli ilerlemenin sağlanmadığı, DSÖ tarafından yapılan tanımlamadan daha dar bir otizm tanımının kullanıldığı, zaman içerisindeki ilerlemeyi ölçmek için yeterli resmi istatistiklerinin bulunmadığı ifade edilmiştir. Sonuç olarak Komite, ayrımcılık yasağının ve “Özürlülerin Toplumsal Yaşamda Bağımsız Olma, Sosyal Bütünleşme ve Katılma Hakkı” başlıklı 15'inci maddesi ile “Çocukların ve Gençlerin Sosyal, Yasal ve Ekonomik Korunma Hakkı” başlıklı 17'nci maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir.⁹⁸

3. AB Düzeyinde Erişilebilirlik

AB'de yaşayan 87 milyon civarında kişinin bir engele sahip olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle Avrupa Komisyonu tarafından engelli bireylerin insan haklarından tam bir fayda sağlayabilmesini sağlamak amacıyla birtakım çalışmalar yapılmıştır.⁹⁹ Engelli bireylerin ekonomik ve sosyal katılımlarını da sağlamak amacıyla “Avrupa Engellilik Stratejisi 2010-2020: Engelsiz Avrupa için Yenilenmiş bir Taahhüt” kabul edilmiş; bu Taahhüt ile EHİS'in uygulanması için mekanizmalar oluşturulmuş; fonlama, araştırma, bilinçlendirme, istatistik gibi konularda gereken destekler tespit edilmiş; engellerin kaldırılmasına odaklanılmıştır. Bu bağlamda 2003-2010 tarihleri arasında geçerli olan AB Engellilik Eylem Planı'nın sonuçları ve diğer uluslararası çalışmalar da dikkate alınarak erişilebilirlik, katılım, eşitlik, istihdam, eğitim ve öğretim, sosyal koruma, sağlık ve dış eylem olarak 8 eylem alanı ve her alan bakımından ayrı ayrı temel faaliyetler belirlenmiştir. Yapılı çevrenin, ulaşımın ve bilgi ile iletişim teknolojilerinin, mal ve hizmetlerin erişilebilirliğinin en uygun hale getirilmesini sağlamak üzere yasal ve diğer araçların kullanılması önerilmiştir.¹⁰⁰ Bunun dışında Avrupa iç pazarının işleyişini sağlamak amacıyla engelli bireylerin mallara ve hizmetlere yönelik erişilebilirlik gereksinimlerini sağlama konusunda bazı direktifler ve yönetmelikler çıkarılmıştır. 2020 Avrupa Stratejisi'nde “Avrupa İçin Dijital Gündem (Digital Agenda for Europe)” vurgulanan konulardan biri olmuştur. Bu gündem ile engelli bireyler için dijital içeriklerin erişilebilirliğinin sağlanması gerekliliği ifade

98 Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, Autism-Europe/Fransa, Complaint No. 13/2002.

99 Yapılan bazı çalışmalar için bkz. Avrupa Komisyonu, “Persons With Disability”, <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1137>, (E.T. 21/7/2023); Ekenci, s. 81-86.

100 Avrupa Komisyonu, “European Disability Strategy 2010-2020: A Renewed Commitment to a Barrier-Free Europe”, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM%3A2010%3A0636%3AFIN%3Aen%3APDF>, s. 4-5, (E.T. 21/7/2023).

edilmiştir.¹⁰¹ 2017 yılında kadın-erkek ücret eşitsizliği, eğitimde fırsat eşitliği, işsizlik, yoksulluk gibi konularda belirli ilkelerin belirlendiği "Avrupa Sosyal Haklar Sütunu" kabul edilmiş ve bu düzenlemenin 17'nci maddesinde engelli bireylerin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürmesini, iş yaşamına ve topluma katılımını sağlayan hizmetleri, ihtiyaçlarına uygun iş çevresini teminat altına alan gelir desteği hakkı açıkça tanınmıştır.

2021 yılında Avrupa Komisyonu tarafından engelli bireylerin topluma tam katılımlarını ve haklardan eşit faydalanmalarını teminat altına almak için AB politikalarının mihenk taşı olarak eşitlik ve ayrımcılık yapmama üzerine kurulu AB'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'ya ve AB Temel Haklar Bildirgesi'ne uyumlu olarak "Engelli Bireyler için Strateji 2021-2030" yayımlanmıştır. Bu Strateji'nin selefi olan 2010-2020 Stratejisi üzerine inşa edildiği ifade edilmiştir. 10 yıllık Strateji'de erişilebilirlik, AB hakları, bağımsız yaşam ve özerklik, ayrımcılık yapmama ve fırsat eşitliği gibi konular üzerinde durulmuştur.¹⁰²

AB'de erişilebilirlikle ilgili en önemli gelişmelerden biri de Avrupa Erişilebilirlik Yasası (European Accessibility Act) olmuştur. Esasında bu Yasa, 2019 yılında AB tarafından yürürlüğe giren bir direktiftir. Engelli bireyler tarafından erişilebilirliğin sağlanması için ürün ve hizmet özellikleri Avrupa Erişilebilirlik Yasası'nda belirlenmiştir. Yasa bilgisayarlar, akıllı telefonlar, e-kitap okuyucuları ve televizyon yayınları, ATM'ler, bilet makineleri gibi malları ve hizmetleri içeren geniş bir sistemi kapsamaktadır. Üye Ülkeler tarafından 28 Haziran 2022 tarihine kadar Direktif'e uygun gerekli kanunların, regülasyonların ve idari düzenlemelerin kabul edilmesi ve yayımlanması, bu tarihten 3 yıl sonra (28 Haziran 2025) ise Direktif'in gerekliliklerinin uygulanmasına başlanması gerekmektedir.¹⁰³ Tüm bunlara rağmen Üye Ülkeler istisna koyabilir.¹⁰⁴ Direktif'ten kaynaklanan bazı yükümlülükler; hizmet sağlayan mikro işletmeler (10 kişiden az çalışanı olan ve yıllık cirosu ve/ya yıllık bilanço toplamı 2 milyon Euro'yu aşmayan işletmeler) için geçerli değildir ancak yine de tüm mikro işletmeler, erişilebilirliğin sağlanması için teşvik edilmelidir.¹⁰⁵

101 Ekenci, s. 85.

102 Detaylı bilgi için bkz. Avrupa Komisyonu, "Union of Equality: Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021-2030", https://www.un.org/development/desa/disabilities/wp-content/uploads/sites/15/2021/04/European-Strategy-2021-2030_EN.pdf, (E.T. 21/7/2023).

103 Detaylı bilgiler için bkz. Avrupa Komisyonu, "Directive 2019/882 (European Accessibility Act)", <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L0882>, (E.T. 21/7/2023).

104 Avrupa Komisyonu, "European Accessibility Act: Q&A", <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1202&intPagelId=5581&langId=en>, (E.T. 21/7/2023).

105 Detaylı bilgiler için bkz. Avrupa Komisyonu, "Directive 2019/882 (European Accessibility

Avrupa Erişilebilirlik Yasası ile belirlenen ortak erişilebilirlik gerekliliklerinin sağlanmasında gerek müşterilerin gerek şirketlerin yarar sağlaması hedeflenmektedir. Şirketler açısından bakıldığında ülkelere özgü kuralların kaldırılarak erişilebilir ürün ve hizmetler için ortak kuralların belirlenmesi ile Üye Ülkeler arasındaki ticaret kolaylaşacak; engelli bireyler de daha rekabetçi fiyatlardan, daha geniş ve sosyal açıdan kapsayıcı tekliflerden faydalanabilecektir.¹⁰⁶

C. TÜRK HUKUK SİSTEMİNDE ERİŞİLEBİLİRLİK

1. Genel Olarak

1982 Anayasası'nda erişilebilirliğe ilişkin açık bir düzenlemeye yer verilmemekle birlikte temel hak ve özgürlükler bakımından bütün bireylerin kanun önündeki eşitliği Anayasa'nın 10'uncu maddesinde kabul edilmiş, ayrıca 2010 yılında yapılan değişiklik ile engelli bireylere yönelik pozitif ayrımcılık kapsamında alınacak tedbirlerin Anayasa'ya aykırı sayılmayacağı ifade edilmiştir. Bunun dışında genel olarak engelli bireylerin sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerin korunması Anayasa'da kabul edilen sosyal devlet ilkesi kapsamında görülmüş; Anayasa'nın "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" başlıklı 3'üncü bölümünde yer alan ve eğitim, iş yaşamı ve sosyal güvenlik gibi sosyal ve ekonomik hakları düzenleyen muhtelif hükümlerde (AY 42, 49, 50, 61 gibi) engelli bireylerin haklarının açıkça korunması gerekliliğine işaret edilmiştir.

Erişilebilirlik, herkes için geçerli bir hak olmakla birlikte ulusal düzeyde yer alan yasal düzenlemelerde genel olarak engelli bireylerle birlikte ele alınan bir kavram haline gelmiştir. Bu kapsamda erişilebilirliğe ilişkin ilk düzenleme, 572 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 9/5/1985 tarihli ve 3194 sayılı İmar Kanunu'na eklenen ek 1'inci maddedir. Ne var ki bu düzenleme dışında engelli bireyler için mal ve hizmetlerin erişilebilirliğine ilişkin düzenlemeler belli başlı konularla sınırlı kalmıştır. Bu sınırlılık 5378 sayılı Kanun ile bir nebze aşılıma çalışılmış, erişilebilirliğin ulusal düzeyde doğrudan ele alınması ise EHİS'in kabulüyle birlikte hız kazanmıştır. Mezkûr Kanun'un geçişi 2'nci ve 3'üncü maddelerinde çevrenin ve ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğin sağlanması açık bir şekilde kabul edilmiş ve belirli yükümlülükler getirilmiş, ayrıca 7'nci madde ile yapıları çevrenin, toplu taşıma sistemlerinin, bilgilendirme hizmetlerinin, bilgi ve iletişim teknolojilerinin engelli bireyler tarafından erişilebilir olması gerektiği öngörülmüştür.

Act)".

106 Avrupa Komisyonu, "European Accessibility Act: Q&A".

2. Engelli Bireyler Açısından Erişilebilirlik Hakkının Ulusal Mevzuata Yansıması

Türkiye tarafından usulüne uygun yürürlüğe konulan uluslararası sözleşmeler kanun hükmünde olup Anayasa'ya aykırılık gerekçesiyle bu sözleşmeler hakkında Anayasa Mahkemesine (AYM) başvurulamaz. Temel hak ve özgürlüklere ilişkin bir sözleşme ile bir kanunun aynı konuda farklı hükümler barındırması halinde uyumsuzluklar uluslararası sözleşmeler esas alınarak çözümlenir. Türkiye, başta EHİS olmak üzere erişilebilirliği düzenleyen birçok uluslararası sözleşmeyi imzalayarak yürürlüğe koymuş ve ulusal hukuk sisteminin bir parçası haline getirmiştir.

Mekânsal düzenlemeler, fiziki çevreye ilişkin erişimi ve topluma etkin katılımı kısıtlayan engellerin kaldırılması konusunda en önemli düzenlemelerdendir. Erişilebilirlik ile ilgili mekânsal düzenlemelerin başında ise 3194 sayılı İmar Kanunu gelmektedir. Mezkûr Kanun'un ek 1'inci maddesine göre; engelli bireyler için ulaşılabilir ve yaşanabilir bir fiziki çevre amacıyla "imar planları", "kentsel, sosyal, teknik altyapı alanlarında" ve "yapılarda" Türk Standartları Enstitüsü'nün (TSE) ilgili standartlarına uyma zorunluluğu getirilmiştir. Mezkûr Kanun'daki bu düzenleme erişilebilirlikle ilgili ilk düzenleme olması açısından da dikkat çekicidir. Bu düzenleme ile plan aşamasında fiziki çevreye erişilebilirliğin gerçekleştirilmesi öngörülmüştür.¹⁰⁷ Ayrıca Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği, Plansız Alanlar İmar Yönetmeliği, Otopark Yönetmeliği, Gecekondu Kanunu Uygulama Yönetmeliği, Yapı Denetimi Uygulama Yönetmeliği gibi idarenin düzenleyici işlemleriyle de erişilebilirlik mevzuat ve standartlarına uygunluk zorunluluğu aranmıştır. Danıştay 6'ncı Dairesi tarafından 2020 yılında verilen bir kararda engelli kişilerin topluma tam ve bağımsız katılımlarının sağlanması gerektiği, ancak somut olayda TSE tarafından belirlenen standartların sağlanmadığı, engelli bireylerin konutlarına erişiminin engellendiği gerekçesiyle imar mevzuatına aykırı verilen yapı kullanma izni belgesinin iptal edilmesi gerektiği gerekçesiyle davanın reddine ilişkin ilk derece mahkemesi kararını bozmuştur.¹⁰⁸ TSE tarafından belirlenen standartlardan bazıları aşağıdaki tabloda yer almaktadır;

107 Çakmak, s. 171.

108 Danıştay 6. D. 2017/510 E. 2020/13759 K. 25/12/2020.

TS 8357 İş Yerleri - Halka veya Müşterilere Açık Tuvaletler-Sınıflandırma - Genel ve Özel Kurallar

TS 9111 Engelliler ve Hareket Kısıtlılığı Bulunan Kişiler İçin Binalarda Erişilebilirlik Gereklere

TS 11783 Şehir İçi Yollar-Otobüs Durakları Yer Seçimi Kuralları

TS 12127 Şehir İçi Yollar-Raylı Taşıma Sistemleri Bölüm 1: Yeraltı İstasyon Tesisleri Tasarım Kuralları

TS 12174 Şehir İçi Yollar-Yaya Yolu ve Yaya Bölgeleri Tasarım Kuralları

TS 12186 Şehir İçi Yollar-Raylı Taşıma Sistemleri Bölüm 2: Yer Üstü İstasyon Tesisleri Tasarım Kuralları

TS 12460 Şehir İçi Yollar-Raylı Taşıma Sistemleri Bölüm 5: Özürlü ve Yaşlılar İçin Tesislerde Tasarım Kuralları

TS 12527 Şehir İçi Yollar-Raylı Taşıma Sistemleri Bölüm 14: İstasyon Platformu Oturma Elemanları Tasarım ve Yerleştirme Kuralları

TS 12574 Şehir İçi Yollar-Raylı Taşıma Sistemleri Bölüm 10: İstasyon İçi İşaret ve Grafik Tasarım Kuralları

TS 12575 Şehir İçi Yollar-Raylı Taşıma Sistemleri Bölüm 11: Sistem Bilgi ve İlan Panoları Genel Kuralları

TS 12576 Şehir İçi Yollar-Kaldırım ve Yaya Geçitlerinde Ulaşılabilirlik İçin Yapısal Önlemler ve İşaretlemelerin Tasarım Kuralları

TS 12637 Şehir İçi Yollar-Raylı Taşıma Sistemleri Bölüm 22: Biletlendirme Sistemi Tasarım Kuralları

TS 12694 Demiryolu Taşıtları-Yolcu Vagonları-Özürlü Yolcuların Tekerlekli Sandalyeleri İle Seyahatine Uygun Vagon Düzenlemeleri

TS 13536 TS ISO 23599'un Uygulamasına Yönelik Tamamlayıcı Standard

TS 13622 Engelliler ve Hareket Kısıtlılığı Bulunan Kişiler İçin Toplu Taşıma Sistemlerinde Erişilebilirlik Gereklere

TS 13882 Yaya Yürüme Yüzeylerinin Sınıflandırma Kuralları-Temel Gereklilikler ve Değerlendirme Yöntemleri

TS EN ISO 10535 Yardımcı Ürünler-Engelli Kişilerin Taşınması İçin Yükselticiler-Özellikler ve Deney Yöntemleri

TS ISO 23599 Görme Özürlü veya Az Görenler İçin Yardımcı Mamuller-Hissedilebilir Yürüme Yüzeyi İşaretler

TS ISO 23600 Görme ve İşitme Özürlüler İçin Yardımcı Mamuller-Yaya Trafik Işıkları- Sesli İkazlar ve Hissedilebilir Yüzeyler

EHİS'in kabulünün de etkisiyle engelli bireyler açısından erişilebilirlik hakkıyla ilgili diğer önemli düzenlemeler 5378 sayılı Kanun'da yer almaktadır. Bu Kanun'un temelini ayrımcılıkla mücadele, fırsat eşitliğinin sağlanması gibi düşünceler oluşturmaktadır. Bu kapsamda engelli bireylere yönelik doğrudan ve dolaylı ayrımcılık başta olmak üzere engelliliğe dayalı her türlü ayrımcılık yasaklanmış, ayrımcılığı önlemek ve eşitliği sağlamak amacıyla makul düzenleme tedbirlerinin alınması öngörülmüş ve engelli bireylere yönelik pozitif ayrımcılığa ilişkin özel tedbirlerin alınması ise ayrımcılık sayılmamıştır. Kanun'da yer alan genel düzenlemelerle engelli bireylerin toplumsal yaşamdan tecrit edilmelerinin ve ayrı tutulmalarının önleneyeceği, diğerlerinden ayrı özel bir yaşam düzenine zorlanamayacakları, toplum içinde yaşamaları amacıyla ihtiyaç duydukları toplum temelli destek hizmetlerine erişimlerinin sağlanacağı kabul edilmiştir. Bunlar dışında mezkûr Kanun'da; destek ve bakım, erişilebilirlik, rehabilitasyon ve rehabilitasyon, erken tanı ve koruyucu hizmetler, mesleki rehabilitasyon ve rehabilitasyon, istihdam, eğitim ve öğretim, eğitsel değerlendirmeler gibi konularda çeşitli düzenlemelere yer verilmiş ve engelli bireylerin bağımsız bir şekilde topluma tam ve etkin katılımları için erişilebilirliğin sağlanmasının esas olduğu ifade edilmiştir.

5378 sayılı Kanun ile 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu'na eklenen 42'nci madde ile engelli bireylerin konutlarına erişimlerinin sağlanması için düzenlemeler getirilmiştir. Söz konusu düzenleme ile ana gayrimenkulde engelli bireylerin yaşamı için zorunlu olan tadilatlarla ilişkin proje tadilinin karara bağlanma usulü, tadilat talebinin olumlu sonuçlanmaması halinde izlenecek prosedür hükme bağlanmıştır. Buna göre proje tadili en geç üç ay içerisinde toplantıda görüşülmeli, sayı ve arsa payı çoğunluğu ile karara bağlanmalıdır. Toplantı bu süre içerisinde yapılamaz veya proje tadili kabul edilmez ise bina güvenliğinin tehlikeye atılmadığını bildiren raporun alınması ve bu rapora istinaden ilgili merciden tasdikli proje değişikliği ve kroki alınarak gerekli inşaatın, onarımın ve tesisin yapılması gerekir. Bu kapsamda yer alan komisyonların teşkili, çalışma usul ve esasları gibi konuları düzenlemek üzere 634 sayılı Kanun'un 42'nci

maddesine dayanarak hazırlanan Yapılarda Özürlülerin Kullanımına Yönelik Proje Tadili Komisyonları Teşkilî, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 22/4/2006 tarihli ve 26147 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bunlar dışında engelli bireyler açısından erişilebilirlik hakkını düzenlemek üzere 5378 sayılı Kanun'a dayanarak çıkarılan idarenin diğer düzenleyici işlemleri arasında; Şehirler Arası Yolcu Taşıma Hizmeti ile Servis ve Turizm Taşımacılığı Hizmetinin Erişilebilir Hâle Getirilmesine Dair Yönetmelik, Yükseköğretim Kurumları Engelliler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği ve Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik sayılabilir.

Hizmetlere, fiziki çevreye, istihdam imkânlarına erişimle ilgili çeşitli kanunlarda başka düzenlemelere de yer verilmiştir. Belediyeler ve il özel idareleri ile ilgili kanunlarda doğrudan erişilebilirliğe ilişkin düzenlemelere yer verilmemiş olmakla beraber engelli bireylere yönelik 23/7/2004 tarihli ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nda, 5393 sayılı Belediye Kanunu ile 4/3/2005 tarihli ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'nda bazı düzenlemeler bulunmaktadır. Ayrıca 31/7/2009 tarihli ve 27305 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik'in 7'nci maddesinde idarelerce sunulan kamu hizmetlerinin engelli bireyler için kolayca erişilebilir olması amacıyla gerekli tedbirlerin alınması bakımından idare yükümlü kılınmıştır. İş yaşamına katılımlarının sağlanması amacıyla engelli bireylere yönelik 6/1/1961 tarihli ve 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nda çeşitli avantajlar sağlanmış, 23/7/1965 tarihli ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda ve 10/6/2003 tarihli ve 4857 sayılı İş Kanunu'nda engelli bireylerin çalıştırılması ile ilgili bazı düzenlemeler yapılmıştır. Başbakanlık tarafından 3/7/2009 tarihli ve 27277 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Sendikal Gelişmeler Doğrultusunda Alınacak Önlemler" konulu 2009/12 sayılı Genelge'de kamuya ait servis araçlarından yararlandırılmaları, engelleri bakımından sıkıntı yaratmayacak hizmet alanlarında ve birimlerinde görev yapmaları, kamu hizmet binalarının çalışma şartlarını kolaylaştıracak şekilde düzenlenmesi konusunda engelli kamu çalışanlarına yönelik alınacak tedbirlerde azami özenin gösterilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Engelli bireylere yönelik düzenlemeler arasında belirli engellilik oranı üzerinde engelli bulunan bireyler için özel tüketim vergisi ile motorlu taşıtlar vergisi alınmamasına yönelik düzenlemeler içeren 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu ve 197 sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu, noterlik işlemleri hakkında ise 1512 sayılı Noterler Kanunu gibi düzenlemeler sayılabilir. Bunlar dışında engelli bireyler tarafından bankacılık hizmetlerine erişimin ve kullanımının sağlanmasına yönelik "Bankacılık Hizmetlerinin Erişilebilirliğine Dair Yönetmelik"; işitme ve görme engelli bireylerin yayın hizmetlerine erişimlerinin iyileştirilmesine ilişkin usul ve esasları belirlemeye yönelik "Sağırların, İşitme ve Görme Engellilerin Yayın Hizmetlerine Erişiminin İyileştirilmesine

İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik" yürürlüğe girmiştir.

Doğrudan engelli bireyler tarafından erişilebilirlikle ilgili AYM'nin bugüne kadar verdiği önemli kararlardan biri, Sevda Yılmaz isimli bir görme engelli birey tarafından yapılan 2017/37627 numaralı bireysel başvuru sonucunda 2023 yılında verilmiştir. Başvuru, kredi kullanılması amacıyla gidilen özel bir bankada imzanın ne şekilde atılacağı belirlenmediğinden görme engelli bireyin uzun süre bekletilmesi sonucunda kişinin maddi ve manevi varlığının korunması ve geliştirilmesi hakkı ile bağlantılı şekilde ayrımcılık yasağının ihlal edildiği iddiasına ilişkindir. AYM tarafından yapılan incelemede engelli bireylere, erişilebilirliğe ve makul düzenlemeye ilişkin ulusal ve uluslararası düzenlemeler ele alınmış, bu kapsamda kararda AİHM tarafından verilen Çam v. Türkiye ve Enver Şahin v. Türkiye kararlarına da yer verilmiştir. AYM verdiği kararda engelli bireylerin diğer bireyler gibi banka hizmetlerine erişimini kolaylaştırıcı önlemlerin alınması gerektiği, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu tarafından verilen görüş yazısında görme engelli bireylerin de imza atabileceklerinin vurgulandığı, kamusal makamlar tarafından engelli bireylerin ekonomik ve toplumsal erişimlerinin, hak ve özgürlüklerinden faydalanmalarının sağlanması için gerekli kolaylaştırıcı tedbirlerin alınması ve makul düzenlemelerin yapılması gerektiği ifade edilmiş; Banka ve Bölge Adliye Mahkemesi tarafından görme engelli bireyin durumunu gözeten alternatif bir tedbirin uygulanmasında gereken özenin gösterilmediği gerekçesiyle engellilik temelinde yapılan muamelenin nesnel ve haklı bir sebebinin bulunmaması nedeniyle ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine hükmedilmiştir.¹⁰⁹

Erişilebilirlik kapsamında TİHEK'e de birçok başvuru yapılmaktadır. Görme engeli bulunan bir bireyin noterde gerçekleştirmek istediği vekâletname çıkarma işleminde iki tanık buldurmak zorunda tutulmasının engellilik temelinde ayrımcılık yasağının ihlal ettiği iddiasıyla yapılan başvuruda Kurumumuz, 2022 yılında vermiş olduğu bir kararda engelli bireylerin kendi seçimlerini yapabilmeye özgürlüğüne, bağımsız iradelerine, görme engelli bireylerin Braille alfabesi dışında okuma imkânına sahip olamayacağı düşüncesinin kalıp yargı olduğuna, bunun farkındalık eksikliğinden kaynaklandığına, sorunların çözümü için gerçek bir arayışa girilmediğine, alternatif imkânlarının sağlanması gerektiğine vurgu yaparak erişilebilirlikle ilgili gerekliliklerin yapılmamasının engellilik temelinde ayrımcı muamele teşkil ettiğini ifade etmiştir. Sonuç olarak kanuni düzenlemelere rağmen görme engelli bireylerin noterlik işlemlerinde tanık buldurmalarının uygulamada zorunlu tutulmasının okuma yazma bilen, imza atabilen görme engelli bireylere yönelik farklı muamelenin makul

109 AYM, Sevda Yılmaz, B. No: 2017/37627, 2/3/2023.

ve meşru bir nedene dayanmadığı, farklı muameleye tabi tutulan görme engelli bireye aşırı ve olağanın ötesinde bir külfetin yüklendiği ifade edilerek engellilik temelinde ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar verilmiştir.¹¹⁰

Benzer şekilde Kurumumuzun başka bir kararında engelli bireylerin kültürel ve sosyal yaşama diğer bireylerle eşit katılabilmeleri için bilgiye ve iletişime erişmeleri gerektiği, erişilebilirliğin en kısa zamanda sağlanması gerekliliği ifade edilmiş ve somut olayda Milli Kütüphane tarafından eserlerin elektronik kopyalarının hizmete sunulduğu EYDeS platformuna görme engelli bireylerin erişimlerinin tam anlamıyla sağlanmadığı, engelli olmayan bireyler gibi istenilen eserlere ulaşamamasının engellilik temelinde doğrudan ayrımcılık oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır.¹¹¹ Bir başka başvuruda Kurumumuzca EKPS's'e ilişkin sınav duyurusunun tüm engelli bireyler için erişilebilir şekilde sunulmamasının bilgi edinme hakkından yararlanmada engelli bireyleri nesnel olarak haklılaştırılmayan dezavantajlı bir duruma soktuğu, muhatap Kurum tarafından gerekli çabanın gösterilmediği ve çözüm üretilmediği, erişilebilirliğin sağlanmasının büyük bir mali külfet getirmediği hususları göz önünde bulundurularak engellilik temelinde dolaylı ayrımcılık yasağının ihlal edildiğine karar verilmiştir.¹¹²

İşbu Rapor'un hazırlanış amacı olan ve engelli bireyler tarafından gerek seyahat özgürlüğü gerek diğer hak ve özgürlüklerden faydalanılabilmemesinin sağlanması bakımından büyük önem taşıyan fiziki çevrenin ve ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği kapsamında da birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede yapıllı çevreye ilişkin planlama, tasarım, inşaat, imalat, ruhsatlandırma ve denetleme süreçlerinde erişilebilirlik standartlarına uygunluk aranmış; mezkûr Kanun'da ayrıca özel ve kamu toplu taşıma sistemleri ile sürücü koltuğu hariç dokuz veya daha fazla koltuğu bulunan özel ve kamu toplu taşıma araçlarına, bilgilendirme hizmetlerine, bilgi ve iletişim teknolojilerine engelli bireyler açısından erişilebilirliğin sağlanması da düzenlenmiştir. 5378 sayılı Kanun kapsamında fiziki çevrenin ve ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğine ilişkin geçici maddeler 7 Temmuz 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Mezkûr Kanun'un geçici 2'nci maddesinde fiziki çevrenin erişilebilirliğinin

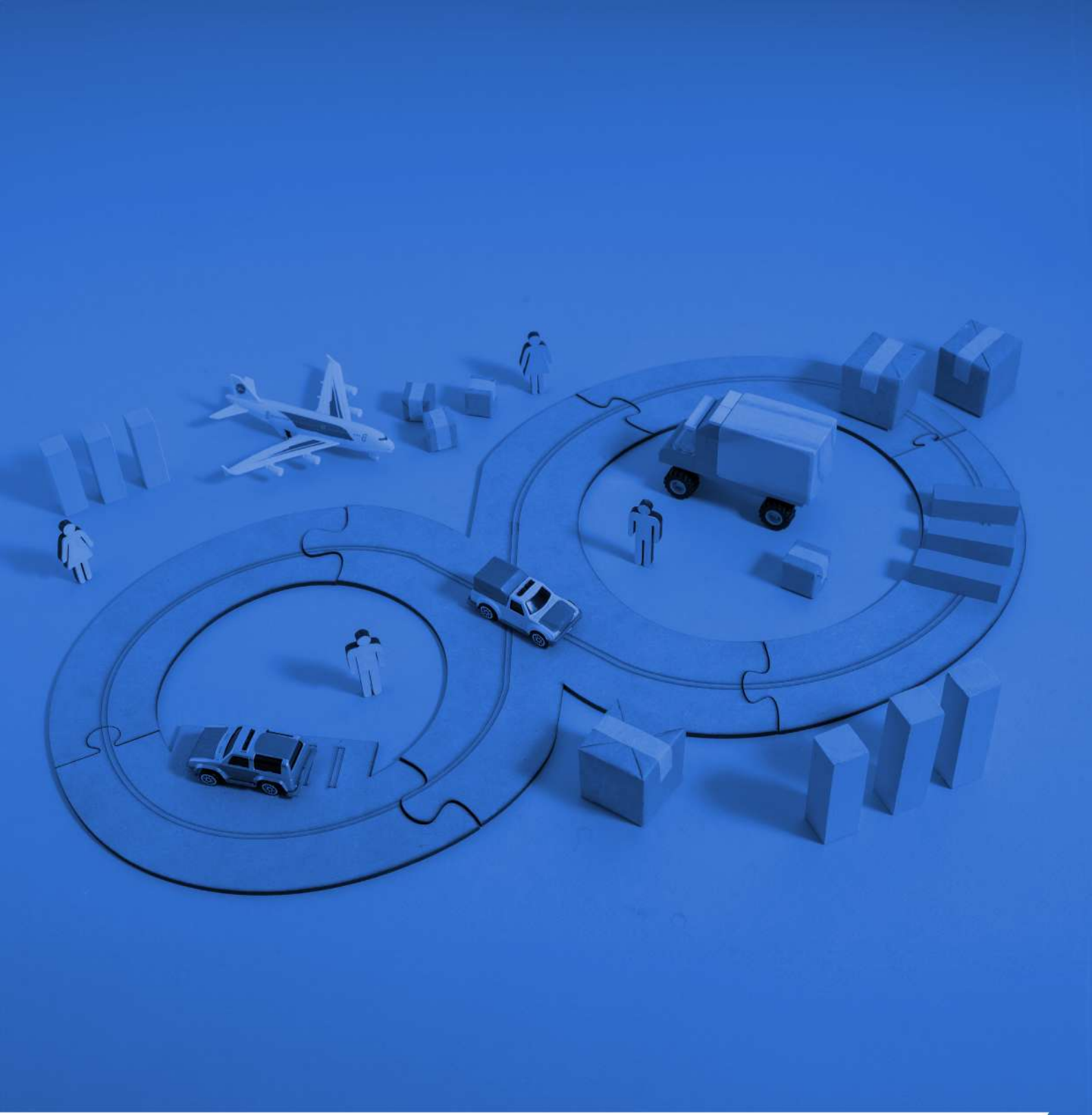
110 TİHEK, B. No: 2022/392, K. No: 2022/487, 19/7/2022.

111 TİHEK, B. No: 2021/377, K. No: 2021/253, 7/10/2021; Bu karara rağmen ilgili muhatap tarafından söz konusu erişilebilirlik yükümlülüğü yerine getirilmemiştir. Bu nedenle Kurumumuza yapılan başvuru kapsamında yapılan incelemede muhatap Kurum tarafından erişilebilirliğin hayata geçirilmesi adına uyarlanabilir, somut, takvime bağlı çözüm önerileri ortaya konulmadığı ve etkin bir izleme mekanizması oluşturulmadığı gerekçesiyle engellilik temelinde ayrımcılık ihlalinin devam ettiği ve kültürel yaşama katılım hakkının kullanımından yeni mağduriyetler yaşandığı sonucuna varılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. TİHEK, B. No: 2022/690, K. No: 2023/350, 8/5/2023.

112 TİHEK, B. No: 2022/582, K. No: 2023/63, 24/1/2023

sağlanmasına yönelik süreler tanınmıştır. Ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğine ilişkin mezkûr Kanun'un geçici 3'üncü maddesinde ise belirlenen yasal yükümlülüklerin yerine getirilmesi için ilgililere belirli süreler tanınmış; belirtilen erişilebilirlik standartlarının ve yükümlülüklerinin uygulanmasının izlenmesi ve denetiminin her ilde komisyonlar tarafından yapılması, denetim sonucunda eksiklik tespit edilmesi halinde eksikliklerin giderilmesi için ek süre verilmesi,¹¹³ kanuni yükümlülüklerini yerine getirmeyenler için idari para cezası uygulanması gibi konular ele alınmıştır. Bu kapsamda ayrıca yönetmelik, genelge gibi çeşitli yasal düzenlemeler de çıkarılmıştır. Bunlara ek olarak ulaşım hizmetlerinin mali yönden erişilebilirliğinin sağlanması adına engelli bireyler için indirimli ve ücretsiz seyahat hakkının tanındığı düzenlemeler kabul edilmiştir. Bu kapsamda Rapor'un ikinci bölümünde ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğine yönelik yasal düzenlemeler, Türkiye'deki mevcut durum, kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan çalışmalar, ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinde karşılaşılan sorunlar detaylı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

113 Denetim sonucunda eksikliklerin tespit edilmesi halinde ek süre verilmesine ilişkin kanun hükmü AYM tarafından iptal edilmiştir. Söz konusu iptal kararına ilişkin detaylara Rapor'un ilerleyen bölümlerinde yer verilmiştir. Söz konusu iptal kararı için bkz. AYM, E. 2022/110, K. 2023/115, 22/6/2023.

TÜRKİYE'DE ENGELLİ BİREYLER BAKIMINDAN ULAŞIM HİZMETLERİNİN ERİŞİLEBİLİRLİĞİ

TÜRKİYE'DE ENGELLİ BİREYLER BAKIMINDAN ULAŞIM HİZMETLERİNİN ERİŞİLEBİLİRLİĞİ

A. TÜRKİYE'DE ULAŞIM HİZMETLERİNİN ERİŞİLEBİLİRLİĞİNE İLİŞKİN MEVZUAT

5378 sayılı Kanun'da erişilebilirlik konusunda önem verilen hizmetlerden biri de engelli bireylerin topluma tam ve eşit katılımlarının sağlanabilmesi noktasında büyük önem taşıyan ulaşım hizmetidir. Ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğine hizmet etmesi bakımından fiziki çevrenin erişilebilirliği de büyük öneme sahiptir. Bu kapsamda mezkûr Kanun'un fiziki çevreye ilişkin geçici 2'nci maddesinde "Kamu kurum ve kuruluşlarına ait mevcut resmî yapılar, mevcut tüm yol, kaldırım, yaya geçidi, açık ve yeşil alanlar, spor alanları ve benzeri sosyal ve kültürel alt yapı alanları ile gerçek ve tüzel kişiler tarafından yapılmış ve umuma açık hizmet veren her türlü yapılar bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren sekiz yıl içinde engellilerin erişilebilirliğine uygun duruma getirilir." düzenlemesine yer verilmiş, mezkûr Kanun'un geçici 3'üncü maddesinde ise engelli bireyler açısından ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinin sağlanması amacıyla şehir içinde büyükşehir belediyeleri ve belediyeler tarafından sunulan ya da denetimlerinde olan toplu taşıma hizmetleri (sürücü koltuğu hariç dokuz veya daha fazla koltuğu bulunan araçlarla sağlananlarda) bakımından gereken tedbirlerin alınması öngörülmüştür. Ayrıca mevcut özel ve kamu toplu taşıma araçlarının Kanun'un yürürlüğe girmesinden itibaren 8 yıl içinde erişilebilirliğe uygun hale getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Mezkûr Kanun'un geçici 3'üncü maddesinde yapılan değişikliklerle erişilebilirliğe ilişkin bazı ek düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre sürücü koltuğu hariç dokuz ila on altı oturma yeri olan araçlarla sunulan toplu taşıma hizmetlerinin, turizm taşımacılığı yapılan araçlarla sağlanan taşıma hizmetlerinin, özel ve kamu şehirlerarası toplu taşıma hizmetleri ile yolcu gemilerinin 7 Temmuz 2018 tarihine kadar erişilebilir duruma getirilmesi şart koşulmuştur. Karayolu ile turizm taşımacılığı yapan veya şehirlerarası toplu taşıma hizmeti veren gerçek ve tüzel kişiler 7 Temmuz 2018 tarihine kadar engelli bireyin toplu taşıma hizmeti sağlanmasına yönelik erişilebilirlik taleplerini azami 72 saat içinde karşılamakla yükümlü tutulmuş, aynı tarihe kadar engelli personelin veya öğrencinin talebi halinde servis taşımacılığı yapan gerçek ve tüzel kişilerce erişilebilir taşıma hizmetinin sağlanması gerektiği kabul edilmiştir. 26 Kasım 2014 tarihinden sonra üretilen şehirlerarası ve uluslararası yolcu taşımacılığı ile servis ve turizm taşımacılığı yapan araçlar dışındaki şehir içi yolcu taşıma hizmeti yapan araçlardan erişilebilir durumda olmayanlar için yolcu taşıma hizmeti amacıyla yetki belgesi, izin ve çalışma ruhsatı verilmeyeceği hükme bağlanmıştır.

Ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği konusunda 5378 sayılı Kanun'un geçici 3'üncü maddesine dayanılarak şehirlerarası yolcu taşıma hizmeti ile servis ve turizm

taşımacılığı hizmetinin erişilebilir hale getirilmesine ilişkin usul ve esasları belirlemek amacıyla 13/1/2017 tarihli ve 29947 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Şehirler Arası Yolcu Taşıma Hizmeti ile Servis ve Turizm Taşımacılığı Hizmetinin Erişilebilir Hâle Getirilmesine Dair Yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Ayrıca 5378 sayılı Kanun'un yürürlüğe girdiği 7 Temmuz 2005 tarihinden sonra erişilebilirlikle görevlendirilen kamu kurum ve kuruluşlarına hatırlatmada bulunmak için Başbakanlık ve diğer kurumlardan bazı talimatlar ve genelgeler çıkarılmıştır. 12/7/2006 tarihli ve 26226 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Kamu Binaları, Kamuya Açık Alanlar ve Toplu Taşıma Araçlarının Engellilerin Kullanımına Uygun Duruma Getirilmesi" konulu Genelge ile engelli vatandaşların topluma tam katılım hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için kamu kurum ve kuruluşlarının, gerçek ve tüzel kişilerin, belediyelerin 5378 sayılı Kanun'un geçici 2'nci ve 3'üncü maddelerinden doğan yükümlülüklerini belirlenen süre içerisinde yerine getirmesi gerektiği vurgulanmış; en büyük görevin yerel yönetimlerde olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda belediyeler ve ilgili diğer kamu kurum ve kuruluşlarınca kısa vadeli (2005-2007), orta vadeli (2008-2010) ve uzun vadeli (2011-2012) olarak eylem planlarının hazırlanması, İçişleri Bakanlığı ve Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından bu planlara göre hazırlanan yıllık raporların değerlendirilmesi, belediyelerce yapılan düzenlemelerin TSE standartlarına uygunluğuna dikkat edilmesi, belediyelerce satın alınan, kiralanın, denetimleri altında bulunan toplu taşıma araçlarının ve kamu kurum kuruluşlarınca kullanılan yapıların engelli bireylerin kullanımına uygunluğunun sağlanması gerektiği öngörülmüştür.

5378 sayılı Kanun'un geçici 2'nci ve 3'üncü maddedeki erişilebilirlik standartlarının ve yükümlülüklerinin uygulanmasını izlemek ve denetlemek için ilgili Bakanlıklarca ve engelli bireylerle ilgili konfederasyonların temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulması öngörülmüş ve bu kapsamda kamuya açık yapılar, açık alanlar ve toplu taşımanın erişilebilirliğinin sağlanmasına yönelik izleme ve denetim yetkisine sahip komisyonların oluşumu, çalışma usul ve esasları, idari para cezalarının uygulanmasına ve genel bütçeye yazılan idari para ceza tutarlarının kullanımına ilişkin hususlara yönelik 20/7/2013 tarihli ve 28713 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliği yürürlüğe girmiştir. Her ilde erişilebilirlik standartlarına ve yükümlülüklerine uygunluğun izlenmesi ve denetimi amacıyla Valilikler bünyesinde Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Komisyonları kurulmuş olup bu Komisyonlar denetimlerini 2022/1 sayılı Genelge'de yer alan Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Planı'na göre gerçekleştirmektedir. Kamuya açık yapılar, açık alanlar ve toplu taşımanın erişilebilirliğinin izlenmesi ve denetimi ASHB'nin 2020/3 sayılı Genelgesi ile belirlenen izleme ve denetleme formları kullanılarak yapılmakta olup denetim sonucunda bu formlara uygunluğu tespit edilen bina, açık alan ve toplu taşıma

araçları için erişilebilirlik belgesi düzenlenmektedir.¹¹⁴

Erişilebilirlik kapsamında Komisyonlarca yürütülmesi gereken iş ve işlemler ile idari para cezalarının uygulanmasına yönelik hususların belirlenmesi amacıyla 2017/04 sayılı "5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanunun Geçici 3 üncü Maddesi Kapsamında Verilecek İdari Para Cezalarının Uygulanması ve Diğer Hususlar" konulu Genelge yayımlanmıştır. 5378 sayılı Kanun ile yapılan denetimler sonucunda belediye, kamu kurum ve kuruluşları, umuma açık hizmet veren her türlü yapıların ve açık alanların malikleri ve toplu taşıma araçlarının sahiplerine eksikleri tamamlaması için ulaşım hizmetinin erişilebilir hale getirilmesine ilişkin sürelerin bitiminden itibaren ek süre verilebileceği kabul edilmiştir. 12/7/2012 tarihli ve 6353 sayılı Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile geçici 3'üncü maddesinin altıncı fıkrasının üçüncü cümlesinin ilk hâlinde belirtilen yükümlülüklerin yerine getirilebilmesi için 2 yılı geçmemek üzere ek süre verilebileceği hükme bağlanmış, bu süre ilk olarak 28/7/2020 tarihli ve 7252 Dijital Mecralar Komisyonu Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile 3 yıla, daha sonra 28/7/2021 tarihli ve 7333 Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 4 yıla çıkarılmıştır. Son olarak 4 yıllık ek süre 8 yıla çıkarılmış ve bu yolla gerek geçici 2'nci maddede gerekse geçici 3'üncü maddede geçiş süreci için öngörülen süreler mevzuat düzenlemeleri ile devamlı uzatılmıştır. Söz konusu ek süreyi sekiz yıla çıkararak kanuni düzenleme ise AYM'nin 22/6/2023 tarihinde verdiği kararla iptal edilmiştir. Söz konusu kararda maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkı bağlamında devletin pozitif yükümlülüklerinin yerine getirilmesine ilişkin ödevleri arasında engelli bireyler için yapıların, açık alanların ve toplu taşıma araçlarının erişilebilirliğin sağlanmasının da bulunduğu ifade edilmiştir. Bu kapsamda ek sürenin devamlı bir şekilde uzatılmasının denetim mekanizmasını işlevsiz hale getireceği, idari para cezasının uygulanması olanağını ortadan kaldırdığı, engelli bireylerin toplum içinde yer almalarını, iş gücüne katılımlarını ve bireysel yaşam imkânını olumsuz etkilediği, ilgililerin erişilebilirlik yükümlülüklerini yerine getirme konusunda istekli davranmamasına yol açar nitelik taşıdığı, erişilebilirlik sağlanmasının ilgililere aşırı külfet yüklemeyeceği gerekçeleriyle ek sürenin 8 yıla uzatılmasına ilişkin düzenleme pozitif yükümlülüğe aykırı bulunmuştur.¹¹⁵

Engelli bireylerin eğitim ve iş yaşamında karşılaştıkları sorunlar ile diğer bireylere kıyasla daha yoksul durumda olmaları, mali yönden de erişilebilirliğin sağlanması gibi gereklilikler nedeniyle sunulan ulaşım hizmetleri bakımından bazı

114 ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 14/11/2022 tarihli ve 5430237 sayılı cevabi yazısı.

115 AYM, E. 2022/110, K. 2023/115, 22/6/2023.

düzenlemeler getirilmiştir. Bu imkânların başında 19/1/2002 tarihli ve 4736 sayılı Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Ürettikleri Mal ve Hizmet Tarifeleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un 1'inci maddesinin ikinci fıkrası ile getirilen bazı toplu taşıma hizmetlerinden ücretsiz faydalanma hakkı gelmektedir.¹¹⁶ Bu düzenlemeye göre % 40 ve üzerinde engeli bulunduğunu sağlık kurulu raporuyla belgeleyen Türk vatandaşları ile ağır engelli bireyler ve onlarla birlikte birden fazla olmamak kaydıyla birlikte yolculuk ettikleri refakatçiler; demiryollarının ve denizyollarının şehir içi ve şehirlerarası hatları ile belediyelere, belediyeler tarafından kurulan şirketlere, birliklere, müesseselere ve işletmelere veya belediyeler tarafından yetki verilen özel şahıslara ya da şirketlere ait şehir içi toplu taşıma hizmetlerinden ücretsiz faydalanabilirler. Ağır engellinin refakatçisi olduğunu beyan ettiği kişiden bu hakkın kullanımına ilişkin ayrıca belge talep edilmez. İlgili kurumlar, belediyeler ile belediyeler tarafından yetki verilen özel şahıs ya da şirketler, ücretsiz seyahat hakkının kullanılması ile ilgili olarak gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür. Bu kapsamda ayrıca 4/3/2014 tarihli ve 28931 sayılı Resmi Gazete'de mezkûr Kanun'a dayanarak hazırlanan Ücretsiz veya İndirimli Seyahat Kartları Yönetmeliği yayımlanmıştır. Mezkûr Yönetmelik uyarınca toplu taşıma hizmetlerinden faydalanmak amacıyla gerekli belgelerin sunulması halinde engelli bireylerin ücretsiz seyahat hakkı hiçbir gerekçeyle engellenemez. Ücretsiz seyahat hakkının kullanılmaması hâlinde bu haktan faydalandırılmayan her kişi için toplu taşıma aracının tarifesi üzerinden 50 tam bilet bedeli tutarında idari para cezası mülki idare amiri tarafından uygulanır.

ASHB tarafından ayrıca belediyeler tarafından yetki verilen özel şahıs ya da şirketlere ait şehir içi toplu taşıma hizmeti veren her bir ulaşım aracı ile özel deniz ulaşımı aracı için bunların işletmecilerine belediyeler aracılığıyla yapılacak gelir desteği ödemesine ilişkin usul ve esasları düzenlemeye yönelik Ücretsiz Seyahat Kapsamında Yapılacak Gelir Desteği Ödemesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik hazırlanmış; mezkûr Yönetmelik 6/1/2016 tarihli ve 29585 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Mezkûr Yönetmelik'in 4'üncü maddesi uyarınca toplu taşıma hizmetlerinden engelli bireyleri ücretsiz yararlandırmak kaydıyla

116 Yönetmelik'in 3'üncü maddesi uyarınca şehir içi toplu taşıma hizmetlerinden "şehir içi kara ve deniz taşımacılığında taksi, taksi dolmuş, dolmuş, rekreatif, turistik ve servis amaçlı kullanılan araçlar hariç olmak üzere; demiryolları ve denizyollarının şehiriçi hatlarında sunulan toplu insan ulaşımına yönelik hizmetler ile belediyelere, belediyeler tarafından kurulan şirketlere, birlik, müessese ve işletmelere veya belediyeler tarafından yetki verilen özel şahıs veya şirketlere ait olup da mevzuatına göre ayakta yolcu taşıyabilen araçlar ya da demiryolları ve denizyolları araçları kullanılmak suretiyle sunulan şehir içi toplu insan ulaşımına yönelik hizmetleri", şehirlerarası toplu taşıma hizmetlerinden ise "rekreatif, turistik ve servis amaçlı kullanılanlar hariç olmak kaydıyla, demiryolları ve denizyolları araçları kullanılmak suretiyle sunulan şehirlerarası toplu insan ulaşımına yönelik hizmetleri" anlaşılmalıdır.

mezkûr Yönetmelik kapsamında yer alan işletmecilere belediyeler aracılığıyla Bakanlık bütçesinden ödeme yapılacağı ancak şehirlerarası toplu taşıma hizmetleri için bu ödemeden işletmecilerin faydalanamayacağı düzenlenmiştir. Mezkûr Yönetmelik'in 6'ncı maddesinde gelir desteği miktarları belirlenmiştir. Buna göre gelir desteği ödemesinden yararlanacak olan işletmecilere şehir içi toplu taşıma hizmeti veren her bir özel denizyolu ulaşımı aracı için aylık 3.375 TL, diğer ulaşım araçları bakımından Ankara ve İstanbul Büyükşehir Belediyelerinde şehir içi toplu taşıma hizmeti veren her bir ulaşım aracı için aylık 4.500 TL, büyükşehir belediyesi olan diğer illerde şehir içi toplu taşıma hizmeti veren her bir ulaşım aracı için aylık 3.375 TL, büyükşehir belediyesi olmayan illerde şehir içi toplu taşıma hizmeti veren her bir ulaşım aracı için ise aylık 2.700 TL gelir desteği ödemesi yapılır.

Engelli bireyler açısından ulaşım hizmetlerinin mali yönden erişilebilirliğinin sağlanmasına yönelik olarak benzer bir düzenlemeye yolcu terminalleri ile tarifeli yolcu taşımacılığı faaliyetleri (şehirlerarası otobüs hizmetleri) bakımından 8/1/2018 tarihli ve 30295 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Karayolu Taşıma Yönetmeliği'nin 56'ncı maddesinde yer verilmiştir. Bu düzenlemeye göre % 40 ve üzeri oranda engelli olduğunu belgeleyen kişiler bakımından yetki belgesi sahipleri tarafından 20 koltuğa kadar olan taşıtlar için 1 kişiye, 20 koltuktan fazla koltuğa sahip taşıtlar için ise en fazla 2 kişiye geçerli ücret tarifesi üzerinden bilet ücretinde % 40 indirim uygulanır. Bununla birlikte aynı taşıtla taşınacak engelli yolcu sayısının 20 koltuğa kadar olan taşıtlarda 1'den fazla, 20 koltuktan fazla koltuğa sahip taşıtlarda ise 2'den fazla olması halinde her fazla engelli yolcu bakımından geçerli ücret tarifesi üzerinden bilet ücretinde % 30 indirim uygulanır. Mezkûr Yönetmelik'te bu indirim düzenlemesine uygun hareket etmeyen yetki belgesi sahiplerine ise 5 uyarma cezası verileceği düzenlenmiştir.

Şehirler Arası Yolcu Taşıma Hizmeti ile Servis ve Turizm Taşımacılığı Hizmetinin Erişilebilir Hâle Getirilmesine Dair Yönetmelik'e göre havayoluyla şehirlerarası taşıma hizmeti konusunda havayolu taşıyıcısı ve terminal işletmecilerinin erişilebilirliğinin sağlanmasına yönelik tedbirlerin Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından belirlenen esaslara uygun olarak alınacağı hükme bağlanmıştır. Bu kapsamda Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü tarafından hava yolu ile seyahat eden yolcuların sahip olduğu haklar ve bu hakların geçerli olduğu durumlar ile yolcuların uçağa kabul edilmediği, uçuşlarının iptal edildiği ve uçuşlarının ertelendiği durumlardaki asgari haklarını belirlemek ve düzenlemek amacıyla 3/12/2011 tarihli ve 28131 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Havayolu ile Seyahat Eden Yolcuların Haklarına Dair Yönetmelik (SYH-YOLCU)" ve havayoluyla seyahat eden engelli veya hareket kabiliyeti kısıtlı kişilerin yardım almalarını sağlamak ve onları ayrımcılığa karşı koruyacak kuralları ve esasları belirlemek amacıyla "Engelli veya Hareket

Kabiliyeti Kısıtlı Hava Yolu Yolcuları Talimatı (SHT-ENGELSİZ)" yürürlüğe girmiştir. Bu çerçevede engelli bireyler, hareket kabiliyeti kısıtlı kişiler olarak isimlendirilmiştir. Mezkûr Yönetmeliği'n "Tanımlar" başlıklı 4'üncü maddesinin birinci fıkrasının (d) bendinde hareket kabiliyeti kısıtlı kişiler "Herhangi bir fiziksel engel (daimi veya geçici olarak duysal, mental veya fiziksel), zihinsel engel, yaş veya başka herhangi bir engel sebebinden dolayı taşımacılık hizmetini kullanırken hareket kabiliyeti kısıtlı ve durumu tüm yolculara sunulan hizmetlerin kişinin ihtiyaçlarına göre özel itina ve uyarılma gerektiren herhangi bir kişiyi" ifade edeceği kabul edilmiş, "Yolcu haklarını bildirme yükümlülüğü" başlıklı 15'inci maddesinde "Uçuşu icra eden hava taşıma işletmesi, uçuş öncesi kontrol işlemi sırasında "Uçağa kabul edilmediğiniz, uçuşunuz iptal edildiği veya en az iki saat tehir edildiği takdirde, alacağınız hizmetler ile ilgili haklarınızı belirten metni check-in kontuarından veya uçağa biniş kapısından isteyiniz." ifadesini içeren Türkçe ve İngilizce bir bildirim okunaklı bir şekilde yolcular tarafından açıkça görülebilmesini sağlamak zorundadır. Yolcuyu uçağa kabul etmeyen veya bir uçuşu iptal eden hava taşıma işletmesi, etkilenen her yolcuya bu Yönetmeliğe göre tazminat ve yardım kurallarını belirleyen yazılı bir bildirim sunmakla yükümlüdür. Ayrıca uçuşu icra eden hava taşıma işletmesi en az iki saatlik bir tehirde etkilenen her yolcuya bu kapsamda sözlü, yazılı ve/veya elektronik formatta olarak bildirmekle yükümlüdür. Bu maddede belirtilen hükümler, görme engelli kişiler için uygulanırken uygun alternatif yöntemler kullanılır." düzenlemesine yer verilmiştir.

Engelli veya Hareket Kabiliyeti Kısıtlı Hava Yolu Yolcuları Talimatı'nda geçerli bir bileti veya rezervasyonu olan kişinin engellilik durumu veya hareket kabiliyeti kısıtlılığı nedeniyle uçağa binişinin hava taşıma işletmesince engellenemeyeceği düzenlenmiştir. Ancak mezkûr Yönetmelik'in 6'ncı maddesinde "Havacılık emniyetine yönelik uluslararası ve ulusal mevzuatta yer alan gereklilikleri yerine getirmek için" veya "Uçağın veya kapılarının boyutları sebebiyle engelli veya hareket kabiliyeti kısıtlı kişinin uçağa binmesinin veya uçakta taşınmasının fiziksel bakımdan imkânsız olması" hallerinde rezervasyonu ve binışı reddedebileceği istisnai hallerde yer verilmiştir. Rezervasyonun veya binişin reddedilmesi halinde başka bir alternatifin sunulması, reddedilen kişi ve refakatçisine para iadesi veya güzergâh değişikliği hakkının sunulması, belirli koşullar altında tek başına seyahat edemeyecek durumdaki engelli veya hareket kabiliyeti kısıtlı kişilerce yardımı sağlamak üzere ihtiyaç duyulan refakatçi talebi gibi durumlar da düzenlenmiştir. Mezkûr Talimat'ta ayrıca havaalanındaki otoparkların ve terminaldeki fiziksel şartların düzenlenmesine, bilgiye erişilebilirliğin sağlanmasına, havaalanlarında yardım hakkına, hava taşıma işletmeleri tarafından yapılacak yardımlara, yardım

standartlarına ve diğer düzenlemelere yönelik düzenlemeler de yapılmıştır.¹¹⁷

B. TÜRKİYE'DE ULAŞIM HİZMETLERİNİN ERİŞİLEBİLİRLİĞİNE İLİŞKİN MEVCUT DURUM

Ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği, bütün bireylerin sahip olduğu haklar arasında yer almakla birlikte özellikle engelli bireyler gibi hareket kısıtlılığı yaşayan bireyler için büyük önem taşımaktadır. Türkiye'de ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinin sağlanması başta EHİS ve 5378 sayılı Kanun olmak üzere kanun, yönetmelik gibi birçok yasal mevzuatla kabul edilmiştir. Bununla birlikte ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği konusunda Türkiye'nin mevcut durumunu gösteren geniş kapsamlı, güncel veriler bakımından eksiklik bulunduğu göze çarpmaktadır. Bu doğrultuda en kapsamlı çalışma, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından hazırlanan Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı (2021-2025) belgesinde yer almaktadır. Söz konusu belgede Türkiye'de ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinin mevcut durumunu ortaya koymak için saha çalışması, anketler ve görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalardan biri, Türkiye Belediyeler Birliği (TBB) koordinasyonunda belediyelerle birlikte yapılan anket çalışmasıdır.¹¹⁸

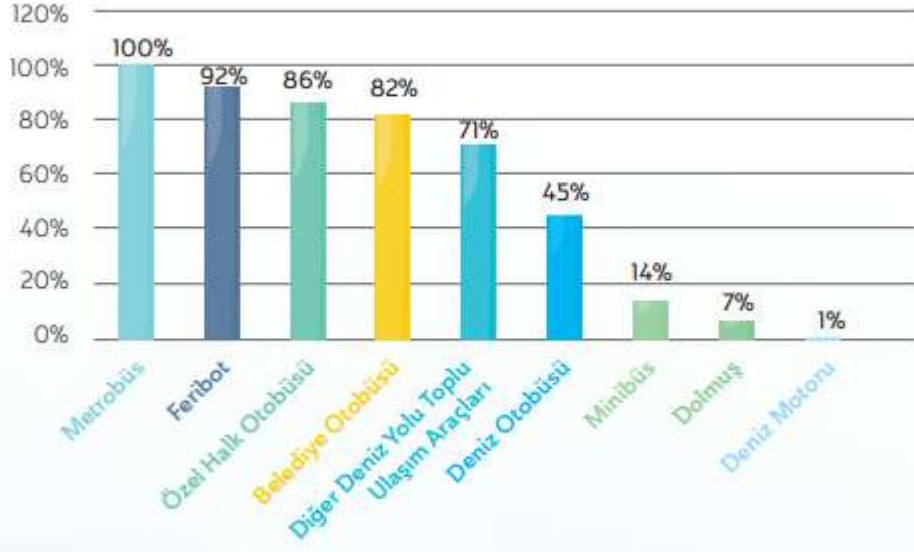
Belediyelerle yapılan anket çalışması kapsamında, 30 büyükşehir ve 51 il belediyesi olmak üzere 81 belediye tarafından sunulan ulaşım hizmetlerinin erişilebilirlik kriterlerine uygunluğu ile ilgili sorular yöneltilerek görüşleri istenmiştir. Söz konusu görüş talebine ilişkin 23 büyükşehir ve 29 il belediyesinden geri dönüş sağlanmış, İstanbul'un verileri internet sitesi üzerinden derlenerek sonuçlara yansıtılmıştır. Bu kapsamda oluşturulan anket sonuçları İstanbul dâhil olmak üzere Türkiye nüfusunun % 72'sine yönelik hizmet sunan belediyelere ilişkin sonuçları kapsamaktadır. Çalışmaya göre Türkiye'deki şehir içi toplu taşıma hizmetlerinde kullanılan belediye otobüslerinin % 82'sinin, özel halk otobüslerinin % 86'sının, minibüslerin % 14'ünün, dolmuşların ise % 7'sinin engelli bireylerin erişimine uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.¹¹⁹

117 Detaylı bilgi için bkz. Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, Engelli veya Hareket Kabiliyeti Kısıtlı Hava Yolu Yolcuları Talimatı (SHT-ENGELSİZ), <https://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/mevzuat/sektorel/talimatlar/SHT-ENGELSIZ.pdf>, (E.T. 20/3/2024).

118 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", s. 37.

119 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", s. 37.

Araç Türlerine Göre Erişebilirlik Uyumu

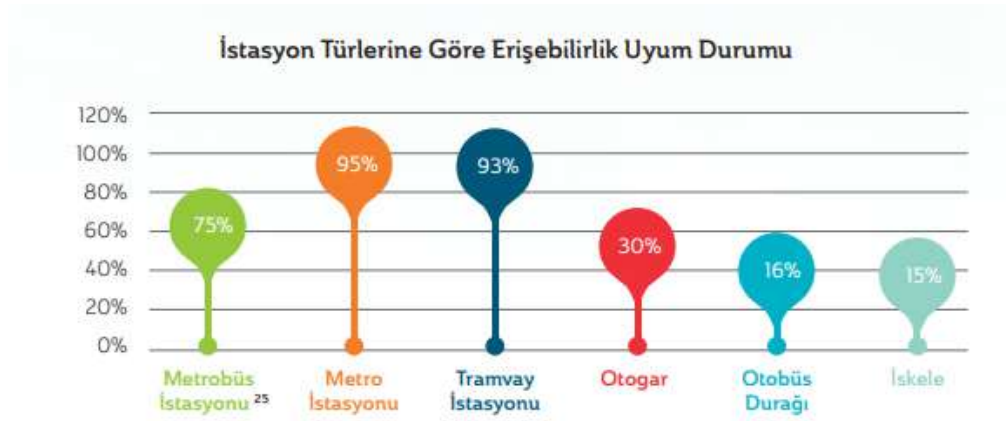
ŞEKL 4: Araç Türlerine Göre Erişebilirlik Uyumu

Grafik 1: Araç Türlerine Göre Erişilebilirlik Uyumu¹²⁰

Ayrıca lastik tekerlekli toplu taşıma araçlarının duraklarının % 12'sinin görme engelli bireyler bakımından yön bulma yardımına sahip olduğu ve bu durakların % 16'sında da engelli bireylere uygun yaya yolu ve kaldırımlarının bulunduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak belediyelerin teknolojik imkânları da kullanarak mevcut durakları engelli bireylerin erişimine uygun hale getirmeye çalıştıkları görülmüştür.¹²¹

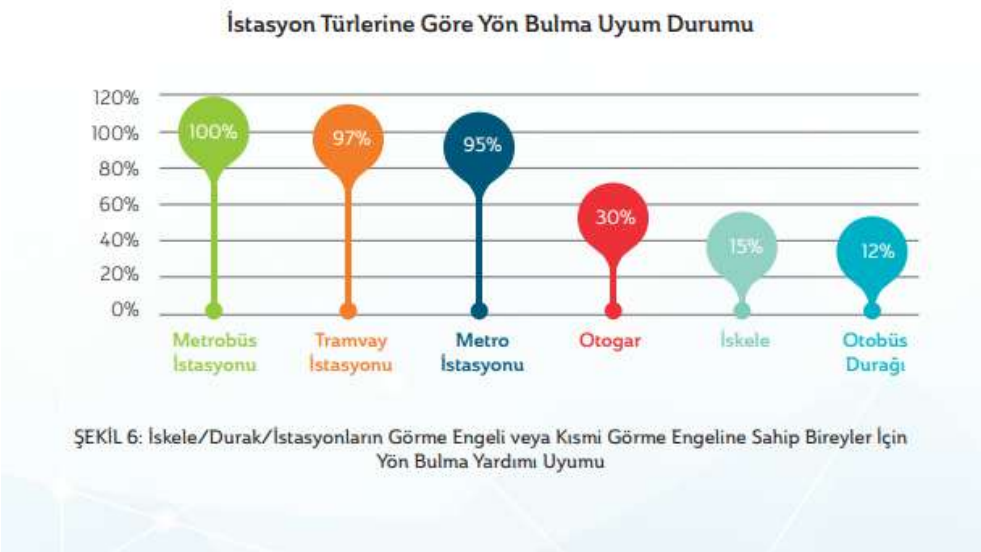
120 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", s. 37.

121 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", s. 38.

ŞEKİL 5: İskele/Durak/İstasyonların (Otogar, tramvay istasyonu, metro istasyonu vb.) Erişebilirlik Gerekliliklerine Uyumu

Grafik 2: İskele/Durak/İstasyon Noktalarının Erişilebilirlik Gereklilerine Uyumu¹²²

ŞEKİL 6: İskele/Durak/İstasyonların Görme Engeli veya Kısmi Görme Engeline Sahip Bireyler İçin Yön Bulma Yardımı Uyumu

Grafik 3: İskele/Durak/İstasyonların Görme Engeli veya Kısmi Görme Engeli Bulunan Bireyler İçin Yön Bulma Yardımı Uyumu¹²³

Anket çalışmasında ulaşım hizmetleri bakımından bazı başka sonuçlara da ulaşılmıştır. Buna göre deniz taşımacılığında kullanılan feribotların % 92'sinin, deniz otobüslerinin % 45'inin, deniz motorlarının % 1'inin ve diğer deniz yolu toplu taşıma araçlarının % 71'inin erişilebilirliğe uygun olduğu görülmüştür. Ayrıca bu araçlara

122 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", s. 38.

123 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", s. 38.

erişimde kullanılan iskelelerin sadece % 15'i erişilebilirliğe uygun bulunmuştur. Bunun dışında tramvay istasyonlarının % 97'sinin, metro istasyonlarının % 95'inin engelli bireylerin engelli bireylerin yön bulma uyum durumu bakımından yeterli oldukları anlaşılmıştır. Şehirlerarası yolcu taşımacılığında kullanılan otogar ve ara durakların % 30'unun görme engelli bireyler için yön bulma yardımına sahip olduğu ve engelli bireylere uygun yaya yolu ile kaldırım bulduğu tespiti yapılmıştır. Belediyelerce işletilen otoparkların tamamında engelli bireylere tahsis edilmiş araç park alanlarının bulunduğu tespit edilmiştir.¹²⁴

C. TÜRKİYE'DE ULAŞIM HİZMETLERİNİN ERİŞİLEBİLİRLİĞİNE İLİŞKİN KAMU KURUM VE KURULUŞLARININ ÇALIŞMALARI

1. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının yazısına göre erişilebilirliğin sağlanmasına yönelik yeni imal edilen yüksek hızlı trenlerde 2 koltuk, engelli WC'si, vagona iniş-biniş düzenekleri ve oturma yerleri tasarlanmıştır. 2021 yılı itibarıyla 35 erişilebilir vagon bulunmaktadır. Ayrıca engelli bireylerin terminallerde güvenli dolaşımını sağlamak amacıyla gar/istasyon girişindeki hizmet noktası butonunun olduğu noktadan alınarak trendeki seyahat edeceği koltuğa yerleştirilmesi ve seyahat sonunda trenden alınarak gar/istasyon çıkışındaki hizmet noktası butonunun bulunduğu noktaya kadar ulaştırılması amacıyla oluşturulan "Turuncu Masa Hizmet Noktası" uygulaması, yüksek hızlı tren garlarında 2019 Aralık ayı itibarıyla uygulanmaya başlanmış ve yaygınlaştırılmasına devam edilmektedir. Bunlara ek olarak Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü tarafından başlatılan "Yolcu Dostu Havalimanı Projesi" kapsamında engelli yolcular için hizmetlerde öncelik ve kolaylığı sağlayarak terminalde bekleme süresini en aza indirmek, hizmet kalitesini artırarak yolcu memnuniyetini artırmak için hassasiyet gösterilmektedir. İlaveten yeni yapılmakta olan havalimanları, erişilebilirlik mevzuat ve standartlarına uygun inşa edilmektedir. Bugüne kadar toplam 37 havalimanı erişilebilirlik belgesi almış, son olarak Rize-Artvin Havalimanı için erişilebilirlik belgesi alınarak açılışı gerçekleştirilmiştir.¹²⁵

Havalimanları dışında yeni yapılmakta olan metro istasyonlarında da erişilebilirlik unsurları göz önüne alınmaktadır. Örnek olarak Gayrettepe-İstanbul Havalimanı arasında hizmet verecek metro bağlantısında istasyonlarda erişilebilirliğe uygun rampa, korkuluk, kılavuz yollar, Braille yönlendirme plakaları, özel geçiş

124 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", s. 39.

125 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının 13/6/2023 tarihli ve 1204427 sayılı cevabi yazısı.

turnikeleri, erişilebilir tuvaletler, acil çıkışlarda tekerlekli sandalye kullanan yolcuların rahat hareket edebileceği ölçülerde güvenlik holü, asansörlerde Braille yazıları gibi uygulamalar yer almaktadır. Ayrıca Türkiye Kart kullanıcıları tek bir kart ile gerek ulaşım gerek finansal işlemleri gerçekleştirilebilecek ve engelli vatandaşlar Türkiye Kart ile anlaşmalı olunan tüm şehirlerin toplu taşıma araçlarından faydalanabilecektir. Ayrıca erişilebilirlik hususunu ulaşımaya yönelik tüm uygulamaların odağına koyarak ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğini sürdürülebilir hale getirmek ve farkındalığı artırmak için Bakanlık tarafından Bakanlık ilgili kurumları, kamu kurumları, belediyeler, sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve üniversitelerin katılımlarıyla erişilebilirlik eğitimleri düzenlenmekte olup eğitim materyali, dijital ve herkes için erişilebilir bir formatta hazırlanmıştır. Bu kapsamda toplu taşıma araçlarının şoförlerinden mühendislere ve tasarımcılara, ulaşım alanında hizmet sağlayan tüm personel ve idarecilere kadar ulaşım sektöründe faaliyet gösteren herkesin ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği konusunda farkındalığını artırarak erişilebilirlik uygulamalarının, erişilebilirlik mevzuat ve standartlarının sorunsuz bir şekilde uygulanması amaçlanmaktadır.¹²⁶

Doğrudan ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği ile ilgili en geniş kapsamlı ve yol gösterici nitelikteki çalışmalardan biri Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından yapılmıştır. Bu kapsamda Bakanlık tarafından "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025" çıkarılmıştır. Stratejinin ve Eylem Planı'nın hazırlık sürecinde çalıştaylar düzenlenmiş; yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, kamu kurumları ve özel sektör temsilcilerinin katılımıyla odak gruplar oluşturularak 23 toplantı gerçekleştirilmiştir. Bakanlıkça eylem planına ilişkin görüş ve öneriler alınarak taslak plan oluşturulmuş ve paydaş kurumların görüşlerine sunulmuştur. 274 farklı kurumdan gelen 950 görüş değerlendirilerek gerekli revizyonlar gerçekleştirilmiş, Strateji ve Eylem Planı son haline getirilmiş ve 2 Ekim 2021 tarihinde Sayın Cumhurbaşkanımızın onayı ile resmi olarak yürürlüğe girmiştir. Strateji ve Eylem Planı'na 3 temel yaklaşım yön vermiştir. Bu temel yaklaşımlar; her yerde, herkes için ve her zaman ulaşımında erişilebilirliğin sağlanması, tüm yeni ulaşım girişimlerinin tamamen erişilebilir hale getirilmesi ve erişilebilirlik dikkate alınmadan ortaya konulmuş olan ürün ve hizmetlerin mümkün olan en yüksek ölçüde uyarlanarak erişilebilir hale getirilmesi olarak sayılabilir. Eylem Planı; tüm engel gruplarını, tüm ulaşım türlerini, dijitalleşme ve yeni teknolojiler kapsamında gelişen uygulamaları ve ulaşım türleri arası entegrasyonu kapsayacak şekilde hazırlanmıştır.¹²⁷

Gerçekleştirilen odak grup toplantıları kapsamında alınan görüşler

126 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının 13/6/2023 tarihli ve 1204427 sayılı cevabi yazısı.

127 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının 13/6/2023 tarihli ve 1204427 sayılı cevabi yazısı.

doğrultusunda Türkiye'de erişilebilir ulaşımın mevcut durumundaki güçlü yanlar ve gelişmeye açık alanlar belirlenmiştir.¹²⁸

- 1 Cumhurbaşkanlığı ve üst düzey yönetim tarafından erişilebilirlik çalışmalarının sahiplenilmesi ve güçlü liderlik desteğinin sağlanması
- 2 Engelli bireylerin erişilebilirlik konusunda bilinçlenmesi ve haklarını dile getirebilecekleri iletişim kanallarının bulunması
- 3 Ulaşım türleri özelinde erişilebilirliğe yönelik iyi uygulama örnekleri sayısının giderek artıyor olması
- 4 Kurumların engelli bireylere hizmet veren personelin farkındalık ve bilgi düzeyini artırmaya yönelik çalışmalarının artmaya başlaması
- 5 Ülkemizde erişilebilirlik konusunda toplumsal hassasiyetin yüksek olmasından dolayı bu alanda yapılacak çalışmalara katılım sağlama eğiliminin yüksek olması
- 6 Engelliler ile ilgili sivil toplum örgütlerinin konfederasyon yapılanmasında bulunması
- 7 Ülkemizde bilişim sektöründeki hızlı gelişmelerin erişilebilirlik alanındaki iyileştirmelere olanak sağlaması
- 8 Ülkemizde engellilerin haklarının korunması açısından ilgili uluslararası sözleşmeye taraf olunması ve ulusal mevzuat düzenlemelerinin yapılmış olması; erişilebilirlik alanında yönetmelik ve standartların bulunması
- 9 Hava yolu ve demir yolu toplu taşımacılığı başta olmak üzere taşımacılıkta kamunun payı dikkate alındığında gerekli düzenlemelerin daha kolay yerine getirilebiliyor olması
- 10 Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Formları ve binalara yönelik erişilebilirlik mevcut durumunu belirlemeye yardımcı Erişilebilirlik Değerlendirme Modülü'nün (ERDEM) mevcudiyeti
- 11 Hava yolu ve deniz yolu ulaşımında ulusal ve uluslararası mevzuat ve standartlara uyumun hızlı olması neticesinde erişilebilirliğe yönelik iyi uygulamaların varlığı
- 12 Ulusal düzeyde ulaşım erişilebilirliğini artıracak entegre tek kart uygulamasının altyapı çalışmalarının başlamış olması
- 13 Teknolojik imkânların kullanılarak; istasyon, durak, terminal vb. alanlarda engelli bireylerin hareketini kolaylaştırmaya yönelik çalışmaların yapılması
- 14 Yeni yapılacak projelerin tasarımlarında standartlara uygun, engelliler ile ilgili mevzuat çerçevesinde erişilebilir ulaşımın dikkate alınması

128 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", s. 38.

Tablo 1: Güçlü Yanlar¹²⁹

1	İyi uygulamaların tanıtımının ve hareket kabiliyeti kısıtlı bireylerin ulaşımında erişilebilirliğe ilişkin hakları konusunda farkındalık artırma çalışmalarının yaygınlaştırılma ihtiyacı
2	Ulaşım erişilebilirliğine ilişkin mevcut durumunun kamuoyu ile paylaşılması ihtiyacı
3	Ulaşım sektöründe hizmet sağlayan tüm kurumların, başta hareket kabiliyeti kısıtlı bireylere hizmet veren personel olmak üzere, çeşitli kademelerinde görev yapan personeline yönelik, belirli periyotlarla ulaşımında erişilebilirlik farkındalığının artırılmasına yönelik çalışmalar düzenlenmesi ihtiyacı
4	Erişilebilirlik çalışmaları yapmak için bütçe ve planlama eksikliği
5	Kurumlar arası yönetişimin iyileştirilmesi amacıyla sektör paydaşları arasında koordinasyonun geliştirilmesi ihtiyacı ve ulaşım sektöründe uygulayıcıların erişilebilirlik uygulamaları konusunda görev, yetki ve sorumluluk sınırlarının iyi belirlenmemiş olması
6	Maliyet konusunda hizmet/altyapı sağlayıcı ve üretici kurumlarla kamu idarelerinin bir araya geleceği çözümleyici platformların oluşturulması ihtiyacı
7	Engelli ve yaşlı bireyleri temsil eden sivil toplum kuruluşlarının, ulaşım zincirinin her aşamasında sürece dahil edilmesi ihtiyacı
8	Memnuniyet anketleri ve mükemmellik analizleri ile uygulamaların ölçülebilirliğinin sağlanması ve geri bildirimlerin alınmasının belirli periyotlarla yapılması ihtiyacı
9	Ulaşım sektöründe Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Mekanizmasının etkin bir şekilde yürütülmesi ihtiyacı
10	Tüm kuruluşlar tarafından mer'î mevzuatın taranarak, gerekli görülen güncellemelerin yapılması ihtiyacı
11	Erişilebilirlik alanında iyi uygulamaların teşvik edilmesi için çeşitli mekanizmalar geliştirilmesi ihtiyacı
12	Kaldırım işgalinin engellenmesi amacıyla denetim faaliyetlerinin artırılması ihtiyacı
13	Ulaşımında erişilebilirlik alanında Ar-Ge çalışmalarının sayısının yeterli düzeyde olmaması
14	Ulaşım hizmet sağlayıcılarının internet sitelerinin, erişilebilirlik standartlarına uyumlu hale getirilmesi ihtiyacı
15	Gerçekleştirilen iyileştirmeler ile ilgili "izleme, ölçme ve değerlendirme sisteminin" kurulması ihtiyacı

129 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", s. 40.

16	Ulaşımında mevcut altyapı ve araçların envanterinin oluşturularak geleceğe yönelik planlama faaliyetlerinde yol göstermesi amacıyla “Erişilebilir Ulaşım Veri Tabanı” oluşturulması ihtiyacı
17	Erişilebilirlik alanında uzman personel sayısının yeterli olmaması; hareket kabiliyeti kısıtlı bireylere hizmet verecek personel sayısının artırılması ihtiyacı; erişilebilirlik eğitiminin standart bir eğitim haline getirilerek, sürdürülebilirliğinin sağlanması ihtiyacı
18	Ulaşım türlerinin erişilebilirliğiyle ilgili bütünsel ve güncel veri mimarisinin eksikliği
19	Kültür varlığı olarak nitelenen alanlarda yapılacak erişilebilirlik düzenlemelerinde, bu yapıların tescilli ve tarihi yapılar niteliğinde olmaları nedeniyle yaşanabilecek aksaklıklar ve gecikmeler
20	Ulaşım altyapısı, üstyapısı ve toplu ulaşım araçlarının erişilebilirlik standartlarına uygun hale getirilmesine yönelik uygulamalarda yaşanan aksaklıklar ve gecikmeler

Tablo 2: Gelişmeye Açık Yanlar¹³⁰

Strateji ve Eylem Planı'nda kalkış noktasından varış noktasına kadar ulaşım bütünsel bir bakış açısıyla yaklaşıldığında birbiriyle bağlantılı farklı ulaşım türleri kullanılarak kesintisiz ve erişilebilir bir seyahat gerçekleştirilmesinin bazı kesimler için büyük bir zorluk olduğu sonucuna varılmıştır. Strateji ve Eylem Planı kapsamında seyahat öncesi ve seyahat sırasında birtakım zorluklar tespit edilmiştir. Bu kapsamda seyahate başlanmadan önceki süreçte karşılaşılan zorlukların ağırlıklı olarak yetersiz bilgilendirmeden kaynaklandığı; seyahat sırasında yaşanan zorluklar ise ulaşım altyapısının, üstyapısının, araçların erişilebilirliğe uygunluğunun yeterli olmaması ve ulaşım türleri arasındaki entegrasyon eksikliği olarak görülmüştür. Bu çerçevede yönetim, düzenlemelerin ve standartların uygulanması, ulaşım erişilebilirlik eğitimi, kullanıcıların ve kullanıcı temsilcilerinin katılımı, bilgi ve farkındalık, teknolojinin kullanımı ve kalite yaklaşımı hususlarının strateji hedeflerinin ve eylemlerinin belirlenmesine dayanak oluşturan sorunların arkasındaki temel boyutlar olduğu ifade edilmiştir.¹³¹

Erişilebilirlik gündemini belirleyip geliştirecek ve ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğini hukuki, sosyal ve işlevsel gerekliliklerini sistemli bir şekilde uyumlaştıracak, planları tasarlayabilecek yeterli sayıda uzman birimin kurumlar (ulaşım işletmeleri, belediyeler, kamu kurumları vb.) içerisinde bulunmadığı, ürünlerin kullanılması veya

130 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, “Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025”, s. 41.

131 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, “Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025”, s. 42-44.

satın alınması için yapılan kamu ihalesi süreçlerinin çoğunun yasalara uyum gereği koşuluna rağmen araç veya altyapı ihalelerinin erişilebilirlik gerekliliklerini içermediği, kamu ihalelerinde erişilebilirlik teknik standartları ile uyumun zorunlu olmasına rağmen erişilebilirliğin eksik olduğu, bu nedenle uygun erişilebilirlik gerekliliklerini yerine getirmeyen büyük projelerin gerçekleştirilmesine ve bu durumun maliyetli çözümlerin ortaya çıkmasına neden olan uyarlamaları gerektirdiği tespit edilmiştir. Bunun dışında kanun hükmünün, düzenlemelerin ve standartların uygulanmasına ilişkin düzenleyici yürürlüklerin uygulanmasına katkı sağlayabilecek yeterli sayıda ve nitelikte eğitimli personelin varlığı konusunda eksiklik olduğu, düzenlemelerin yürürlüğe konmasında ilerleme kaydedilemediği ve dağıtım prosedürlerin, teşviklerin veya yürürlüğü kolaylaştıracak diğer yöntemlerin tutarlı olarak kullanılmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca erişilebilirlik yasal uygulama süreçlerini ve bunların etkinliğini analiz etme kapasitesine sahip olan kurumların, denetim mekanizmasının, teknik ve akademik paydaşların daha fazla katılımına ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Bunların yanında erişilebilirlik eğitimi kapsamında da bilgi eksikliklerinin bulunduğu tespit edilmiş ve bu eksikliğin belediyelerden üniversitelere ve kamu ile özel sektör işletmelerine kadar her düzeyde görüldüğü ifade edilmiştir.¹³²

Engelli bireylerin yaşadıkları sorunları ve tecrübelerini paylaşarak çözüm önerilerinin oluşturulmasına katkıda bulunabilmesi için katılımcı mekanizmaların oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda engelli bireylerin haklarını savunan kuruluşlar ve derneklerden oluşan güçlü bir yapının oluşturulması önem arz eder. Bakanlık tarafından ayrıca erişilebilirlik koşullarının nasıl iyileştirilebileceği ve uyum göstermek zorunda oldukları erişilebilirlik düzenlemeleri hakkında paydaşların gerekli bilgiye ve farkındalığa sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum bir taraftan engelli bireylerin ihtiyaçları ve yasalara uyma gerekliliği hakkında farkındalık eksikliği diğer taraftan sosyal ve özel faydalar konusunda bilgi eksikliği olduğunu göstermiştir. Strateji ve Eylem Planı kapsamında öncelikli sorunların arkasındaki son temel boyut olarak teknolojinin kullanımı ve kalite yaklaşımı ele alınmış ve erişilebilirlik iyileştirmeleri, yeni teknolojilerin kullanılması ile ilişkili görülmüştür.¹³³

Strateji ve Eylem Planı'nda 6 stratejik amaç, 14 hedef, 33 eylem ve 90 eylem adımı belirlenmiştir. Strateji ve Eylem Planı'nda genel olarak ulaşımda erişilebilirliğe yönelik faaliyetlerin ülke çapında bütünsel bir bakış açısıyla yürütülebilmesi, paydaş kurumlarca yapılacak uygulamaların koordine edilmesi, ulaşım altyapı ve üstyapılarının erişilebilirliğinin artırılması, terminaller ve istasyonlar gibi ulaşım yapılarının

132 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", s. 43.

133 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", s. 44.

erişilebilirliğinin sağlanması, ulaşımda erişilebilirliğin geliştirilmesine yönelik mevzuata ilişkin gerekli düzenlemelerin yapılması, ulaşımda erişilebilirliğin iyileştirilmesine yönelik teknoloji ve inovasyonun teşvik edilmesini sağlayacak olanakların geliştirilmesi, erişilebilir akıllı durakların yaygınlaştırılması, ülkemizde ulaşımda erişilebilirliğin mevcut durumunun belirlenmesi suretiyle oluşturulacak veri tabanına dayalı kullanıcı dostu mobil uygulama geliştirilmesi, engelli bireylerin şehir içinde yaya olarak güvenli dolaşımlarına destek verecek teknolojik uygulamaların geliştirilmesi, tüm terminalerde erişilebilirlik konusunda hizmet verecek destek noktalarının yaygınlaştırılması, ulaşımda erişilebilirliğin hizmet kalitesi kavramının bir unsur haline getirilmesi, toplum genelinde ulaşımda erişilebilirlik konusunda farkındalığın artırılmasına yönelik çalışmalar yapılması, ulaşım sektöründe hizmet veren personele gerekli farkındalık eğitimlerinin verilmesi gibi çalışmalar gerçekleştirilmesine yönelik adımların atılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda öncelikli ihtiyaçlar göz önüne alınarak Strateji ve Eylem Planı'nda farkındalığın artırılması, yönetim yapısının güçlendirilmesi, düzenleme ve denetlemenin güçlendirilmesi, kurumsal kapasitenin geliştirilmesi, alt ve üstyapılar ile araçların erişilebilirliğinin iyileştirilmesi ve ulaşım türleri arası entegrasyonun güçlendirilmesi olmak üzere 6 stratejik amaç belirlenmiştir.¹³⁴

Farkındalığın artırılmasına ilişkin stratejik amaç kapsamında ulaşımda erişilebilirlik konusunda karşılaşılan sorunlar, erişilebilirliğin bir hak olduğu ve ulaşım alanında yatırım kararı alınırken veya hizmet sunulurken tüm engel türlerinin erişim ihtiyaçlarının göz önüne alınması gerektiği konusunda farkındalık ve duyarlılık düzeyinin artırılması ve mevcut bakış açısının değiştirilmesi amacıyla yürütülecek çalışmaların ele alınması amaçlanmaktadır.¹³⁵ Bu bağlamda ulaşımda erişilebilirlik konusunda farkındalığın artırılması hedefi kapsamında farkındalık artırma ve iletişim stratejisi hazırlanması, etkinliklerin düzenlenmesi ve basılı-görsel materyal ile içeriklerin tasarlanması ve üretilmesi, sosyal medya, TV programları ve kamu spotları ile farkındalık artırma faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, hareket kabiliyeti kısıtlı bireylerin haklarına yönelik farkındalık düzeyini artıracak "farkındalık deneyimi alanları"nın kurularak yaygınlaştırılmasının sağlanması, ulaşımda erişilebilirlik konusunda farkındalık düzeyindeki değişimin ölçülmesi olarak çeşitli eylem adımları belirlenmiştir.¹³⁶

Ulaşımda erişilebilirliğe ilişkin strateji ile ilgili faaliyetlerin ülke çapında bütünsel bir bakış açısıyla ve etkili bir şekilde yürütülebilmesi konusunda koordinasyona

134 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının 13/6/2023 tarihli ve 1204427 sayılı cevabi yazısı.

135 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının 13/6/2023 tarihli ve 1204427 sayılı cevabi yazısı.

136 Detaylı bilgi için bkz. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", s. 53-57.

İhtiyaç bulunmasından¹³⁷ ve ulaşım sistemlerinde, bağlantı noktalarında, erişilebilirlik planlamasında, düzenlenmesinde, uygulamasında ve denetiminde iş birliği ve etkileşimin sağlanmasının öneminden hareketle yönetim yapısının güçlendirilmesine ilişkin stratejik amaç belirlenmiştir. Yönetim yapısının güçlendirilmesi ise yeni nesil yönetim yaklaşımını ve katılımcı yönetimin yaygınlaştırılmasını ifade etmektedir. Bu bağlamda ulaşım erişilebilirlikte koordinasyonun güçlendirilmesi hedeflenmekte ve bu hedef kapsamında gerekli koordinasyonu sağlamak üzere bağlayıcı karar almak ve uygulamaları koordine etmek ile yetkili Ulaşım Erişilebilirlik Koordinasyon Kurulu oluşturulması, yerel yönetimlerde ulaşım erişilebilirlik faaliyetlerinin takip edileceği erişilebilirlik birimlerinin kurulması amacıyla düzenleme çalışmalarının yapılması ve vatandaşların geri bildirim, görüş ve önerilerinin alınması amacıyla dijital platform oluşturulması öngörülmüştür. Ayrıca ulaşım erişilebilirlik düzenlemelerinde kaydedilen ilerlemenin izlenmesinin ve değerlendirilmesinin yaygınlaştırılması da amaçlanmakta ve bu hedef doğrultusunda eylemlerin izlenmesi ve değerlendirilmesi ile elde edilen sonuçların gerçekleştirilmesini takip eden izleme ve değerlendirme sistemlerinin oluşturulması eylemi kapsamında eylem adımlarına ilişkin sonuçların raporlanması, tüm ulaşım türlerini kapsar şekilde erişilebilir dijital performans izleme sisteminin hazırlanması gibi eylem adımları belirlenmiştir.¹³⁸

Erişilebilirlik düzenlemelerinin ve standartlarının tüm ulaşım hizmetlerinde etkin bir şekilde uygulanması için düzenleme ve denetim yapısının güçlendirilmesi ve bu çerçevede erişilebilirliğin herkes için olması gerektiği düşüncesinden hareketle etkin, kapsayıcı ve bütünsel bir düzenleme ve denetleme yapısının oluşturulmasının önem arz etmesi nedeniyle düzenleme ve denetlemenin güçlendirilmesine ilişkin stratejik amaç belirlenmiştir.¹³⁹ Bu amaç kapsamında öncelikle dinamik ve ihtiyaçlara cevap veren, mevzuatta ve standartlarda yer almayan hususların düzenlenmesi için mevzuat ve standartların oluşturulması hedeflenmektedir. Bu bağlamda özellikle ticari taksilerin kapıdan kapıya, esnek, tamamlayıcı taşıma imkânı sağlaması bakımından önem taşıması da dikkate alınarak taksilerin erişilebilirliğine ilişkin mevzuatın hazırlanması öngörülmüştür. Bunlar dışında şehirlerarası otobüslerin erişilebilirliği ile ilgili mevzuat ve standartların oluşturulması eylemi kapsamında şehirlerarası ve hava yolu transferi yapan yolcu otobüslerini erişilebilir kılan aparatların standartlarının oluşturularak yaygınlaştırılması planlanmaktadır. Ayrıca yolcu gemilerinin erişilebilirliğine yönelik mevzuat düzenlemesi de planlanmakta ve bu

137 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının 13/6/2023 tarihli ve 1204427 sayılı cevabi yazısı.

138 Detaylı bilgi için bkz. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", s. 58-63.

139 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının 13/6/2023 tarihli ve 1204427 sayılı cevabi yazısı.

konuda ihtiyaç duyulan düzenlemeleri tamamlanarak erişilebilir olmayan gemilerin erişilebilirliğini sağlamak eylem adımı olarak öngörülmektedir. Ayrıca erişilebilirliğe yönelik çalışmaların ulaşım ana planları ve bu planlarla ilişkili hareketlilik planlarında yer almasına dönük düzenleme çalışmalarının yapılması, çağrı merkezleri ve internet siteleri gibi yollarla tüm hizmet sağlayıcıları için talepte bulunulmaksızın seyahat haklarına yönelik erişilebilirlik bilgilendirmelerinin resen duyurularak uygulanması gibi eylem adımları da öngörülmüştür. Mevzuat ve standartlara uygunluk hedefi kapsamında kamu ihalelerinde erişilebilirlik standartlarına uygunluğun ön koşul olarak belirlenmesi ve mevzuat çalışmalarının yapılması, erişilebilirlik standartlarına uygunluk için yapılacak dönüşümlerde finansal teşvik mekanizmalarının çalıştırılması, ulaşım sistemlerinin erişilebilirliğinde mevcut durumun tespit edilmesi için mevcut durum analizi çalışma planının oluşturulması öngörülmüştür. Bunlara ek olarak ulaşım sisteminde mevcut durumun altyapı, üstyapı ve yolcu taşıma hizmeti veren araç bakımından erişilebilirlik standartlarına uygunluğun tespit edilmesi, terminal, iskele, durak ve istasyonların dönüşümü için maliyet analizi yapılması, kaldırımların ve engelli bireylere ait otoparkların işgal edilmesine ilişkin erişilebilirlik denetimlerinin artırılması ve 3. göz denetim planının oluşturularak yaygınlaştırılması da hedef kapsamında belirlenen diğer eylem adımları arasında yer almaktadır.¹⁴⁰

Erişilebilir ulaşımın gelişimi için ulaşım hizmeti sağlayan kurumların personel yetkinliğinin artırılması, teknolojik ilerlemelerden faydalanılması, kurumsal erişilebilirlik altyapılarının geliştirilmesi ve elde edilen kazanımların engelli bireylerin ulaşımında erişiminin kesintisiz ve rahat bir hale getirilmesi amacıyla kullanılması gerekmektedir.¹⁴¹ Kurumsal kapasitenin geliştirilmesine ilişkin amaç kapsamında ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği hakkında verilerin bulunması hedeflenmiş, bu kapsamda ulaşımında erişilebilirlik veri tabanının ve dijital erişilebilirlik haritasının hayata geçirilmesi, ulaşımında erişilebilirlikle ilgili Ar-Ge kapasitesinin geliştirilmesi hedefi kapsamında ulaşımında erişilebilirlik konusunda Ar-Ge ürünlerine ihtiyacın analiz edilmesi ve "Herkes İçin Engelsiz Ulaşım" konulu projelerinin üniversite, kamu, teknoparklar veya özel sektör Ar-Ge merkezlerinde yaygınlaştırılması gibi eylem adımları öngörülmüştür. Ayrıca ulaşım hizmeti sektöründe erişilebilirlik mesleki ve farkındalık eğitimlerinin yaygınlaştırılması ve sürdürülebilirliğin sağlanması hedeflenmiş, bu kapsamda dijital eğitim platformunun oluşturulması ve eğitim planının hazırlanması, farklı ulaşım sektörlerinde çalışan personele yönelik erişilebilirlik eğitiminin verilmesi planlanmaktadır. Bu planlama kapsamına telefonla veya görüntülü bilgi sunma faaliyeti sunan personel de

140 Detaylı bilgi için bkz. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", s. 64-78.

141 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının 13/6/2023 tarihli ve 1204427 sayılı cevabi yazısı.

dâhildir. Eylem Planı'nda ulaşımda hizmet kalitesi kavramında erişilebilirliği öncelikli bir unsur haline getirmek de hedeflenmekte ve erişilebilirlik hizmet kalite ölçüm ve değerlendirme sisteminin oluşturulması eylemi kapsamında erişilebilirlik hizmet kalitesi ölçüm modelinin oluşturulması ve kullanıcı memnuniyet anketlerinin düzenlenmesi planlamakta, ayrıca ulaşım sektöründe hizmet veren çağrı merkezlerinin iyileştirilmesi eylemi kapsamında ise çağrı merkezlerinin altyapısının erişilebilirliğe uygun şekilde düzenlenebilmesi için erişilebilirlik kriterlerinin belirlenmesi planlanmaktadır.¹⁴²

Ayrıca tüm ulaşım terminallerine yönelik destek noktalarının standartlarının belirlenmesi ve yaygınlaştırılması, seyahat bilgilerinin ve haritaların bulunduğu erişilebilir bilgilendirme mecralarının (pano, kiosk gibi) kurulması, terminal, istasyon, iskele, gar ve aktarma merkezlerinin destek noktalarında akülü tekerlekli sandalye gibi destek araçlarının şarj edilebileceği ünitelerin yaygınlaştırılması, havaalanlarında sese ve kalabalığa duyarlı kişiler (otizm, down sendromu gibi) için uçuş öncesi stresi azaltıcı, sesten ve kalabalıktan arınmış odaların oluşturulması, havaalanı destek noktalarında rehber köpek alanlarının yaygınlaştırılması da planlanan eylem adımları arasındadır. Erişilebilir ulaşımın dijitalleşme, teknoloji ve inovasyonla desteklenmesi hedefi kapsamında bütün ulaşım türlerini kapsayan, entegre, kullanıcı dostu uygulama geliştirilmesi, işitme engelli bireyler için indüksiyon döngü sistemlerinin mevcut durumunun belirlenmesi, terminallerde personel ve yolcu iletişimi için bu sistemin kurulup çalışır halde bulundurulması, bu sistemlerin bakım-onarımlarının yapılması ve gelişen teknolojiye uygunluğunun da sağlanması öngörülmüştür. Ulaşım alanında hizmet veren internet sitelerinin erişilebilir kılınması, bu kapsamda WCAG2.1 standardına¹⁴³ uygun site ve uygulama sayısının tespiti ve analiz sonucuna göre belirlenen plana göre internet sitelerinin erişilebilir hale getirilmesi adımları belirlenmiştir. Erişilebilirlik destek uygulamalarını içeren erişilebilir akıllı duraklarının yaygınlaştırılması, entegre tek kart uygulaması ile tüm şehirleri kapsayan uygulamanın sağlanması, mobil uygulama ve çağrı merkezleri ile entegre akıllı bileklik uygulamasının pilot olarak kullanılmaya başlanması ve yaygınlaştırılması, engelli bireylerce trafik ışıklarına yaklaşıldığında daha uzun geçiş süresi tanınmasını sağlamak üzere ışık süresinin düzenlenmesini sağlayan sistemin oluşturularak pilot uygulamasına başlanması suretiyle engelli bireylerin şehir içinde yaya olarak güvenli

142 Detaylı bilgi için bkz. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", s. 79-91.

143 Web Content Accessibility Guidelines (WCAG), yani Türkçe adıyla Web İçeriği Erişilebilirlik Kılavuzu internette yer alan bilgilerin herkes için erişilebilir hale getirilmesi için yayımlanan standartlarından biridir. WCAG standartlarının sürümlerinden olan WCAG 2.1 5 Haziran 2018 tarihinde yayımlanmıştır.

dolaşımının iyileştirilmesi de belirlenen eylemler arasında sayılabilir.¹⁴⁴

Bakanlık tarafından engelli bireylerin sosyal yaşama aktif bir şekilde katılımının sağlanmasının seyahat sürecinde karşılaşılan tüm engelleri ortadan kaldırmak ve herkes için erişilebilir bir ulaşım altyapısı tesis etmek ile mümkün olduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁵ Alt ve üstyapılar ile araçların erişilebilirliğinin iyileştirilmesi amacı kapsamında erişilebilirliği artırmaya yönelik plan ve projelerin tüm ulaşım sistemlerinde yaygınlaştırılarak erişilebilir ulaşımın evrensel tasarımlar ve yeniliklerle desteklenmesi hedefiyle çeşitli ulaşım türündeki araçlarla ve taksilerle ilgili erişilebilirliğin sağlanmasına yönelik dönüşüm planlaması ve maliyet analizlerinin yapılması, öğrenci ve personel servislerinin erişilebilirliğin sağlanmasına yönelik dönüşüm planlaması ve maliyet analizlerinin yapılarak pilot uygulama çalışmalarının tamamlanması, havaalanı, terminal, hastaneler gibi öncelikli ihtiyaç alanlarında uygulanmak üzere mevcut plaka sahibi taksiciler arasından olmak koşuluyla erişilebilir taksi plakası verilmesine yönelik pilot uygulama çalışmalarının tamamlanması planlanmaktadır. Ayrıca ulaşım altyapısı ile üstyapısının erişilebilir hale getirilmesi eylemi kapsamında kaldırımların, yaya yollarının, yaya geçitlerinin, altgeçitlerin, üstgeçitlerin ve hemzemin geçitlerin engelli bireylerin kullanımına uygun hale getirilmesi hedeflenmektedir.¹⁴⁶

Stratejik amaç kapsamında hedeflenen diğer bir husus ise ulaşım yapılarında erişilebilir bilgi ve işaretlemenin sağlanmasıdır. Bu hedef kapsamında bir kontrol listesi ile belirli aralıklarla hava yolu terminallerindeki işaretlemeler ile görsel-işitsel bilgilendirmelerin kontrolü ve gerektiğinde eksikliklerin giderilmesi, çeşitli ulaşım yapılarındaki (terminal, yol boyu ve otoyol kenarındaki dinlenme tesisleri gibi) işaretlemelerin ve görsel-işitsel bilgilendirmelerin erişilebilirlik mevzuat ve standartlarına uygunluğunun incelenmesi ve gerektiğinde eksikliklerin giderilmesi, ulaşım terminallerinde gerçek zamanlı seyahat bilgilendirmelerini sesli anonsla birlikte metne ve işaret diline çevirecek sistemlerin oluşturulması öngörülmüştür. Ayrıca ulaşım yapılarında (şehir içi veya şehirlerarası terminal, istasyon gibi) yatay ve düşey hareketliliğin (asansör, yatay dolaşım alanı, hissedilebilir yürüme yüzeyi işaretleri) ve otoparkların erişilebilir hale getirilmesi¹⁴⁷ de planlanan eylemler arasında yer almaktadır. Bunlar dışında ulaşım terminal, istasyon ve tesislerinde indüksiyon

144 Detaylı bilgi için bkz. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", s. 91-104.

145 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının 13/6/2023 tarihli ve 1204427 sayılı cevabi yazısı.

146 Detaylı bilgi için bkz. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", s. 105-112.

147 Bu kapsamda özellikle raylı sistem platformunun iniş ve binişlerinde güvenli geçişin sağlanmasına yönelik yatay-düşey boşluğun iyileştirilerek erişilebilirliğin sağlanması önem arz eden eylem adımları arasında yer aldığı söylenebilir.

döngü sistemlerinin mevcut durumunun belirlenmesi ve personel ve yolcu iletişimi için bu sistemlerin kurulup çalışır halde bulundurulması ulaşım yapılarında erişilebilir tuvaletlerin kullanılabilir halde bulundurulması, şehirlerarası otobüs, deniz yolu, hava yolu, şehirlerarası ve kent içi raylı sistem terminallerinde, yol boyu ve otoyol kenarlarındaki dinlenme tesislerinde "Alt Değişirme Odası" konseptinde "Erişilebilir Geniş Tuvalet"lerin bulunması, şehir içi veya şehirlerarası ulaşım hizmeti sunulan ulaşım yapılarının yakın çevresi ve diğer ulaşım yapı tasarımı kriterlerinin sağlanması, biletlemeye yönelik hizmet noktalarında bilet makinelerinin ve gişelerin mevcut durumunun analizi ile erişilebilir biletlemenin sağlanması ile erişilebilir ve etkili biletlemenin tüm ulaşım ağına etkin hale getirilmesi hedeflenmiştir.¹⁴⁸

Bakanlık tarafından belirlenen ulaşım türleri arası entegrasyonun güçlendirilmesine ilişkin amaç kapsamında ulaşım erişilebilirliğinin bir bütün olduğu, bu bütünlüğü sağlayabilmek için erişilebilirliğin ulaşım zincirinin tüm halkalarında sağlanmasının önemli olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle eylem planında ulaşım türlerinin entegrasyonu sürecinde erişilebilirliğin bütünsel bir bakış açısıyla ele alınmasına yönelik eylem adımları bulunmaktadır.¹⁴⁹ Bu amaç kapsamında ulaşım türleri arası entegrasyona ilişkin kriterlerin belirlenmesi ve mevcut durum analizinin yapılması, entegrasyon planlarının oluşturulması planlanmaktadır.¹⁵⁰

2. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı

ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün cevabi yazısına göre toplumsal farkındalık artırıcı çalışmalar, erişilebilirlik mevzuatının belirlenmesi, standartların geliştirilmesi, örnek uygulamaların desteklenmesi ve uygulayıcı kurum, kuruluş ve üniversitelere teknik bilgi desteği verilmesi ile erişilebilirlik izleme ve denetleme sisteminin koordine edilmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. 2012-2016 yılları arasında farklı kentsel kullanımları içeren pilot alanlar için bilimsel ölçütlere ve TSE standartlarına uygun olarak hazırlanan projelerin Valilikler aracılığı ile desteklenmesi ve Genel Müdürlüğü'nün teknik bilgi desteği ile illerde yapılması amaçlanan çalışmalarla erişilebilirliğin kent ve ülke geneline yaygınlaştırılması hedeflenen Ulaşılabilirlik/Erişilebilirlik Destek Projeleri yürütülmüştür. Bu Projeler ile okul, hükümet konağı, hastane, kaldırım, durak, kavşak, park ve oyun alanlarında pilot uygulamalar yapılmıştır. Pilot uygulamalarla valilikler, il müdürlükleri ve belediyeler

148 Detaylı bilgi için bkz. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", s. 112-132.

149 Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının 13/6/2023 tarihli ve 1204427 sayılı cevabi yazısı.

150 Detaylı bilgi için bkz. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", s. 133-135.

düzeyinde erişilebilirlik düzenlemelerinin nasıl yapılması gerektiği farkındalığı, bütçe ve teknik bilgi desteği sağlanmıştır.¹⁵¹

14-15/5/2014 tarihlerinde Genel Müdürlük ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı iş birliğinde şehir içi otobüs, minibüs, servis hizmetleri, turizm taşımacılığı ve şehirlerarası otobüslerde erişilebilirliğin sağlanması konularının görüşüldüğü "Karayolu Toplu Taşıma Hizmetlerinde Engelliler İçin Erişilebilirliğin Sağlanması Çalıştayı" düzenlenmiştir. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığınca hazırlanan Ulusal Akıllı Ulaşım Sistemleri Strateji Belgesi ve 2020-2023 Eylem Planı'nda belirlenen "Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından hareket kısıtlılığı olanların hareketliliğinin ve konforunun artırılması için gerekli olan ihtiyaçlar ile bu ihtiyaçları karşılayacak olan kurumların belirlenmesi" eylemi kapsamında Genel Müdürlük tarafından 21-22/12/2021 tarihlerinde düzenlenen "Akıllı Ulaşım Sistemlerinin Erişilebilirliği Çevrimiçi Çalıştayı"nda engelli bireyler başta olmak üzere hareket kısıtlılığı bulunanların yaya, yolcu ve sürücü olarak farklı ulaşım modlarını kullanırken ulaşım üstyapılarında, işletme faaliyetlerinde ve donanımsal olarak yapılması gerekenler konularında görüşler alınmış ve tespit edilen ihtiyaçlara yönelik çözüm önerileri geliştirilmesi amaçlanmıştır. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen "2021-2030 Karayolu Trafik Güvenliği Strateji Belgesi" ile "2021-2023 Karayolu Trafik Güvenliği Eylem Planı" kapsamında oluşturulan Öncelikli Alanlar, Altyapı, Eğitim ve Kaza Sonrası Müdahale olmak üzere 4 adet İhtisas Grubu toplantısına katılım sağlanmakta ve Genel Müdürlüğün işbirliği/sorumlu kurum olarak belirlendiği performans göstergelerine ilişkin çalışmalar yürütülmektedir.¹⁵²

Bunlar dışında teknik personel ve akademisyenler için kaynak oluşturması amacıyla ve erişilebilirlik gerekliliklerinin, ulaşım tesislerinde uygulanması gereken erişilebilirlik ölçülerinin yer aldığı "Erişilebilirlik Kılavuzu", bu kılavuz baz alınarak "Erişilebilirlik Animasyonu" yayımlanmıştır. Belediyelerin yasal yükümlülükleri arasında yer alan erişilebilirlik standartlarını uygulamalarına destek olmak amacıyla sahadaki sorunların görüşülmesi, yeni projelerin erişilebilir olarak şekillendirilmesi ve yeni kaldırım, yaya geçidi ve durak inşa edecek veya tadilat yapacak olan belediyelerin ihale, projelendirme, inşaat ve kontrolörlük süreçlerinde erişilebilir kaldırımları, yaya geçitlerini ve durakları hayata geçirmelerini sağlamak amacıyla planlanan "Erişilebilirlik Atölyeleri"nde erişilebilirliğin önemi, erişilebilirlik mevzuatı ve

151 ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 14/11/2022 tarihli ve 5430237 sayılı cevabi yazısı.

152 ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 14/11/2022 tarihli ve 5430237 sayılı cevabi yazısı.

açık alanlarda yapılması gerekenler konularında bilgilendirmeler yapılmıştır.¹⁵³

Toplumun erişilebilirlik konusuna dikkatinin çekilmesi, toplumsal farkındalığın artırılması ve vatandaşlar tarafından oluşturulan erişilebilir (engelli) park yerlerine, rampaların önüne, kaldırımlara diğer vatandaşlar tarafından park edilmesi gibi toplumsal ve kültürel engellerin önlenmesi amacıyla 2015, 2017, 2022 yıllarında erişilebilirlik broşürü hazırlanmıştır. Erişilebilirlik standartlarına uygunluğun göz önünde bulundurulması ve konuyla ilgili çalışma sayısının artırılması için teşvik sağlanması, kullanıcıların mekân ve hizmete yönelik bilgi sahibi olması için erişilebilirliğin görünürlüğünün artırılması amacıyla erişilebilirlik logosu belirlenmiştir. Erişilebilirlik logosu, tüm Türkiye'de erişilebilirlik belgesi alan bina, açık alanlar ve toplu taşıma araçları için kullanılabilir olup Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Komisyonları tarafından yapılan denetim sonucu erişilebilirlik belgesi almaya hak kazananlar tarafından bayrak, tabela, etiket gibi görünür alanlarda, broşür, kartvizit gibi basılı materyaller ile tanıtım ve reklam malzemelerinde kullanılabilmektedir.¹⁵⁴

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından ulaşım modlarına erişilebilirliği artırmak, yolcu taşıma hizmetlerinde teknik bilgi farkındalığını yükseltmek, ilgili sektörlerin rollerini, görevlerini, sorumluluklarını belirlemek ve mevcut durumlarını ölçmek, kısa ve uzun vadede önceliklerini belirlemek amacıyla engelli vatandaşların yaşamın içine daha çok katılımını ve ulaşım araçlarını her birey gibi rahatça kullanabilmelerini sağlama hedefiyle 23/8/2017 tarihinde başlayarak 24 ay boyunca yürütülen "Türkiye'de Yolcu Taşımacılığı Hizmetlerinin Erişilebilirliği Projesi" kapsamında ASHB Genel Müdürlüğü tarafından çalışma gruplarına katılım ve katkı sağlanmıştır.¹⁵⁵

ASHB tarafından STK'lardan alınan talebe istinaden özellikle az görenler ve görme engelli bireyler için toplu taşıma araçlarında seyahat ederken aracın hangi durakta olduğu bilgisinin yolcuya sesli olarak aktarılmasının sağlanması konusunda tüm belediyelerin gerekli analiz ve uygulamaları yapmalarına yönelik duyuru yapılması için İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğüne 28/11/2017 tarih ve 124285 sayılı yazı gönderilmiştir. Konuyla ilgili olarak "Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Formları EK III: Toplu Taşıma Araçları İçin Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Formu I. Sürücü Koltuğuna İlave Olarak Sekizden Fazla Koltuğu Bulunan ve Yolcu

153 ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 14/11/2022 tarihli ve 5430237 sayılı cevabi yazısı.

154 ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 14/11/2022 tarihli ve 5430237 sayılı cevabi yazısı.

155 ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 14/11/2022 tarihli ve 5430237 sayılı cevabi yazısı.

Taşımacılık Amacıyla Kullanılan Araçlar" bölümüne 2020 yılında yapılan revizyonda gerekli denetim soruları eklenmiştir. 24/6/2019 tarihinde Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Deniz ve İçsular Düzenleme Genel Müdürlüğü, Deniz Ticaret Odası ve belediyelerin hizmet sunucu kuruluşlarının temsilcileri ile bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantı sonunda Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı ve Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından İstanbul'da şehir içi gemilerin erişilebilirlik durumunu incelemek üzere teknik gezi gerçekleştirilmiş ve şehir içi gemilerde ve iskelelerde incelemeler yapılmıştır. Konuyla ilgili 5378 sayılı Kanun'un gündemde olan revizyonu kapsamında gemilerle ilgili bölümün değerlendirilmesi için 6/7/2021 tarihinde Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Denizcilik Genel Müdürlüğü, Tersaneler ve Kıyı Yapıları Genel Müdürlüğü ve Strateji Geliştirme Başkanlığı katılımlarıyla bir toplantı yapılmıştır.¹⁵⁶

5378 sayılı Kanun'un geçici 2'nci ve 3'üncü maddeleri gereği erişilebilirliğin sağlanıp sağlanmadığının izlenmesi ve denetimi için Genel Müdürlük tarafından çıkarılan Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliği ile Valilikler bünyesinde Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Komisyonları kurulmuştur. Bu komisyonlara vatandaşlarca başvuru yapılabilmektedir. Komisyonlarınca yürütülen denetimlerde, Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme formlarına uygun olduğu tespit edilen toplu taşıma aracı için erişilebilirlik belgesi düzenlenmektedir. Ayrıca engelli bireylerin şehir için ulaşım hizmetlerinden ücretsiz faydalandırılmaları kaydıyla Ücretsiz Seyahat Kapsamında Yapılacak Gelir Desteği Ödemesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik gereğince ilgili işletmecilere Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından gelir desteği sağlanmaktadır.¹⁵⁷

156 ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 14/11/2022 tarihli ve 5430237 sayılı cevabi yazısı.

157 ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 14/11/2022 tarihli ve 5430237 sayılı cevabi yazısı.

Yıl	Aktarılan Ödenek (TL)
2015	96.772.000
2016	142.737.204
2017	149.278.550
2018	193.123.460
2019	219.677.610
2020	218.387.370
2021	222.648.110
2022 (Ocak-Eylül)	218.513.525
Toplam	1.461.137.829

Tablo 3: Yıllara Göre Yapılan Gelir Desteği Ödemeleri (2022 Eylül Ayına Kadar)¹⁵⁸

ASHB tarafından “2030 Engelsiz Vizyon Belgesi”¹⁵⁹ ve “Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)”¹⁶⁰ belgeleri hazırlanmıştır. Bu belgelerde yer alan 5 No'lu hedef kapsamında ulaşım hizmetlerinin ve sistemlerinin erişilebilir hale getirilmesi ve kamu ile özel ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğine yönelik tedbirlerin alınması öngörülmüştür.¹⁶¹ Bu kapsamda;

- 5.1.1. No'lu faaliyetle toplu taşıma araçlarının üretim aşamasında erişilebilirliklerinin sağlanması üzerine mevzuat düzenlemesi yapılmasına yönelik çalışmalar yürütülmesinden Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Otomotiv Sanayi Derneği birlikte sorumlu tutulmuştur.
- 5.1.2. No'lu faaliyetle toplu taşıma araçlarının erişilebilir olarak üretimi için gerekli tedbirlerin alınmasına yönelik çalışmalar yapılmasından Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Otomotiv Sanayi Derneği birlikte sorumlu tutulmuştur.
- 5.1.3. No'lu faaliyetle tüm ulaşım modlarının erişilebilir olması ve birbiriyle entegrasyonu için ilgili kurumlarca planlama yapılmasına yönelik kılavuz hazırlanmasından Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı birlikte sorumlu tutulmuştur.
- 5.1.4. No'lu faaliyetle belediyelerin şehir içi ulaşımlarında farklı engel grupları için dijital uygulamaları hayata geçirmek üzere mevzuat düzenlemesi

158 ASHB Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 14/11/2022 tarihli ve 5430237 sayılı cevabi yazısı.

159 ASHB, “2030 Engelsiz Vizyon”, https://www.aile.gov.tr/media/94718/2030_engelsiz_vizyon_belgesi.pdf, (E.T. 1/9/2023).

160 ASHB, “Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)”, https://www.aile.gov.tr/media/133056/engelli_haklari_ulusal_eylem_plani_23-25.pdf, (E.T. 1/9/2023).

161 Detaylı bilgi için bkz. ASHB, “Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)”, s. 33.

yapılmasına yönelik çalışmalar yürütülmesinden Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Belediyeler, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Türkiye Belediyeler Birliği birlikte sorumlu tutulmuştur.

- 5.1.5. No'lu faaliyetle mevcut şehir içi toplu taşıma araçlarının erişilebilirliğinin sağlanması konusunda belediyelere eğitim verilmesinden Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Belediyeler, Türkiye Belediyeler Birliği birlikte sorumlu tutulmuştur.

- 5.1.6. No'lu faaliyetle engelli öğrencilerin erişilebilir servis araçlarından faydalanmasını sağlamak üzere ücretsiz taşıma kapsamının genişletilmesine yönelik çalışma yapılmasından Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı birlikte sorumlu tutulmuştur.

Ayrıca Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı'nda engellilik ve engelli hakları konularında farkındalık artırmak üzere erişilebilir biçimlerde materyal hazırlanmasından Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, kamu kurum ve kuruluşları tarafından sunulan hizmetlerin tanıtılmasını sağlayacak erişilebilir formatlarda bilgilendirme materyalinin oluşturulmasından tüm kamu kurum ve kuruluşları sorumlu tutulmuştur.¹⁶² Kamu ihalelerinde erişilebilirliğin temel kriter olarak yer almasıyla ilgili mevzuat düzenlemesi için bilgilendirme yapılmasından, mevzuat taramasından ve mevzuat revizyonu için ilgili Bakanlıklarla çalışma yapılmasından Kamu İhale Kurumu, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, ile belediyeler birlikte sorumlu tutulmuştur.¹⁶³

Erişilebilirliği güçlendirmek amacıyla gerekli mevzuat düzenlemelerinin yapılması, tasarım ve planlama sürecinde kullanılması için erişilebilirlik standartlarının hazırlanması ve mevcutların güncellenmesi, kamu ve özel sektörde yürütülen her türlü mimari ve kentsel hizmet çalışmalarının erişilebilir bir şekilde hayata geçirilmesi için teknik personelin erişilebilirlik konusunda bilgi ve bilinç düzeyinin artırılması için bilgilendirme toplantılarının yapılması ve eğitimlerin verilmesi, Erişilebilirlik Değerlendirme Modülünün geliştirilmesi,¹⁶⁴ kamu kurumlarının web sayfalarının erişilebilir hale getirilmesi, basılı ve dijital yayınların erişilebilir versiyonlarının sunumunun yaygınlaştırılması için çalıştayların düzenlenmesi gibi eylem adımları ve faaliyetler belirlenmiştir.¹⁶⁵

Bunlar dışında engelli öğrencilerin eğitim kurumlarına güvenli ve erişilebilir şekilde ulaşımının sağlanmasına yönelik servis şoförleri ve yardımcı personele eğitimler

162 Detaylı bilgi için bkz. ASHB, "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)", s. 14-15.

163 Detaylı bilgi için bkz. ASHB, "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)", s. 24-25.

164 Detaylı bilgi için bkz. ASHB, "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)", s. 24-28.

165 Detaylı bilgi için bkz. ASHB, "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)", s. 34-36.

verilmesinden Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı birlikte sorumlu tutulmuştur.¹⁶⁶ Kamuda çalışan ve servis araçlarını kullanamayan engelli memurlara ulaşım desteği verilmesinden Hazine ve Maliye Bakanlığı sorumlu tutulmuştur.¹⁶⁷ Hazine ve Maliye Bakanlığı ayrıca izleme ve denetleme komisyonlarının mali açıdan güçlendirilmesinden de sorumludur. Son olarak izleme ve denetleme faaliyetlerinin elektronik ortamda gerçekleştirilmesi ve Valiliklerce idari para cezalarının etkin kullanılması da belirlenen eylemler arasında yer almaktadır.¹⁶⁸

D. TÜRKİYE'DE ULAŞIM HİZMETLERİNİN ERİŞİLEBİLİRLİĞİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Ulaşım hizmetleri, bireylerin topluma etkin katılımının ve Anayasa ile uluslararası sözleşmelerle tanınan seyahat özgürlüğünün sağlanması konusunda büyük öneme sahiptir. Bütün bireyler bakımından önem arz eden ulaşım hizmetlerinin özellikle engelli bireyler gibi dezavantajlı grupların topluma tam katılımları ve insan haklarından eşit bir şekilde faydalanmaları için erişilebilir olması gerekmektedir. Bu kapsamda ulusal ve uluslararası düzeyde engelli bireyler için ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinin sağlanması amacıyla başta EHİS ve 5378 sayılı Kanun olmak üzere birçok düzenleme kabul edilmiş, toplum içindeki ekonomik durumları da gözetilerek engelli bireylere bazı ulaşım hizmetlerinden indirimli veya ücretsiz faydalanma hakkı sağlanmıştır.

İlgili Bakanlıklarca ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinin yasal düzenlemelerle güvence altına alınmasına ve engelli bireylerin ulaşım hizmetlerinde karşılaştıkları sorunlara yönelik çalışmaların ve eylem planlarının hazırlanmasına rağmen Kurumumuzca üniversiteler ve STK'lar ile yapılan yazışmalar sonucunda engelli bireylerin gerek şehir içi gerek şehirlerarası ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği konusunda birtakım sorunlarla karşılaştıkları ve bu sorunların varlığını devam ettirdiği tespit edilmiştir. Rapor'un bu kısmında yazışmalar sonucunda ilgili kurumlardan edinilen bilgiler doğrultusunda tespit edilen engelli bireylerin karşılaştıkları sorunlar ele alınmıştır.

1. Bilgi ve Farkındalık Eksikliği

Engelli bireylerin ulaşım hizmetlerinden faydalanırken karşılaştıkları sorunlar arasında ilk olarak engelli bireyler hakkındaki farkındalık ve bilgi eksiklikleri üzerinde

166 Detaylı bilgi için bkz. ASHB, "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)", s. 88.

167 Detaylı bilgi için bkz. ASHB, "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)", s. 116-117.

168 Detaylı bilgi için bkz. ASHB, "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)", s. 38-39.

durulmasında fayda vardır. Kurumumuz tarafından yapılan yazışmalar sonucunda ulaşım hizmetlerinde çalışan personelin ve diğer yolcuların engelli bireylerle iletişim ve engelli bireylere yönelik yaklaşım tarzında birtakım problem alanlarının bulunduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda tespit edilen sorunlar;

- Engelli bireylerin ulaşım hizmetlerinde sahip oldukları seyahate ilişkin hakları konusunda bilgi ve farkındalık eksikliği,¹⁶⁹
- İşitme engeli bulunan bireylerle iletişim kurma konusunda işaret dilinin bilinmemesi,¹⁷⁰
- Engelli bireylere yönelik olumsuz, ön yargılı ve ayrımcı tavırların sergilenmesi,¹⁷¹
- Ulaşım araçlarında engelli bireylere ait serbest/seyahat kartların okutulduğu validatörlerden "engelli", "serbest kart" gibi ifadelerin sesli olarak zikredilmesine yönelik uygulamanın engelli bireylere yönelik ayrımcılık yasağını ihlal etmesi, engelli bireyleri toplumun diğer kesimlerinden ayrıştırmaması, engelli bireylere yönelik olumsuz bakış açılarının oluşmasına sebep olması,¹⁷²
- Ulaşım araçlarında yapılan ani frenler, manevralar ve kalkışlar tüm bireyler bakımından tehlike arz etmekle birlikte özellikle engelli bireyler açısından düşme ve yaralanma riskini önemli ölçüde artırması,¹⁷³
- Engelli bireylerin kullanımına sunulan koltukların, asansörlerin ve diğer yerlerin engelli olmayan bireylerce kullanılması ve engelli bireylerin kullanımının engellenmesi,¹⁷⁴
- Başta tekerlekli sandalye kullanan engelli bireyler olmak üzere engelli bireylerin taksiye ve diğer ulaşım araçlarına alınmak istenmemesi,¹⁷⁵
- Ulaşım araçlarının durak, istasyon gibi yerlerden ve/ya kaldırımlardan uzakta durması ya da el kaldırılmadıkça durmaması gibi nedenlerle ulaşım araçlarından özellikle görme engelli bireylerin haberdar olmaması ve ulaşım hizmetlerinden faydalanamaması,¹⁷⁶
- Ulaşım araçlarının duraktan çok uzakta durması sebebiyle rampa sisteminin gereği gibi çalışmaması ve engelli bireylerin güvenliklerinin tehlikeye

169 Yalova Üniversitesinin cevabi yazısı.

170 Kocaeli Üniversitesinin 8/12/2022 tarihli ve 331118 sayılı cevabi yazısı.

171 Tohum Türkiye Otizm Erken Tanı ve Eğitim Vakfının 21/6/2023 tarihli cevabi yazısı.

172 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

173 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

174 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

175 Türkiye Sakatlar Derneğinin 6/6/2023 tarihli ve 17746 sayılı cevabi yazısı.

176 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

atılması,¹⁷⁷

- Ulaşım erişilebilirliğin sağlanamamasının bireysel değil toplumsal bir sorun olduğunun bilincinde olunmaması,¹⁷⁸

olarak belirlenmiştir. Bu gibi sorunlar göstermektedir ki engelli bireylerin de ulaşım hizmetlerinden faydalanabileceği bilincinden yoksun ve can güvenlikleri düşünülmeden ulaşım hizmetinin yürütülmesi, engelli bireylerle iletişim konusunda yaşanan eksiklikler, bilerek veya bilmeyerek ulaşım hizmetindeki bazı sesli uygulamalar, ulaşım araçlarına alınmama şeklinde ayrımcı muameleler ve damgalamalar ile karşı karşıya bırakıldıkları görülmüştür. Ayrıca bu sorunlar engelli bireyleri personelin veya diğer insanların yardımına muhtaç bırakmaktadır ki bu durumun özellikle EHİS tarafından açıkça kabul edilen engelli bireylerin bağımsız yaşamına ilişkin düzenlemelere aykırı olduğu söylenebilir.

2. Ücretsiz ve İndirimli Seyahat Hakkında Yaşanan Sorunlar

Engelli bireylere çeşitli yasal düzenlemelerle ulaşım hizmetlerinden ücretsiz veya indirimli faydalanma imkânı sağlanmıştır. Bu kapsamda engelli bireylere yasal düzenlemelerle tanınan ücretsiz ve indirimli ulaşım hizmetlerinden faydalanma hakkı konusunda birtakım sorunlar yaşandığı tespit edilmiştir. Hatta Ağustos 2023 tarihinde Tüm Özel Halk Otobüsleri Birliği tarafından Türkiye'deki özel halk otobüslerinin tamamında engelli bireylere sağlanan ücretsiz toplu taşıma hizmetinin kaldırılması yönünde bir karar alındığına ve kararın 15 Ekim tarihine kadar ertelendiğine ilişkin haberler basına yansımıştır.¹⁷⁹ Bu kapsamda Ücretsiz ve İndirimli Seyahat Kartları Yönetmeliği ile engelli bireylere tanınan ücretsiz olarak bazı şehir içi ulaşım hizmetlerinden faydalanma konusunda karşılaşılan sorunlar;

- Engelli bireylerin ücretsiz seyahat hakları nedeniyle ulaşım hizmeti personeli tarafından olumsuz tutumlara maruz kalmaları, ulaşım araçlarına alınmamaları gibi istenmeyen durumlarla karşılaşılması,¹⁸⁰
- Kurumumuz tarafından yapılan tespitler doğrultusunda Ücretsiz ve İndirimli Seyahat Kartları Yönetmeliği'nin engelli bireyler için yetersiz kaldığı,

177 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

178 Yalova Üniversitesinin cevabi yazısı.

179 Basına yansıyan haberlere ilişkin Kurumumuzun basın açıklaması için bkz. TİHEK, "Özel Halk Otobüslerinden Ücretsiz Faydalanma Hakkına İlişkin Basın Açıklaması", <https://www.tih.gov.tr/ozel-halk-otobuslerinden-uccretsiz-faydalanma-hakkina-iliskin-basin-aciklamasi>, (E.T. 1/9/2023).

180 Türkiye Sakatlar Derneğinin 6/6/2023 tarihli ve 17746 sayılı cevabi yazısı. Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

kapsamının genişletilmesi gerektiği, ülkemizin bazı yerleşim yerlerinde sadece dolmuş gibi Ücretsiz ve İndirimli Seyahat Kartları Yönetmeliği kapsamına girmeyen ulaşım araçlarıyla ulaşım hizmetlerinin yerine getirilmesi sebebiyle bu yerleşim yerlerinde engelli bireyler tarafından ücretsiz ulaşım hizmetlerinden faydalanılamaması,¹⁸¹

olarak belirlenmiştir. Karayolu Taşıma Yönetmeliği ile şehirlerarası otobüs hizmetleri bakımından engelli bireylere tanınan indirim hakkı konusunda karşılaşılan sorunlar;

- İndirimlerin diğer yolcular için geçerli olan fiyattan daha fazlası üzerinden uygulanması,¹⁸²
- İndirim oranlarının çeşitli bahanelerle uygulanmaması,¹⁸³
- İndirimlerin sadece şehirlerarası otobüs firmalarının ofislerindeki alımlarda uygulandığı ancak çağrı merkezleri ve internet siteleri üzerinden indirim erişilememesi,¹⁸⁴

olarak belirlenmiştir. Şehirlerarası otobüs hizmetlerinde engelli bireylerin sahip olduğu indirim hakkıyla ilgili benzer sorunlar Kurumumuza yapılan ayrımcılık yasağı ihlaline ilişkin başvurular aracılığıyla da tespit edilmiştir. İndirimli bilet uygulamasından faydalandırılmaması nedeniyle engellilik temelinde ayrımcılık yasağının ihlal edildiği iddiası ile ilgili Kurumumuza yapılan başvuruda Kurumumuz engelli bireyler bakımından öngörülen indirim düzenlemesinin muhataplarca uygulanmamasında objektif ve makul bir gerekçe bulunmadığı gerekçesiyle engellilik temelinde ayrımcılık yasağının ihlal edildiği sonucuna varmıştır.¹⁸⁵ Ayrıca Kurumumuza yapılan bir diğer başvuruda başvuran bilet fiyatını sorduktan sonra engelli kimlik kartını ibraz ettiğini, bunun üzerine indirimin uygulanmaması için bilet fiyatının artırılarak istendiğini ve indirimin artırılmış fiyat üzerinden düzenlendiğini iddia etmiştir. Kurumumuzca engelli bireyler için indirim düzenlemesinin muhatap tarafından gerekçesiz, orantısız ve makul olabilecek hiçbir sebep olmadan gereği gibi uygulanmadığı, herkes için belirlenen geçerli bilet ücretinin artırılması yoluna gidilerek başvurudan daha yüksek miktarda ücret tahsil edildiği gerekçesiyle engellilik temelinde ayrımcılık yasağının ihlal edildiği sonucuna varılmıştır.¹⁸⁶

181 TİHEK, B. No: 2022/1190, K. No: 2023/307, 13/4/2023.

182 Türkiye Beyazay Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18247 sayılı cevabi yazısı.

183 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

184 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

185 TİHEK, B. No: 2023/477, K. No: 2023/585, 31/7/2023; Benzer yönde diğer bir karar için bkz. TİHEK, B. No: 2022/137, K. No: 2022/744, 12/10/2022.

186 TİHEK, B. No: 2022/1264, K. No: 2023/62, 24/1/2023.

3. Ulaşım Araçlarının İçinin ve Durak, İstasyon Gibi Yerlerin Erişilebilirlik Araç ve Mekanizmaları Bakımından Yetersizliği

Kurumumuzca ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği bakımından tespit edilen diğer bir sorun ise ulaşım araçlarının içinde ve/ya durak, iskele, istasyon gibi yerlerde bulunması gereken Braille alfabeli levha, rampa, sesli uyarı gibi araçlar ve mekanizmalar ile ilgilidir. Genel olarak birçok ulaşım aracında özellikle görme engelli bireyler ile tekerlekli sandalye kullanan engelli bireylerin ulaşım hizmetine erişimini kolaylaştıran bu araçların ve sistemlerin olmadığı, olsa bile yetersiz kaldıkları tespit edilmiştir. Bu kapsamda tespit edilen sorunlar;

- Şehir içi ve şehirlerarası ulaşım araçlarının birçoğunda rampa sisteminin bulunmaması,¹⁸⁷
- Rampa sistemi bulunan ulaşım araçlarında rampa sistemlerinin uygun eğime sahip olmamaları ve/ya ulaşım araçlarının bakımlarının ihmal edilmesi sebebiyle var olan rampaların işlevsiz kalması,¹⁸⁸
- Ulaşım araçlarında otomatik açılır kapanır rampa sisteminin kurulmuş olmaması,¹⁸⁹
- Deniz yolu ulaşım hizmetlerinde iç ve dış mekânlar arasında yüksek kapı çıkıntısının olması ve geçişi sağlayan uygun rampanın bulunmaması,¹⁹⁰
- Ulaşım hizmetinin sunulduğu durak, istasyon gibi yerlerin büyük bir çoğunluğunda tekerlekli sandalye asansörleri, rampa gibi mekanizmaların kurulmamış olması,¹⁹¹
- Özellikle görme engelli bireylerin bilgilendirilmesine yönelik oldukça önem arz eden ulaşım hizmeti ile ilgili bilgileri içerir Braille alfabeli levhaların başta direk şeklinde bulunan duraklar olmak üzere ulaşım araçlarının duraklarının birçoğunda bulunmaması, bulunanların birçoğunun zarar görmesi ve gerekli onarımların yapılmaması,¹⁹²
- Ulaşım hizmeti ile ilgili bilgiler ile şikâyetler için ulaşım aracı içinde yer alan bilgilerin Braille alfabesiyle görme engelli bireylere aktarılmaması ve görme engelli bireylerin şikâyetlerini ilgili birimlere iletememesi suretiyle sorumlular hakkında

187 Türkiye Omurilik Felçlileri Derneğinin 26/6/2023 tarihli cevabi yazısı; Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

188 Türkiye Omurilik Felçlileri Derneğinin 26/6/2023 tarihli cevabi yazısı.

189 Türkiye Omurilik Felçlileri Derneğinin 26/6/2023 tarihli cevabi yazısı.

190 Türkiye Omurilik Felçlileri Derneğinin 26/6/2023 tarihli cevabi yazısı.

191 Kocaeli Üniversitesinin 8/12/2022 tarihli ve 331118 sayılı cevabi yazısı.

192 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

işlem yapılamaması,¹⁹³

- Taksimetre gibi cihazlarda yazılanların engelli bireylerce okunamaması sebebiyle şoförlerin söylemleri ile yetinilmek zorunda kalınması,¹⁹⁴
- Özellikle görme engelli bireyler için şehir içi ulaşım araçlarının içinde durak bilgilerine ilişkin sesli uyarı, anons gibi sistemlerin bulunmaması ya da arızalı olması veya hoparlörlerin çalışmaması ya da sesinin kısık olması,¹⁹⁵
- Yeni kullanıma başlanmakla beraber bazı ulaşım araçlarında var olduğu ifade edilen sesli anons sistemlerinin çalışmaması, çalışanların ise hatalı anons etmesi nedeniyle karışıklıklara yol açarak görme engelli bireylerin yanlış durakta inmesine sebep olunması,¹⁹⁶
- Durağa gelen ya da yaklaşan ulaşım aracının, hizmetinin veya durak bilgisinin öğrenilmesini sağlayan dış anons sistemlerinin birçok farklı ulaşım türünde bulunmaması,¹⁹⁷
- Duraklarda engelli bilgisini şoföre ulaştırabilecek bir sistemin bulunmaması,¹⁹⁸

olarak belirlenmiştir. Ulaşım araçlarında karşılaşılan bu durumlar nedeniyle engelli bireyler, birçok durumda diğer insanların yardımına muhtaç kalmakta, kendi başlarına ulaşım araçlarına erişemememe gibi durumlarla karşı karşıya kaldıkları tespit edilmiştir. Uygun eğitimde rampaların bulunmaması veya otomatik açılır kapanır sistemde kurulmaması gibi sebeplerle engelli bireylerin düşmesine de sebep olmak suretiyle canları tehlikeye atılmaktadır. Bu kapsamda son olarak Braille alfabeli levhaların, iç ve dış anons sistemlerinin yeterli olmaması ve duraklarda engelli bireylerin bulunduğu bilgisinin personele aktarılmaması gibi sebeplerle engelli bireylerin ulaşım aracının hangi istikamete doğru gittiği gibi ulaşım hizmetleriyle ilgili bilgilere ve ulaşım hizmetlerine gereği gibi erişememesi sonucunu doğurduğu söylenebilir.

4. Ulaşım Araçlarının ve Durak, İstasyon Gibi Yerlerin Yapısından Kaynaklanan Sorunlar

Kurumumuzca yapılan yazışmalar sonucunda tespit edilen bir diğer sorun ise özellikle otobüs, dolmuş gibi ulaşım araçlarında ve durak, istasyon gibi yerlerde

193 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

194 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

195 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

196 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

197 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

198 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda sorunlar;

- Özellikle görme engelli bireyler bakımından ulaşım aracından iniş yerinin zeminden yüksek olması,¹⁹⁹
 - Koltuk dizilimi, basamaklar gibi ulaşım araçlarının içinin ve durak, istasyon gibi yerlerin yapısının özellikle tekerlekli sandalye kullanan engelli bireyler bakımından iniş biniş, kullanım ve hareket kabiliyeti gibi açılardan sorun yaratması,²⁰⁰
 - Özellikle tekerlekli sandalye kullanan engelli bireylerinin belediyelere ait toplu taşıma araçlarındaki erişimi oldukça sınırlı iken özel taşıma araçlarının birçoğunun engelli bireylerin kullanımına uygun olmaması,²⁰¹
 - Ulaşım araçlarındaki tutunma noktalarının kullanışlı olmamasının düşmelere sebep olması,²⁰²
 - Engelli bireylerin kullanımına sunulan koltuk sayılarının/yerlerin yetersiz²⁰³ ve/ya yüksekte olması,²⁰⁴
 - Ulaşım araçlarının birçoğunun iç yapısının tekerlekli sandalye kullanan engelli bireylerin manevra yapabilmesi açısından elverişli olmaması,²⁰⁵
 - Taksilerin iç yüksekliklerinin yetersiz ve iç mekânlarının dar olması,²⁰⁶
 - Bazı ulaşım araçları için kullanılan çağrı ve iniş butonlarına engelli bireylerin erişememesi,²⁰⁷
 - Ulaşım araçlarının içinde ve/ya durak, istasyon gibi yerlerde engelli bireylerin kullanımına uygun tuvaletlerin olmaması veya dar ya da yetersiz olması,²⁰⁸
 - Durak, istasyon gibi yerlerde asansörlerin ya da alternatiflerinin bulunmaması veya arızalı ve/ya yetersiz olması,²⁰⁹
 - Özellikle tekerlekli sandalye kullanan engelli bireyler için yürüyen merdivenin başında ve sonunda demir çubuk gibi engellerin konulması,²¹⁰
 - Basamak şeklinde yapılmış yürüyen merdivenlerin özellikle tekerlekli

199 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

200 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

201 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

202 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

203 Türkiye Beyazay Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18247 sayılı cevabi yazısı.

204 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

205 Türkiye Omurluk Felçlileri Derneğinin 26/6/2023 tarihli cevabi yazısı.

206 Türkiye Omurluk Felçlileri Derneğinin 26/6/2023 tarihli cevabi yazısı.

207 Türkiye Beyazay Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18247 sayılı cevabi yazısı.

208 Türkiye Omurluk Felçlileri Derneğinin 26/6/2023 tarihli cevabi yazısı.

209 Türkiye Omurluk Felçlileri Derneğinin 26/6/2023 tarihli cevabi yazısı.

210 Türkiye Beyazay Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18247 sayılı cevabi yazısı.

sandalye kullanan engelli bireyler için kullanışlı olmaması,²¹¹

- Özellikle metro gibi raylı ulaşım hizmetleri bakımından engelli bireylerin can güvenliğiyle ilgili düzenlemelerin yapılmaması,²¹²
- Ulaşım araçları iç yapısının ulaşım araçları arasında farklılık göstermesi nedeniyle görme engelli bireylerin ulaşım araçlarını tanıyamamaları,²¹³
- Akıllı durakların olmaması,²¹⁴
- Şehirlerarası yolcu otobüslerinin kapı genişliklerinin özellikle belden aşağısında engeli bulunan bireylerin seyahat edebilmesine uygun olmaması,²¹⁵
- Koridorların yeterli genişliğe sahip olmaması,²¹⁶
- Engelli bireylerin mola yerlerindeki lavabolar ile diğer sosyal mekânlara erişiminin kısıtlı olması,²¹⁷

olarak belirlenmiştir.

5. 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun'dan Kaynaklanan Sorunlar

Engelli bireylerin ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinde karşılaşılan ve eleştirilen diğer bir husus ise 5378 sayılı Kanun ile tanınan sürelerin devamlı uzatılmasına ilişkindir. Mezkûr Kanun'un geçici 3'üncü maddesindeki ulaşım hizmetlerinin engelli bireyler için erişilebilir hale getirilmesi için tanınan süreler, aynı geçici maddenin altıncı fıkrası uyarınca ek sürelerle devamlı olarak uzatılmaktadır. Bu uzatmalar, 5378 sayılı Kanun'un geçici 3'üncü maddesinin uygulanmamasına ve ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinin sağlanmasında gecikmelerin yaşanmasına sebebiyet vermesi açısından eleştirilmektedir²¹⁸ ki Rapor'un ikinci bölümünde de yer alan benzer gerekçeler doğrultusunda söz konusu ek sürenin 8 yıla uzatılmasına ilişkin mezkûr Kanun'un geçici 3'üncü maddesinin altıncı fıkrasının üçüncü cümlesi AYM kararıyla iptal edilmiştir.²¹⁹

211 Türkiye Beyazay Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18247 sayılı cevabi yazısı.

212 Türkiye Beyazay Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18247 sayılı cevabi yazısı.

213 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

214 Kocaeli Üniversitesinin 8/12/2022 tarihli ve 331118 sayılı cevabi yazısı.

215 Türkiye Sakatlar Derneğinin 6/6/2023 tarihli ve 17746 sayılı cevabi yazısı.

216 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

217 Türkiye Sakatlar Derneğinin 6/6/2023 tarihli ve 17746 sayılı cevabi yazısı.

218 Türkiye Sakatlar Derneğinin 6/6/2023 tarihli ve 17746 sayılı cevabi yazısı.
Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

219 AYM, E. 2022/110, K. 2023/115, 22/6/2023.

6. Fiziki Çevreye Erişilebilirliğin Sağlanmamasından Kaynaklanan Sorunlar

Kurumumuzca ilgili kurumlarla yapılan yazışmalar sonucunda fiziki çevrenin erişilebilirliğinin ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği konusunda önem arz ettiği ve ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği bakımından fiziki çevrenin erişilebilirliği konusunda da birtakım sorunların yaşandığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda tespit edilen sorunlar;

- Kent genelinde uygun rampaların bulunmaması ve fiziksel engellerin konulması,²²⁰
- Ülke genelinde kaldırımlarda, duraklarda engelli bireyler için yapılması gereken işaretlemelerin hiç veya uygun malzemeye yapılmaması ya da araba, sandalye gibi unsurlarla işgal edilmesi,²²¹
- Durak, istasyon gibi yerlerde direkler, saksılar gibi unsurlarla fiziksel engellerin konulması,²²²
- Sesli yönlendirme ile trafik levhalarının ve engelli park yerlerinin yetersiz olması,²²³

olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda anlaşılmaktadır ki doğrudan ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği ile ilgili olmamakla birlikte ulaşım hizmetlerinden faydalanma konusunda fiziki çevrenin erişilebilirliğinin sağlanmasının büyük önem arz ettiği ve fiziki çevrenin erişilebilir olmadığı bir yerde ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinden bahsetmenin oldukça güç olduğu söylenebilir.

7. Diğer Sorunlar

Ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği konusunda tespit edilen diğer sorunlar;

- Firmaların ulaşım araçlarıyla ilgili boş koltuk, sefer gibi bilgileri içeren internet sitelerinin ve ulaşım araçları içinde bulunan yazılı, işitsel, görsel bilgilendirme materyallerinin erişilebilir olmaması,²²⁴
- Engelli bireylerin ulaşım hizmeti hakkında bilgilendirilmesini ve ulaşım hizmetlerinden faydalanmalarının kolaylaştırılmasını sağlamak üzere işitsel, görsel ve yazılı yollarla aydınlatıcı bilgilendirmelerin, yönergelerin, rehberlerin, mobil uygulamaların, internet sitelerinin ve uyarıların, elektronik ekranların bulunmaması,

220 Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesinin 13/6/2023 tarihli ve 95109 sayılı cevabi yazısı.

221 Selçuk Üniversitesinin 9/6/2023 tarihli ve 533659 sayılı cevabi yazısı.

222 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

223 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı; Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesinin 13/6/2023 tarihli ve 95109 sayılı cevabi yazısı.

224 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

var olanlarının ise engelli bireyler bakımından yetersiz kalması ve/ya erişilebilir nitelik taşınamaması,²²⁵

- Kurumlar arası koordinasyonun sağlanamaması,²²⁶
- Kent genelinde ve özellikle bazı bölgelere ulaşım bakımından engelli bireylerin ulaşım alternatiflerinin olmaması veya yetersiz olması,²²⁷
- Engelli ulaşım kartlarının Türkiye genelinde kullanılamaması,²²⁸
- Ulaşım kartlarının vizelerinin sadece belirli noktalarda yapılması ve uzun kuyruklarda beklenmesi,²²⁹
- Bazı ulaşım araçlarının güzergâh dışında hareket etmesi,²³⁰

olarak belirlenmiştir. Bu sorunlar sebebiyle engelli bireylerin ulaşım hizmetleri konusunda bilgiye erişimleri engellenmekte, bilet satın alma işlemleri gerçekleştirilememekte, güzergâh dışında ulaşım araçlarının hareket etmesi sebebiyle özellikle görme engelli bireylerin inmeleri gerektiği anı takip etmelerini zorlaştırmakta ve birçok açıdan engelli bireyleri başka insanlara bağımlı hale getirmektedir.

225 Tohum Türkiye Otizm Erken Tanı ve Eğitim Vakfının 21/6/2023 tarihli cevabi yazısı.

226 Kocaeli Üniversitesinin 8/12/2022 tarihli ve 331118 sayılı cevabi yazısı.

227 Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesinin 13/6/2023 tarihli ve 95109 sayılı cevabi yazısı.

228 Tohum Türkiye Otizm Erken Tanı ve Eğitim Vakfının 21/6/2023 tarihli cevabi yazısı.

229 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

230 Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

SONUÇ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

SONUÇ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Erişilebilirlik, engelli bireylerin diğer bireylerle eşit ve bağımsız bir şekilde topluma tam katılımları ve başta seyahat özgürlüğü olmak üzere bütün hak ve özgürlüklerden faydalanılmasını sağlayan gerek bir ön koşul gerek bir hak olarak kabul edilmektedir. Uluslararası düzeyde başta BM olmak üzere birçok uluslararası kuruluş tarafından kabul gören erişilebilirlik, ulusal düzeyde 5378 sayılı Kanun ve diğer mevzuat tarafından da açıkça kabul edilmiştir.

Erişilebilirlik birçok açıdan makul düzenlemeden farklıdır. Makul düzenleme bireylerle ilgili iken erişilebilirlik gruplarla ilgilidir. Bir devlet erişilebilirliğe ilişkin genele yönelik yükümlülüğünü yerine getirmiş olsa bile makul düzenleme yapma yükümlülükleri doğabilir. Ayrıca aşırı ve/ya orantısız yük getirme durumunun varlığı halinde makul düzenleme yapma yükümlülüğünden kaçınmak mümkün olmakla beraber erişilebilirlik yükümlülüğünün yerine getirilmesinden kaçınılamaz. Bu kapsamda devletler erişilebilirliği sağlamış olmakla birlikte aşırı ve/ya orantısız yük getirmedikçe bireyin durumuna göre devletlerin ayrıca makul düzenleme yapma yükümlülükleri bulunmaktadır.

Özellikle EHİS'in kabul edilmesiyle birlikte engelli bireylerin erişilebilirlikle ilgili haklarının ulusal düzenlemelerle ele alınması hız kazanmış; erişilebilirlik, başta 5378 sayılı Kanun olmak üzere birçok kanun, yönetmelik ve idarenin adsız düzenleyici işlemlerinde kendine yer bulmuştur. Erişilebilirlikle ilgili yasal düzenlemeler yapılmış olmakla birlikte uygulamada birçok alanda erişilebilirlikle ilgili problemlerin yaşandığı ve bu durumun engelli bireylerin sosyal izolasyonuna ve psikososyal sorun yaşamalarına neden olduğu görülmektedir. Bu sorun alanlarından biri de engelli bireylerin topluma tam ve eşit katılımını sağlama konusunda büyük öneme sahip ulaşım hizmetlerine ilişkindir.

2005 yılında 5378 sayılı Kanun'un kabulü ve 2007 yılında EHİS'in imzalanması, engelli bireyler açısından ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinin sağlanması bakımından Türkiye tarafından gerçekleştirilmiş olan başlıca önemli gelişmeler arasında yer almaktadır. Ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinin idarenin düzenleyici işlemleriyle desteklenmesi, ulaşım hizmetlerinin mali yönden erişilebilirliğinin sağlanması amacıyla ücretsiz ve indirimli ulaşım hakkının engelli bireylere tanınması, ulaşım sektöründe birtakım Türk Standartlarının belirlenmesi; bu alanda Türkiye tarafından gerçekleştirilen diğer olumlu gelişmeler arasında sayılabilir. Bununla birlikte engelli bireyler açısından ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinin sağlanmasında birtakım eksikliklerle karşılaşıldığı da görülmektedir. Engelli bireyler açısından ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinin sağlanması konusunda karşılaşılan eksiklikler

gerek Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının gerekse ASHB'nin konuyla ilgili çalışmalarını kapsamında tespit edilmiş ve bu kapsamda ilgili Bakanlıklarca birtakım eylemler ve faaliyetler öngörülmüştür. Söz konusu çalışmalara katkı sağlayabilmek amacıyla Kurumumuzca işbu Rapor'un hazırlanması hedeflenmiş ve bu çerçevede ilgili kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler ve STK'larla yapılan yazışmalar sonucunda ulaşım hizmetlerinde engelli bireylerin karşılaştığı sorunlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle ilgili kuruluşlar tarafından gerekli adımların hızlıca atılması gerekliliğini ifade ederek ülke genelinde engelli bireylerin ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinin artırılması adına Rapor'un bu bölümünde aşağıdaki tavsiyeler sunulmaktadır. Bu kapsamda;

- Kurumlar arası koordinasyonu sağlamak ve güçlendirmek üzere Ulaşım Erişilebilirlik Koordinasyon Kurulu ve yerel yönetimlerin erişilebilirlik birimlerinin ivedilikle oluşturularak yaygınlaştırılıp faaliyete geçirilmesi,
- Uzmanlarla bir araya gelmek suretiyle farklı engel gruplarının ihtiyaçları kategorize hale getirilerek bütün engelli bireylere yönelik erişilebilirlik planlamalarının ve uygulamalarının yapılması,
- Küçük yaşlardan itibaren engelli bireylere yönelik farkındalık kazandırılması için engelli bireylere yönelik yaklaşımlar, iletişim yöntemleri ve engelli bireylerin hakları ile ilgili konuların milli eğitim müfredatına eklenmesi,
- Kamu kurum ve kuruluşlarının, belediyelerin, STK'ların, meslek kuruluşlarının, ulaşım sektöründen hizmet veren diğer paydaşların katılımıyla ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğiyle ilgili (engelli bireylerin ulaşım hizmetlerindeki hakları, engelli bireylerle iletişim yöntemleri, işaret dili ve ulaşım hizmetinin erişilebilirlik gereklilikleri gibi) konularda çalıştayların ve eğitimlerin düzenlenmesi, fiziki ve dijital eğitim materyallerinin oluşturulması,
- Ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinin sağlanması konusunda kamuoyunu bilinçlendirmek amacıyla sosyal medya, televizyon ve diğer iletişim yollarıyla farkındalık artırıcı paylaşımların yapılması,
- Halk arasında farkındalığı artırmak ve yeni fikirlerin üretilmesini sağlamak için engelli bireylerin ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliği konusunda projelerin ve yarışmaların teşvik edilmesi,
- Engelli bireyler açısından ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğine ilişkin mekanizmaların (engelli bireylere ait koltuk/yer sayısı, otomatik açılır-kapanır ve uygun eğimli rampa sistemleri, iç ve dış anons sistemleri, ulaşım hizmeti ile ilgili bilgilendirici görseller veya Braille alfabeli levhalar, asansörler, bant şeklinde yürüyen merdivenler, diğer alternatif mekanizmalar gibi) evrensel tasarım ilkeleri çerçevesinde ulaşım aracı içinde veya durak, istasyon gibi yerlerde kurularak Türkiye genelinde yaygınlaştırılması ve bakımlarının düzenli yapılarak iş görebilir

halde tutulması için gerekli çalışmaların yapılması ve denetimlerin güçlendirilmesi,

- Akıllı duraklar kurularak Türkiye genelinde yaygınlaştırılması,
- Başta raylı ulaşım hizmetinin sunulduğu yerlerde olmak üzere farklı ulaşım türündeki araçlarda ve durak, istasyon gibi yerlerde engelli bireylerin can güvenliği için gerekli düzenlemelerin yapılması,
- Özel/acil durumlara ilgili yapılması gerekenler de dâhil olmak üzere ulaşım hizmetiyle ilgili hizmetler, biletlemeler, erişilebilir ulaşım araçları gibi bilgileri içeren yönerge, rehber, kılavuz gibi materyaller ile mobil uygulamaların ve internet sitelerinin erişilebilir formatta hazırlanması,
- Şehirlerarası otobüslerde geçerli olan indirimli biletlerin internetten ve çağrı merkezlerinden de satılmasına ilişkin tedbirlerin alınması ve gerekli denetim mekanizmalarının kurulması,
- Durak, istasyon gibi yerlerde engelli bireylerin varlığına ilişkin bilgilerin ulaşım hizmeti personeline iletilmesini sağlayan sistemin kurularak Türkiye genelinde yaygınlaştırılması,
- Engelli bireylerin tek bir ulaşım kartı ile Türkiye genelinde şehir içi ulaşım hizmetlerinden ücretsiz faydalanabilmeleri ve seyahat kartlarındaki vize işlemlerinin internetten yapılabilmesi için gerekli altyapının kurulması,
- Toplu taşıma hizmetinin dolmuşları da kapsayacağı şekilde Ücretsiz ve İndirimli Seyahat Kartları Yönetmeliği'nde yer alan düzenlemelerin genişletilmesi,
- AYM tarafından erişilebilirliğe yönelik ek sürenin 8 yıla uzatılmasına ilişkin kanuni düzenlemenin iptal edilmesi de dikkate alınarak ulaşım araçlarının ve durak, istasyon gibi yerlerin ve bu yerlerde sunulan bilgilerin erişilebilirliğinin, engelli bireylere yönelik ayrımcı muamelelerin, engelli bireylerin seyahat haklarına yönelik diğer ihlal durumlarının belirli aralıklarla hızlı ve sıkı bir şekilde denetime tabi tutulması, ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğinin ihlalinden sorumluluğu bulunanlara caydırıcı yaptırımların uygulanması,
- Ulaşım hizmetinin sunulduğu yerlerde engelli bireylerin ücretsiz veya indirimli seyahat hakları, ayrımcılık yasağı, erişilebilirlik yükümlülükleri gibi ihlal durumlarının adli ve idari yönden incelenmesini sağlayan denetim sistemlerinin kurulması,
- Ulaşım hizmetlerinin erişilebilirliğin sağlanması için fiziki çevrenin (durak ve istasyon ile mola yeri gibi yerler, kaldırım, engelli park yerleri, sesli trafik levhaları, yaya geçitleri gibi) erişilebilirliğin güçlendirilmesi, bakımlarının düzenli olarak yapılması fiziki çevredeki engellerin kaldırılması, bu alandaki denetimlerin ve yaptırımların caydırıcılığının artırılması,
- Taksi erişilebilirliğinin sağlanmasına ve ulaşım hizmetlerinde engelli bireyler için erişilebilir alternatiflerin oluşturulmasına yönelik çalışmalar yapılması, tavsiye olunmaktadır.

KAYNAKÇA

Makaleler/Tezler

Andrea Broderick, “Of Rights and Obligations: The Birth of Accessibility”, <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/13642987.2019.1634556?needAccess=true&role=button>, (E.T. 17/7/2023).

Burcu Ayhan Ekenci, Uluslararası Hukuk Sisteminde Engellilerin Erişilebilirlik Hakkı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Aralık 2017.

Gürünay Ökten, Evrensel Tasarım İlkeleri Doğrultusunda Engelsiz Üniversite Kampüslerinin Tasarlanması ve Biçimlenmesi Üzerine Bir Araştırma, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sanatta Yeterlik Tezi, Ankara, 2018.

Halime Demirkan, “Mekanlarda Erişilebilirlik, Kullanılabilirlik ve Yaşanabilirlik”, <http://www.mimarlarodasiankara.org/dosya/dosya36.pdf>, (E. T. 16/7/2023).

Naci Münci Çakmak, Türk Kamu Hukuku Açısından Engellilerin Hukuki Statüsü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (İdare Hukuku) Anabilim Dalı Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Peter Blanck ve Michael Morris ve Richard Duncan ve William N. Myhill, Accessibility Standards for Multifamily Housing Report on Approaches with Focus On Slope, Reach, Tolerance and Measurement, The Blanck Group, LLC, May 26, 2010.

Selda Çağlar, Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Kamu Hukuku Bilim Dalı Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.

Selda Çağlar, “Engellilerin Erişilebilirlik Hakkı ve Türkiye’de Erişilebilirlikleri”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/624016>, (E. T. 16/7/2023).

Ulaş Karan, Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Anayasa Hukuku Işığında Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı, On İki Levha Yayınları, Nisan 2022.

Yener Şişman, Engellilik Alanındaki Kavramsal Karmaşanın Nedenleri ve Mevcut Durum, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 2023, 58(3).

Çevrimiçi Kaynaklar

Anadolu Ajansı, "DSÖ: Dünya Geneline 1 Milyardan Fazla Engelli Bulunuyor", <https://www.aa.com.tr/tr/saglik/dso-dunya-genelinde-1-milyardan-fazla-engelli-bulunuyor/2436449>, (E.T. 29.05.2023).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "E-Bülten (Ekim 2022)", https://www.aile.gov.tr/media/122746/ekim2022_ebulten.pdf, (E.T. 18/7/2023).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "2030 Engelsiz Vizyon", https://www.aile.gov.tr/media/94718/2030_engelsiz_vizyon_belgesi.pdf, (E.T. 1/9/2023).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı (2023-2025)", https://www.aile.gov.tr/media/133056/engelli_haklari_ulusal_eylem_plani_23-25.pdf, (E.T. 1/9/2023).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni Mart 2023, www.aile.gov.tr/media/134536/eyhgm_istatistik_bulteni_mart_23.pdf, (E.T. 29.05.2023).

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, "Engelliler Konusunda Uluslararası Dokümanlar", <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/sayfalar/1-2-engelliler-konusunda-uluslararasi-dokumanlar/>, (E.T. 18/7/2023).

Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komite, "Opinion of the European Economic and Social Committee ON 'Accessibility as a human right for persons with disabilities' (2014/C 177/03)", <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:52013IE3000>, (E.T. 17/7/2023).

Avrupa Komisyonu, "Persons With Disability", <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1137>, (E.T. 21/7/2023).

Avrupa Komisyonu, "European Disability Strategy 2010-2020: A Renewed Commitment to a Barrier-Free Europe", <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM%3A2010%3A0636%3AFIN%3Aen%3APDF>, (E.T. 21/7/2023).

Avrupa Komisyonu, "Union of Equality: Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021-2030", https://www.un.org/development/desa/disabilities/wp-content/uploads/sites/15/2021/04/European-Strategy-2021-2030_EN.pdf, (E.T. 21/7/2023).

Avrupa Komisyonu, "European Accessibility Act: Q&A", <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L0882>, (E.T. 21/7/2023).

Avrupa Komisyonu, "EU ratifies UN Convention on disability rights", https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_11_4, (E.T. 26/2/2024).

Avrupa Komisyonu, "Directive 2019/882 (European Accessibility Act)", <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L0882>, (E.T. 21/7/2023).

Avrupa Konseyi, "Recommendation Rec(2006)5 of the Committee of Ministers to Member States on the Council of Europe Action Plan to Promote the Rights and Participation of People with Disabilities in Society: Improving the Quality of Life of People with Disabilities in Europe 2006-2015", <https://rm.coe.int/1680595206>, (E.T. 20/7/2023).

Avrupa Konseyi, "Human Right: A Reality For All (Disability Strategy 2017-2023)", <https://rm.coe.int/16806fe7d4>, (E.T. 20/7/2023).

Başbakanlık Özürülüler İdaresi Başkanlığı, "Türkiye Özürülüler Araştırması", <https://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014899.pdf>, (E.T. 29.05.2023).

Birleşmiş Milletler, "United Nations Disability Strategy", https://www.un.org/en/content/disabilitystrategy/assets/documentation/UN_Disability_Inclusion_Strategy_english.pdf, (E.T. 19/7/2023).

Birleşmiş Milletler, "Transforming Our World: The 2030 Agenda For Sustainable Development", <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>, (E.T. 20/7/2023).

Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Bölümü, "Sustainable Development Goals (SDGs) and Disability", <https://social.desa.un.org/issues/disability/sustainable-development-goals-sdgs-and-disability>, (E.T. 19/7/2023).

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, "General Comment No. 14 (2000)", https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2FC.12%2F2000%2F4&Lang=en, (E.T. 19/7/2023).

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, "General Comment No. 21 (2009)", https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2FC.12%2FGC%2F21&Lang=en, (E.T. 19/7/2023).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, "Declaration on the Rights of Disabled Persons", <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-rights-disabled-persons>, (E.T. 23/7/2023).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, "About the Human Rights of Persons With Disabilities", <https://www.ohchr.org/en/disabilities/about-human-rights-persons-disabilities>, (E.T. 16/7/2023).

Çocuk Hakları Komitesi, "General Comment No: 9 (2006)", https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F9&Lang=en, (E.T. 24/7/2023).

Dünya Sağlık Örgütü, Dünya Bankası, "Dünya Engellilik Raporu", <https://static.ohu.edu.tr/uniweb/media/portallar/engelsizuniversite/duyurular/1345/diwnu3i5.pdf>, 2011, (E.T. 29.05.2023).

Dünya Sağlık Örgütü, "International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps", https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/41003/9241541261_eng.pdf, (E. T. 13/7/2023).

Engelli Kişilerin Haklarına Dair Komite, "General Comment No. 2 (2014)", <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/033/13/PDF/G1403313.pdf?OpenElement>, (E.T. 18/7/2023).

Engelli Kişilerin Haklarına Dair Komite, "General Comment No. 4 (2016)", <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G16/263/00/PDF/G1626300.pdf?OpenElement>, (E.T. 16/7/2023).

Engelli Kişilerin Haklarına Dair Komite, "Day of General Discussion on 'Article 9 of CRPD-The Right to Accessibility' (Unedited Version)", <https://www2.ohchr.org/SPdocs/CRPD/DGD7102010/Outline.doc>, (E.T. 18/7/2023).

National Human Rights Commission (NHRC), "Disability Manual", <https://nhrc.nic.in/sites/default/files/NHRC-Book-Disability.pdf>, (E.T. 18/7/2023).

Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, Engelli veya Hareket Kabiliyeti Kısıtlı Hava Yolu Yolcuları Talimatı (SHT-ENGELSİZ), <https://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/mevzuat/sektorel/talimatlar/SHT-ENGELSIZ.pdf>, (E.T. 20/3/2024).

Türk Dil Kurumu, "TDK Sözlükleri", <https://sozluk.gov.tr>, (E.T. 12/6/2023).

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Erişilebilir Ulaşım Stratejisi ve Eylem Planı 2021-2025", <https://www.uab.gov.tr/uploads/announcements/erisilebilir-ulasim-stratejisi-ve-eylem-plani-2021/erisilebilir-ulasim-stratejisi-ve-eylem-plani-2021-2025.pdf>, (E.T. 25/05/2023).

United Nations Department of Economic and Social Affairs, "Accessibility and

Development: Mainstreaming Disability in the Post-2015 Development Agenda", https://www.un.org/disabilities/documents/accessibility_and_development.pdf, (E.T. 18/7/2023).

United Nations Economic and Social Commission for Asia and The Pacific, "Asian and Pacific Decade of Disabled Persons, 1993-2002: The Starting Point", <https://repository.unescap.org/bitstream/handle/20.500.12870/4381/ESCAP-1993-RP-Asian-Pacific-decade-disabled.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (E.T. 29/3/2024).

United Nations Enable, "Accessibility: A guiding principle of the Convention", un.org/esa/socdev/enable/disacc.htm, (E.T. 25/05/2023).

United Nations Enable, "What Is Disability and Who Are Persons With Disabilities?", <https://www.un.org/esa/socdev/enable/faqs.htm>, (E.T. 12/7/2023).

United Nations Enable, "The International Year of Disabled Persons 1981", <https://www.un.org/esa/socdev/enable/disidydp.htm>, (E.T. 20/9/2023).

TİHEK, "Özel Halk Otobüslerinden Ücretsiz Faydalanma Hakkına İlişkin Basın Açıklaması", <https://www.tih.gov.tr/ozel-halk-otobuslerinden-uccretsiz-faydalanma-hakina-iliskin-basin-aciklamasi>, (E.T. 1/9/2023).

Mahkeme ve Kurum Kararları

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Çam/Türkiye, B. No: 51500/08, 23/2/2016.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, G.L./İtalya, B. No: 59751/15, 10/10/2020.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Enver Şahin/Türkiye, B. No: 23065/12, 30/1/2018.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Mólka/Polonya, B. No: 56550/00.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Guberina v. Croatia, B. No: 23682/13, 12/9/2016.

Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, European Disability Forum and Inclusion Europe/ Fransa, Complaint No. 168/2018.

Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, Autism-Europe/Fransa, Complaint No. 13/2002.

AYM, E. 2022/110, K. 2023/115, 22/6/2023.

AYM, Sevda Yılmaz, B. No: 2017/37627, 2/3/2023.

Danıştay 6. D. 2017/510 E. 2020/13759 K. 25/12/2020.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2021/377, K. No: 2021/253, 7/10/2021.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2022/392, K. No: 2022/487, 19/7/2022.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2022/137, K. No: 2022/744, 12/10/2022.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2022/1264, K. No: 2023/62, 24/1/2023.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2022/582, K. No: 2023/63, 24/1/2023.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2022/1190, K. No: 2023/307, 13/4/2023.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2022/690, K. No: 2023/350, 8/5/2023.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, B. No: 2023/477, K. No: 2023/585, 31/7/2023.

Bakanlık/Üniversite/Sivil Toplum Kuruluşu Yazıları

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 14/11/2022 tarihli ve 5430237 sayılı cevabi yazısı.

Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının 13/6/2023 tarihli ve 1204427 sayılı cevabi yazısı.

Eğitimde Görme Engelliler Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18202 sayılı cevabi yazısı.

Kocaeli Üniversitesinin 8/12/2022 tarihli ve 331118 sayılı cevabi yazısı.

Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesinin 13/6/2023 tarihli ve 95109 sayılı cevabi yazısı.

Selçuk Üniversitesinin 9/6/2023 tarihli ve 533659 sayılı cevabi yazısı.

Yalova Üniversitesinin cevabi yazısı.

Tohum Türkiye Otizm Erken Tanı ve Eğitim Vakfının 21/6/2023 tarihli cevabi yazısı.

Türkiye Beyazay Derneğinin 23/6/2023 tarihli ve 18247 sayılı cevabi yazısı.

Türkiye Omurluk Felçlileri Derneğinin 26/6/2023 tarihli cevabi yazısı.

Türkiye Sakatlar Derneğinin 6/6/2023 tarihli ve 17746 sayılı cevabi yazısı.